

О. М. Ніколенко, Л. Л. Ковальова, В. Г. Туряниця

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Грамота»
2021

УДК 821(100).09(075.3)
3-35

Авторський колектив:

О. М. Ніколенко, професорка, докторка філологічних наук, заслужена діячка науки і техніки України (керівниця авторського колективу); **Л. Л. Ковальова**, методистка Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти; **В. Г. Туряниця**, учителька-методистка зарубіжної літератури, директорка Свалявської гімназії Свалявської районної ради Закарпатської області; **О. В. Орлова**, доцентка, кандидатка педагогічних наук; **Д. О. Лебедь**, видавець, головний редактор всеукраїнського науково-методичного журналу «Зарубіжна література в школах України».

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист МОН України від 27. 10. 2020 р. № 1/11-7558)*

Умовні позначення:

— у глибинах тексту;

— на хвилях читання;

— література та мистецтво;

— Україна і світ;

— культура різних народів;

— словник термінів;

— запитання та завдання для формування ключових і предметних компетентностей;

— електронна хрестоматія художніх текстів.

Ніколенко О. М.

3-35 Зарубіжна література : підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти / О. М. Ніколенко, Л. Л. Ковальова, В. Г. Туряниця та ін. — Київ : Грамота, 2021. — 224 с., іл.

ISBN 978-966-349-845-4

Підручник укладений відповідно до навчальної програми із зарубіжної літератури для 5–9 класів (зі змінами 2017 р.). У ньому вміщено інформацію про зарубіжних письменників, художні тексти в класичних і сучасних перекладах, аналіз та інтерпретацію творів, відомості про зв'язки літератури й культури різних країн. Запропоновано інтерактивні технології вивчення літературних творів, компетентнісні запитання та завдання, проєкти для розвитку інтересу учнів до читання художньої літератури. Підручник сприятиме читанню учнями найкращих творів із зарубіжної літератури.

Для учнів закладів загальної середньої освіти, учителів, методистів і батьків.

УДК 821(100).09(075.3)

Електронна хрестоматія художніх текстів (**E-text**)
до підручника у вільному доступі за покликанням:

ISBN 978-966-349-845-4

© Ніколенко О. М., Ковальова Л. Л., Туряниця В. Г., Орлова О. В., Лебедь Д. О., 2020
© Видавництво «Грамота», 2020

СИМВОЛИ СВОБОДИ

Дорогі друзі!

Кожна країна має свої національні символи, серед яких особливе місце посідають символи боротьби за свободу й незалежність. В Україні таким символом свободи стала червона калина, з якою наші пращури виборювали право на вільне життя. Українська народна пісня «Ой у лузі червона калина...» стала гімном Українських січових стрільців у період Першої світової війни, її співали й в Українській повстанській армії за часів Другої світової війни. Нині з піснею про червону калину наші славні герої відстоюють територіальну цілісність України.

Символом боротьби за незалежність Ірландії є трилисник конюшини, який у давнину люди наділяли магічними властивостями та вважали символом Святої Трійці. У День святого Патрика (17 березня), покровителя Ірландії, ірландці із зеленим листям конюшини співають волелюбні пісні й прославляють рідну країну.

У Шотландії одним із відомих національних символів є верес, який цвіте в горах. У далекі часи, коли племена пиктів, які розселилися на землях Шотландії, боролися за свою незалежність від зовнішніх ворогів, напій із квітів вересу (англ. *heather ale*) вважали чудодійним. За легендою, він давав молодість і силу, тому загарбники прагнули дізнатися секрет вересового напою за будь-яку ціну. Але пикти мужньо зберігали таємницю вересового напою навіть під загрозою смерті. Це яскраво описав у вірші «Вересовий трунок» поет Р. Л. Стівенсон.

В Англії символом свободи вважають Шервудський ліс, зокрема дуб, який пов'язаний із фольклорними баладами про народного захисника Робіна Гуда.

Статуя Свободи (англ. *Liberty Enlightening the World* — Свобода, що осяє світ) — національний пам'ятник Сполучених Штатів Америки, символ свободи, демократії та справедливості. Її часто називають *Леді Свобода*. Статую було встановлено 1886 р. на честь 100-річчя американської революції. В одній руці Леді Свобода тримає смолоскип, а в іншій — табличку, на якій викарбувано напис: «4 липня 1776 р.» — дата підписання Декларації незалежності. Щороку в цей день народ США святкує День незалежності.

Кожна нація дбайливо оберігає свої символи свободи. За них заплачено кров'ю, з ними йшли в бій та вмирили, їх не могли знищити вороги. Тож тепер настав час вам стати справжніми патріотами й боронити нашу свободу. А для цього потрібно бути освіченими, духовно розвинутими й морально стійкими. Найкращі книжки світу ознайомлять вас із героїчною історією та здобутками культури різних часів і народів. Це дасть вам можливість краще усвідомити місце України у світі й нашу національну самобутність, яку варто зберегти в третьому тисячолітті! Тільки вільна нація може побудувати щасливе майбутнє. Тож не забувайте про те, що ви маєте право на свободу у своїх думках, мріях і житті!

Автори

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Нова українська школа — це школа, де не тільки отримують якісні знання, а й навчаються їх здобувати, критично мислити, працювати з інформаційними ресурсами, творчо діяти в команді й самостійно. І все це для головної мети — щоб стати компетентними людьми, готовими до життя в сучасному суспільстві. Художня література допомагає не загубитися в стрімкому процесі глобальних змін, зберегти людяність і мораль. Без книжок не можна ані сформувати особистість, ані побудувати демократичну державу. Тож сміливо вирушаймо у вільний простір художньої літератури!

У цій подорожі вам допоможуть рубрики підручника: «**У глибинах тексту**» (пояснення розвитку певних жанрів, коментарі й аналіз художніх творів), «**На хвилях читання**» (художні тексти в класичних і сучасних перекладах), «**Словник термінів**» (тлумачення літературознавчих понять), «**Література та мистецтво**» (мистецький контекст), «**Культура різних народів**» (висвітлення культурних особливостей країн і народів), «**Україна і світ**» (паралелі зарубіжної та української літератур, здобутки української перекладацької школи), «**Компетентності**» (запитання та завдання для формування ключових і предметних компетентностей).

До кожного розділу вам запропоновано виконати **проект**, що сприятиме розвитку вмінь і навичок дослідницької діяльності, індивідуальної та групової роботи.

До підручника створено електронну хрестоматію художніх текстів — **E-text**, де вміщено романи (скорочено), повісті (скорочено) та оповідання, яких немає в підручнику.

Найкращі книжки світу — це наші міцні вітрила у відкритому океані життя!

Вступ

ОРИГІНАЛ І ПЕРЕКЛАД

Культура — найкоротший шлях до порозуміння між народами.

Микола Лукаш

Значення перекладу у світі. Сучасний світ звучить на різні голоси. Розмаїття мов і культур — це надзвичайно цікаво та чудово! Ви збагачуєтеся, долучаючись до духовних здобутків інших народів. Для того щоб їх опанувати, потрібно знати іноземні мови, хоча б одну-дві досконало. Тоді ви зможете вільно мандрувати від країни до країни, від континенту до континенту, спілкуватися, дружити й здобувати корисну інформацію. Проте жодна людина не може знати всі мови світу. Тому для того, щоб ви могли ознайомитися з надбаннями інших країн і народів, є люди, котрі досконало володіють іноземними мовами й професійно роблять дуже важливу справу — перекладають тексти однієї мови іншою. Таких людей називають *перекладачами*.

Переклад — це відтворення тексту (усного чи писемного) за допомогою засобів іншої мови. За словами Й. В. Гете, це «один із найважливіших і найсуттєвіших засобів спілкування між людьми». А художній переклад відіграє особливо важливу роль у процесі культурного обміну та взаємозбагачення народів, у справі утвердження миру на Землі.

Специфіка художнього перекладу. Художній текст суттєво відрізняється від нашого практичного мовлення. Основна різниця полягає в тому, що практичне мовлення виконує передовсім функцію передавання інформації, а в художньому тексті до цього додається ще естетична функція. У зв'язку із цим художній переклад вимагає збереження не тільки змісту та форми першоджерела, а й естетичної функції, такого ж емоційного впливу, який забезпечує текст оригіналу.

Щоб зробити переклад художнього твору, недостатньо знати мову оригіналу й мову перекладу. Треба знати життя обох народів, спосіб їхнього мислення, історію, традиції та звичаї. Художній переклад є явищем одразу двох літератур — народу, мовою якого створювали оригінал, і народу, мовою якого його перекладають. Цей твір має зберігати колорит іноземності, але водночас бути зрозумілим іномовному читачеві.

Види перекладів. Переклади бувають різними. Їхні види виокремлюють залежно від того, наскільки близько до оригіналу перекладач відтворив текст іншою мовою. Переклад, здійснений з оригінального першотвору, називають *прямим*. Він може бути *буквальним* (або *дослівним*), коли зберігаються чужо-

мовні конструкції. Утім, дуже часто мови різних народів відрізняються своїми лексичними, граматичними чи синтаксичними особливостями. Відмінне культурне тло зумовлює пошук аналогів там, де неможливо абсолютно зберегти чужомовні структури. Щоб відтворити певні слова чи вислови іншою мовою, перекладач шукає подібні (близькі за змістом і формою) відповідники (еквіваленти) в іншій мові.

Переклад, створений на основі допоміжних текстів (а не першоджерела), називають *непрямим*. Наприклад, Леся Українка здійснила переклади давньої індійської поезії, послуговуючись французькими та німецькими текстами. Нерідко прямий переклад плутають із точним перекладом. Однак це різні поняття. *Точний переклад* має на меті відтворення не лише змісту, а і формальних ознак першоджерела, дає повне уявлення про систему художніх засобів і стиль оригіналу. Однак, на відміну від дослівного, точний переклад є вже пристосованим до мови, якою його здійснюють, відповідаючи її літературним нормам. Точний переклад художнього твору відображає, крім змісту та формальних ознак, його образність, емоційну атмосферу, нюанси смислу. А неточний переклад має відхилення як від змісту, так і від форми оригіналу.

Повний переклад — це переклад усього обсягу тексту до найменших дрібниць і нюансів. А *неповний переклад* — відтворення лише основних положень тексту, його окремих частин та елементів.

Вільний переклад — це відтворення загального змісту іншомовного тексту без збереження деталей та емоційно-експресивних відтінків.

Переклад і переспів. В українській перекладацькій традиції існує такий вид творчої діяльності, як переспів. Це вже не переклад, а авторський твір (як правило, віршований), у якому митці, використовуючи іншомовне джерело (у змісті та формі), висловлюють власні погляди. Фактично це новий самостійний текст, створений за мотивами оригіналу. У переспіві можуть зберігатися деякі образи, мотиви, формальні особливості оригіналу, проте ідейно-художній зміст переспіву відрізняється від першоджерела. Метою переспіву є створення національного варіанта відомого сюжету чи мотиву, висловлення авторської позиції, утвердження певної ідеї.

Основні принципи аналізу й інтерпретації художнього перекладу. Зрозуміло, що, здійснюючи художній переклад, неможливо абсолютно точно відтворити всі ознаки оригіналу через різницю між мовами, а також через відмінності в культурі, способі життя, традиціях народів. Як же оцінити вартість художнього перекладу? Підказкою є текст оригіналу. У ньому завжди є певні домінанти — основні елементи, які визначають зміст і форму твору, його художній смисл. На їхнє відтворення спрямовані зусилля перекладачів. Однак важливими є і нюанси, емоційно-експресивні відтінки художнього тексту. Отже, художній переклад має відповідати таким принципам: 1) точність відтворення основного змісту, форми й відтінки (домінант оригіналу); 2) літературність (відповідність нормам літературної мови); 3) урахування традицій та звичаїв народів, специфіки їхнього життя, епохи, мови; 4) художня цілісність і гармонійність, що мають естетичний вплив на читача. Г. Кочур вважав, що перекладні твори повинні мати той самий емоційний вплив на читача, як і оригінал рідною для поета мовою. Разом із тим перекладні твори мають приносити щось нове: збагачувати рідну літературу новим поетичним змістом, іншою образністю, новими ритмами.

Оригінал (художнього твору) (латин. *первісний*) — текст, створений тією мовою, якою володіє та яку обрав автор.

Переклад — відтворення змісту усного висловлювання чи писемного тексту засобами іншої мови.

Переспів — твір (як правило, віршований), написаний за мотивами твору іншого автора з елементами наслідування складників першоджерела, наближений до перекладу й подібний до нього, але все ж таки відмінний за змістом і формою, з яскраво вираженою авторською позицією.

Відмінності перекладу й переспіву

Переклад (художній)	Переспів
Відтворення змістових і формальних доміант першоджерела — іншомовного оригіналу.	Подібність до оригіналу в окремих елементах (сюжети, мотиви, образи тощо), але це цілком самостійний твір.
Висловлення позиції автора іншомовного оригіналу.	Висловлення власної позиції автора переспіву.
Збереження колориту іноземності (зв'язку з епохою, життям іншої країни, її традиціями, звичаями).	Виразний національний колорит, наближення до духовних потреб країни й народу автора переспіву.

Мудра думка

Переклад відрізняється від оригіналу тим, що оригінал — один, він існує в остаточній та незмінній формі, а єдиного перекладу не буває, як не буває, скажімо, єдиного виконання музичного твору: кожний виконавець надає своїй інтерпретації власних відтінків, своєрідних ознак (*Григорій Кочур*).

Перші перекладачі з'явилися в Стародавньому Єгипті в III тис. до н. е. Вони працювали при дворі фараонів і в храмах. У Стародавньому Римі відомим перекладачем був сенатор *Г. Ацилій*, який спеціалізувався в усному мовленні. А перші писемні переклади в Стародавньому Римі здійснив *Л. Л. Андронік*. Його відомою працею став переклад із давньогрецької поеми Гомера «Одіссея» латиною. Значного розвитку перекладацька діяльність досягла в добу Середньовіччя (XI–XIII ст.). Тоді перекладачі жили при монастирях і перекладали релігійні тексти, передовсім Біблії. До них висували певні вимоги, оскільки важливо було максимально точно перекласти священні тексти. А в епоху Відродження (XIV–XVI ст.) у Європі з'явилися перші університети, де, крім викладання різних наук, спеціально готували перекладачів.

Мистецтво перекладу було здавна відоме в Русі-Україні, де із часів прийняття християнства (988) перекладали біблійні й богослужбові книги, твори церковних діячів тощо. Важливий внесок у розвиток перекладу зробив великий князь київський *Ярослав Мудрий* (близько 983–1054), при дворі якого була заснована школа переписувачів книг із різних мов. До Києва були

Пам'ятник
Ярославу Мудрому.
м. Київ

запрошені знавці різних мов, які ставали викладачами цієї школи. З поширенням друкарства в Україні літературні твори перекладали не лише в монастирях, а й в університетах. При Київському університеті Святого Володимира вчені організували гурток, який забезпечував друкарів перекладами богословських і навчальних текстів. Великий внесок у долучення України до духовних здобутків світу зробила Києво-Могилянська академія, заснована в XVII ст.

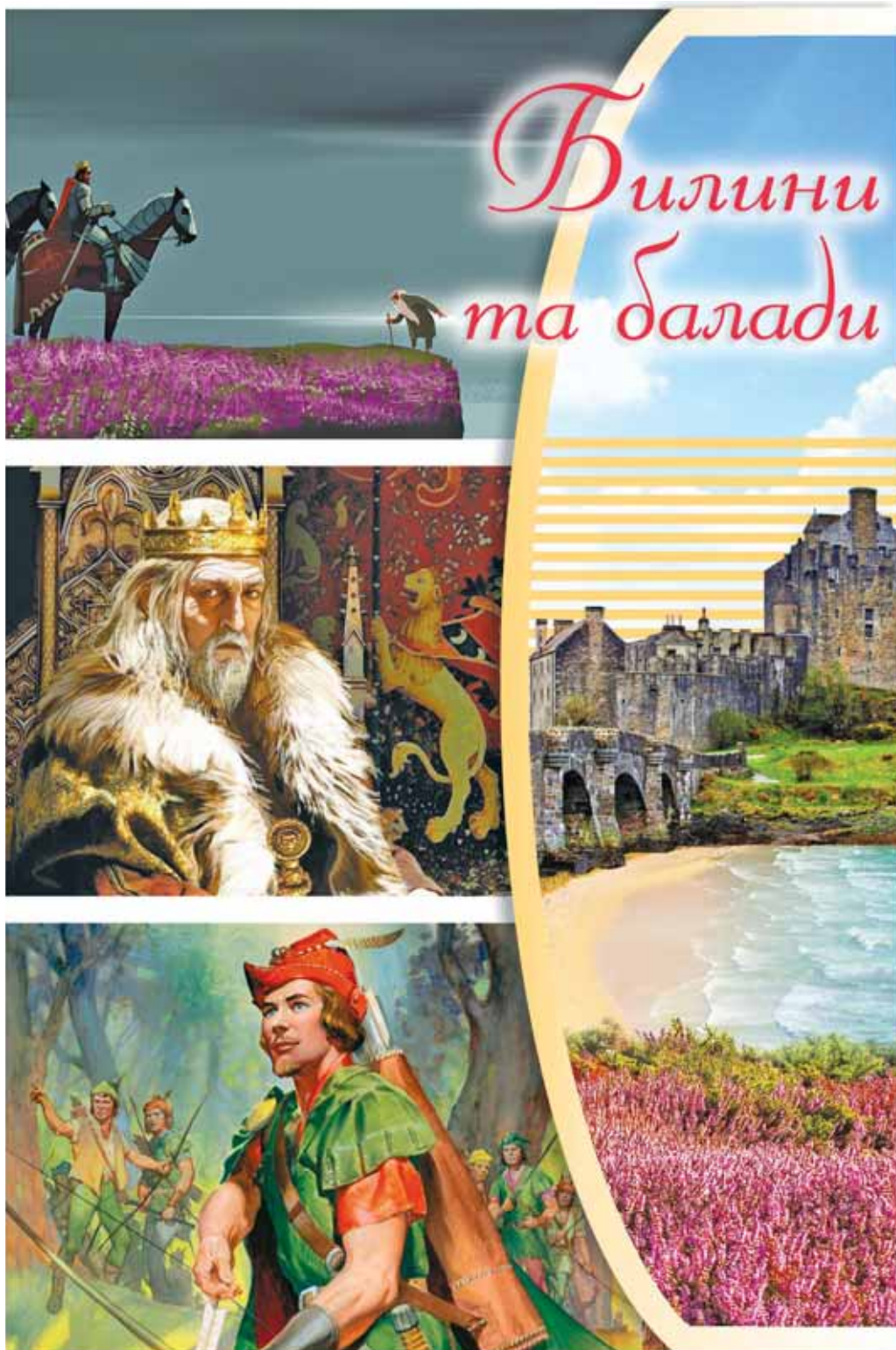
Перекладацькою діяльністю займалися такі українські письменники, як *І. Франко, Леся Українка, П. Куліш, Марко Вовчок, М. Рильський, М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Вороний* та ін.

Великий внесок у розвиток українського перекладознавства зробили *Борис Тен, Г. Кочур, М. Лукаш, Л. Первомайський, І. Стешенко* та ін.

Компетентності

Обізнаність. 1. Дайте визначення понять «оригінал» і «переклад». У чому полягає специфіка художнього перекладу? 2. Які види перекладу ви знаєте? Охарактеризуйте. 3. Чим відрізняється переспів від перекладу? **Читацька діяльність.** 4. Прочитайте вірш Т. Шевченка «Блаженний муж на лукаву...» із циклу «Давидові псалми». Визначте ознаки переспіву у творі. 5. Які ідеї втілено в переспіві Т. Шевченка? **Цінності.** 6. Яку роль відіграють перекладачі в розвитку культури й суспільства? 7. Розкрийте здобутки української перекладацької школи. 8. Назвіть імена відомих українських перекладачів. Які їхні переклади ви знаєте? **Комунікація.** 9. Яким, на вашу думку, має бути якісний (вдалий) художній переклад? Сформулюйте вимоги до нього. **Математична компетентність.** 10. Створіть схему «Види перекладів». **Сучасні технології.** 11. Знайдіть в інтернеті інформацію про 1–2 українських перекладачів або перекладачок. Підготуйте презентацію. **Уміння навчатися.** 12. 30 вересня в різних країнах світу відзначають Міжнародний день перекладача. До цього дня підготуйте разом з учителем та однокласниками (однокласницями) виставку ваших улюблених книжок зарубіжних авторів, розкажіть про перекладачів цих книжок, про особливості їхніх перекладів.

Проект «Мої спостереження над перекладом». Самостійно оберіть і прочитайте художній переклад українською мовою одного з творів зарубіжної літератури (вірш або оповідання). Визначте його різновид та особливості. Порівняйте з текстом оригіналу (якщо ви володієте відповідною іноземною мовою).

Билини
та балади

БИЛИНА ЯК ЖАНР

І великими, і малими ділами
можна заслужити милість божу.

Володимир Мономах

Поетичне відображення історії Русі-України в билинах. Понад десять століть тому в Києві, столиці Русі-України, як і тепер, виблискували на сонці куполи церков і було чути малинові дзвони... Біля палацу князя Володимира збиралися гості з різних земель, купці й простий народ. Вулиці та площі наповнювалися людом, для якого гусярі голосно співали пісні про перемогу княжої дружини над ворогами, героїчні діяння воїнів і мудре правління князя. Ці пісні називали *билинами*, або *старинами*, чи *старинками*.

У билинах згадуються імена реальних історичних діячів. В образі билинного князя Володимира (Володимир Красне Сонечко) поєдналися риси київських князів — Володимира Святославича (бл. 960–1015, за його правління в 988 р. проведено хрещення Русі-України) і Володимира Мономаха (1053–1125, під час його правління відбулося зміцнення держави).

У билинному епосі також діють реальні князі — Вольга (Олег) Святославич, Добриня, Гліб, Всеслав Полоцький, бояри Ставр і Путята, купець Садко та ін. Згадано половецьких ханів — Шарукана (Шарк Великан, Кудреван), його сина Отрака і внука Кончака (Коньшак), хана Сугру, Тугоркана (Тугарин Змій), татарських ханів — Батия та Калина-царя. Ці імена історичних діячів уможливили

Михайлівський Золотоверхий
монастир. м. Київ

визначення хронологічних меж сюжетів билин — приблизно 975–1240-ві роки. У билинах ідеться про військові походи київських князів, їхню боротьбу з кочовими племенами, що загрожували державі (печеніги, половці, татари та ін.), а також про інші аспекти тогочасного буття — працю, торгівлю та мистецтво. Билини мали на меті зміцнити дух народу, об'єднати людей різних соціальних станів.

Билини передавали з вуст в уста, від покоління до покоління. Давно минули ті часи, а в билинах назавжди закарбувались

історичні події, пов'язані зі зміцненням Русі-України, а також дух наших пращурів, які прагнули свободи, миру та світлого ідеалу.

Київ, Чернігів, Новгород, Муром і південні краї — місця дії в багатьох билинах. Інколи в них згадано «заморські землі» — Цар-град (або Візантій, Константинополь, нині Стамбул), Єрусалим. Однак які б історичні події не були взяті за основу билин, які б реальні імена й місця не було згадано, їх обов'язково переосмислювали народні співці, котрі давали легендарне трактування тому, що колись відбувалося в Русі-Україні. У творах цього періоду втілено прагнення до свободи, що було обумовлено численними набігами кочових племен і боротьбою народу з ними. Тому билинні герої не терплять будь-якого насильства, вони обстоюють не тільки власну гідність, а й честь і незалежність своєї землі.

Характерні ознаки билин. Билини стали втіленням історичного минулого, народного духу, думок і прагнень людей Київської держави. У билинах у казковій, напівфантастичній формі відтворено уявлення народу про добро і зло, війну і мир, ідеальних героїв, працю, державну владу, місце людини на Землі. Невипадково персонажів билин, як і в казках, поділяють на позитивних і негативних. Позитивні герої (Ілля Муромець, Микула Селянинович, Альоша Попович, Добриня та ін.) відстоюють добро й справедливість. Вони не прагнуть воювати, але за необхідності беруть у руки меч і захищають рідну землю. Негативні персонажі (Калин-цар, Соловей-Розбійник, Змій Горинич та ін.), навпаки, несуть зло: вони загрожують миру й спокою людей, заважають їхній вільній праці, а тому їх засуджують билинні співці.

Герої билин — це богатирі (Ілля Муромець, Альоша Попович, Добриня та ін.) або люди з винятковими здібностями (наприклад, Садко, Василина Микулівна, Микула Селянинович та ін.). Народ поетизує та ідеалізує їх, наділяючи великою внутрішньою силою і позитивними моральними рисами. Ратний та трудовий подвиги є однаково величними для давніх співців. Сила героїв не тільки в їхніх фізичних можливостях або зброї, а в глибинах їхнього духу, моралі й патріотизмі. Міць билинних героїв усіяко возвеличується, примножується за допомогою гіперболи. Вони долають страшні перешкоди, б'ються із численними ворогами, а нерідко й із фантастичними персонажами (у цьому теж виявляється гіпербола). Як вважали безіменні автори, людина має служити вірою та правдою своїй батьківщині, захищати від загарбників, мечем і плугом торувати шлях своєму народові до щасливого майбуття.

У билинах також відображено роздуми людей того часу про державність та ідеального правителя. Ім'я билинного князя Володимира оповите серпанком легенд, народною любов'ю та теплом.

В. Васнецов. Хрещення Русі-України. 1885–1896 рр.

В. Васнецов. Богатирі. 1898 р.

О. Ківшенко. Долобський з'їзд князів (зустріч Володимира Мономаха зі Святополком). 2007 р.

Герої вірно служать йому й, хоч інколи ображаються на нього, ніколи не йдуть проти Володимира. Служити йому — означало бути відданим рідній землі. Тому в момент важких випробувань герої забувають про особисті образи й ідуть у бій із ворогами.

Звернімо увагу на те, що більшість билинних персонажів — звичайні люди незнатного походження. Вони володіють не тільки силою, а й знають грамоту (як Ілля Муромець), уміють грати на гусях і складати пісні (як Добриня, Ставр Годінович, Садко), можуть навіть грати в шахи (як Василина Микулівна) і творити всілякі дива. У зображенні численних талантів

билинних героїв виявилися бажання народу прославити просту людину свого часу, віра в її творчий розвиток. У фіналі билин, як і в народних казках, завжди перемагають добро, мудрість, праця, любов і справедливість. Милозвучності билинам надає особливий билинний вірш без рими й без поділу на строфи. Кількість складів у рядках є різною, разом із сильними наголосами в одному рядку сконцентровано слабші, а пісенний характер билин залишився з тих часів, коли слово й музика були єдині. Тому в текстах билин так багато додаткових слів — вигуків, сполучників, применників тощо.

Основні цикли билин. Билини поділяють на цикли відповідно до тематики, персонажів і місця дії. За тематикою билини бувають *героїчними*, або *богатырськими* (про подвиги героїв, які захищали рідну землю), і *соціально-побутовими* (про працю та інші аспекти життя народу в Русі-Україні). За типами персонажів виокремлюють такі билини: *про старших богатырів* (Волх, Святогор, Микула, Сухман, Дунай), *молодших богатырів* (Ілля Муромець, Добриня, Альоша Попович, Василь Буслаєв та ін.) і *про людей, наділених надзвичайними здібностями* (Микула Селянинович, Садко, Василина Микулівна та ін.). За місцем історичних подій билини поділяють на два основні цикли: київський та новгородський.

Пам'ятник Володимиру Великому. м. Київ

У билинах *київського циклу* йдеться переважно про князя Володимира, про богатырів, які захищають Вітчизну від ворогів. А Великий Новгород став центром торгівлі й ремесел, а також утіленням особливої «вольниці» (бо новгородці створили першу вільну республіку на території феодальної Русі-України й не хотіли підкорятися ані владі Києва, ані загарбникам).

У билинах *новгородського циклу* розповідається про волелюбного Василя Буслаєва, купця Садка (талановитого представника торгової частини Новгорода), багатого боярина Ставра, який насміхається з київських князів, та інших новгородців. Наявність різних варіантів билин інколи ускладнює визначення їхньої належності до певного циклу.

Билини — епічні пісні про історичні події в Київській державі (IX–XIII ст.), які переосмислені й легендаризовані відповідно до уявлень та ідеалів давніх людей. Їх виконували народні співці — гусяри, скоморохи, а також кобзарі. Унаслідок татаро-монгольської навали в XIII–XIV ст. билини поширилися в далекі окраїнні землі княжої держави. Згодом вони втратили пісенну основу.

Гіпербола — надмірне перебільшення характерних властивостей чи ознак певного предмета, явища або дії для особливого увиразнення художнього зображення, виявлення емоційно-поетичного ставлення до нього.

Русь-Україна в період IX–XIII ст. була високорозвиненою державою. Русини не тільки воювали із зовнішніми ворогами, а і швидко оволоділи грамотою. Були знайдені берестяні грамоти, що засвідчують про поширення грамотності серед населення. Уявлення про рівень знань і культуру того часу відтворено також у тодішніх літописних збірках, архітектурі та живописі.

Спільні ознаки народних казок і билин

1.	Належність до оповідних жанрів фольклору.
2.	Розгалужена система подій.
3.	Поєднання реальності та художньої вигадки, фантастики.
4.	Боротьба добра і зла, життя і смерті, війни і миру, кохання і ненависті з обов'язковою перемогою добрих сил.
5.	Поділ героїв на позитивних і негативних.
6.	Утілення народних уявлень про ідеал (героя, держави, правління, сім'ї).
7.	Первісне побутування в усній формі, наявність різних варіантів.
8.	Використання характерних фольклорних прийомів (зачин, кінцівка, повтори, гіпербола, чарівність, постійні епітети, метафори, символи тощо).

Відмінності народних казок і билин

Народні казки (чарівні)	Билини
Герої — звичайні люди, які потрапляють у чарівний світ.	Герої — богатирі, наділені величезною силою, або прості люди, наділені надзвичайними якостями.
Зміст — життєві події, перетворені народною фантазією.	Зміст — важливі події національно-історичного значення, які відтворено в легендарній або казковій формі.
Казка сприймається як вигадка.	Билини сприймаються як події реальної історії, відображені за допомогою засобів художньої умовності.
Місце дії не визначено.	Місце дії чітко визначено в конкретних назвах.
Головна мета — розважити слухачів і дати їм моральний урок.	Головна мета — передати емоційне ставлення до реальних історичних подій, утілити ідеї служіння державі, добру, свободі та миру.
Існує у формі розповіді.	Особливий билинний вірш, пісенна форма.

Компетентності

Обізнаність. 1. Використовуючи ваш читацький досвід, порівняйте билини й українські думи. **Читацька діяльність.** 2. Охарактеризуйте провідні цикли билин, назвіть їхніх персонажів. **Цінності.** 3. Чим відрізняються билинні персонажі від казкових? Які моральні якості втілено в образах персонажів билин? **Комунікація.** 4. Які жанри фольклору вам відомі? Розкажіть про один із них у стилі обраного жанру. **Сучасні технології.** 5. Подивіться в інтернеті один з анімаційних фільмів за мотивами билин. Поділіться враженнями в класі. **Громадянська відповідальність.** 6. Визначте зв'язок билин з історією Русі-України.

Проект «Парад билинних героїв і героїнь». Оберіть 1–2 билинних персонажів. Підготуйте історичну довідку про героя чи героїню. Розкажіть билинну «біографію». Опишіть, використовуючи ілюстрації або кадри з кінофільмів чи мультфільмів. Назвіть елементи одягу, зброї, інструменти для праці тощо.

Билина «Про Іллю Муромця та Соловоя-Розбійника». Ілля Муромець — ідеальний герой.

З давніх-давен мешканці міста Мурому вважали богатиря Іллю, про якого згадано в билинах київського циклу, своїм земляком. Цілком імовірно, що колись у Муромі жив чоловік, наділений надзвичайною силою. Ким же він був? За першою версією — селянином, за другою — київським князем Олегом, а за третьою — воїном, на прізвисько Чоботок, який через важке поранення залишив поле бою і прийняв сан священника, а з ним і нове ім'я — Ілля. У 1643 р. православна церква зарахувала його до лику святих під іменем преподобний Ілля Муромець. Його мощі зберігаються в Києво-Печерській лаврі. Утім, було б великою помилкою приписувати риси билинного богатиря одній історичній особі. Ілля Муромець — це художній образ, який утілює уявлення народу про ідеального героя.

Хто такий Соловей-Розбійник? У цьому фантастичному персонажі відображено боротьбу Русі-України з кочовими племенами, зокрема з племенем голядь, яке заважало зв'язкам Києва з північними землями. Княжа дружина здобула перемогу в цій боротьбі. Це історична основа билини.

Князь Володимир. У цьому образі втілено риси князя Володимира Святославича, за часів правління якого відбулося хрещення Русі-України.

Сюжет і композиція. У творі йдеться про перші подвиги Іллі. З інших фольклорних текстів відомо, що він вирушив у мандри з благословіння матері та батька. Перша дорога богатиря вела до Києва через Чернігів. Але поблизу Чернігова Ілля зустрів багато ворогів. Йому довелося вступити в бій зі злою силою (племенем чужоземців). Центральний епізод у билині — битва богатиря із Соловеем-Розбійником. Зображення ворогів Київської держави подано в гіперболізованій формі, що увиразнює

Пам'ятник Іллі Муромцю.
м. Київ

велич подвигу героя. Якщо богатир переміг страшного Соловоя-Розбійника, отже, і сам має небачену силу.

Однак сила Іллі Муромця не лише фізична, а й духовна. Він наділений високими моральними якостями. Його не цікавлять слава (він відмовився стати воєводою в Чернігові) і гроші (Соловей та його діти не змогли спокусити героя багатством). Ілля Муромець — скромний (він не відразу розповідає Володимирові про свій подвиг, а лише на прохання князя), не шукає легких шляхів, а йде прямо й сміливо по життю. А головне: Ілля Муромець — вірний син свого народу. Він їде в Київ до Володимира, щоб послужити князю та рідній землі. Можна сказати, що Ілля Муромець — це ідеальне втілення народу в його боротьбі й праці, у війсьній доблесті. Служіння рідній землі та своєму народові заради добра та миру — *провідна думка* билини.

Про Іллю Муромця та Соловоя-Розбійника

Билина

Гей, у славному та у городі у Муромлі,
 Та у тому селі та Карачаєві,
 Гей, то не старий дуб к землі нагинається,
 Ой то добрий молодець Ілля Муромець
 Батьку-матері уклоняється:
 «Благослови, батьку та матір рідна,
 У славний город Київ з'їздити,
 Сонечку стольнокиївському
 Князю Володимирі служити.
 Віри християнської та боронити!»
 Сам на доброго коня сідав,
 У чисте поле виїжджав,
 Озера-річки перепливав,
 Ліс ламав,
 Під город, під Чернігів, під'їжджав,
 Під городом, під Черніговом,
 Не ворон чорний небо укриває,
 Не туман налягає,
 Стоїть сила-силенная,
 Днем від куряви сонця красного,
 Ніччю місяця ясного
 Не видати.
 Стоять три царевичі,
 Мурзи¹ погані, татарове²,
 З коршем³ сили до сорока тисяч,
 Хочуть город Чернігів узяти,
 Всіх упень рубати,
 Церкви Божі скидом пускати.

¹ *Мурза* — титул знатного татарина.

² *Татарове* — татари; загальна назва степових кочівників у билинах.

³ *Корш* — військовий загін.

Тоді ж то старий козак
Ілля Муромець добре дбав,
Меча в руки брав,
Почав він гуляти,
Поганих мурзів-татарів наїжджати:
Куди їде —
Туди вулиця,
Куди верне —
Туди провулок.
Не стільки сам бив,
Скільки конем топтав,
Ні один мурза, ні татарин
Не міг втекти і спастися.
Трьох царевичів живими впіймав,
Словами промовляв:
«Ей ви, царевичі та царенята,
Чи мені вас у полон брати,
Чи мені вам буйні голови з пліч зняти?
А то краще їдьте в свої царства
Та по всьому світу розкажіть,
Що свята Русь не пуста стоїть,
Що святу Русь могутні богатирі бережуть».
Тут відкриваються ворота
У Чернігів-город,
Виходять чернігівці,
Низько вклоняються,
До козака Іллі Муромця
Словами промовляють:
«Живи-то у нашому городі
Чернігові воєводою,
Суди всіх по-правильному,
Всі тобі повинуватись будемо».
Старий козак такеє промовляє:
«Не хочу я жить у вас воєводою,
Покажіть мені пряму дорогу
У славний стольний Київ-город».
Тоді ж то чернігівці слова промовляють:

*М. Періх.
Ілля Муромець.
1910 р.*

«Ой то пряма дорога у славен город Київ
 Заросла лісами Бринськими,
 Уже тридцять літ простою дорогою
 В Київ не їжджено.
 Сидить Соловей-Розбійник
 На семи дубах,
 На миль¹ тридцять
 Ні кінному, ні пішому
 Пропуску немає.
 Як засвистить Соловей по-солов'їному,
 Як закричить він по-звіриному,
 Як зашипить по-зміїному,
 Так усі трави-мурави в'януть,
 Усі квіти обсипаються,
 А хто близько з людей,
 Так всі мертві лежать». (...)»
 Бере ярий лук²,
 Бере стрілу калену,
 Натягнув тятиву шовкову,
 Сам до стріли словами промовляє:
 «Лети, моя стріло калена,
 Вище лісу стоящого,
 Нижче облака ходящого,
 Та попади, стріло, Соловею в праве око!»
 Як вилетіла стріла вище лісу стоящого,
 Нижче облака ходящого,
 А попала Соловею в праве око,
 А вилетіла стріла лівим вухом.
 Упав Соловей зо семи дубів,
 Та Ілля Муромець того придбав,
 Соловея стрімко в кайдани кував,
 А до булатного стременя в'язав,
 Сам простою дорогою
 У город Київ вирушав.
 Гей, як приїхав Ілля Муромець у город, у Київ,
 Приїхав до сонечка-князя у широкий двір,
 Ставив коня серед двору княжого,
 Соловею-Розбійнику наказував:
 «Гляди ж, Соловею, не відступай від доброго коня,
 Бережи ти коня мого богатирського,
 Від мене тобі, знай, нікуди не втекти».
 А сам доброму коню наказував:
 «Гей, ти, мій добрий коню богатирський,
 Бережи проклятого Соловея,

¹ *Міля* — в Україні до метричної системи побутувала козацька міля — міра довжини, що дорівнювала 8,35 км.

² *Ярий лук* — бойовий лук.

Щоб він не відв'язався від стременя булатного мого».
 Сам ввійшов він у палати княжії,
 Хрест-то він клав по-писаному,
 Поклін то вів по-ученому,
 Вклонявся на чотири сторони
 Сонечку-князю з княжною Апраксією.
 Говорить Володимир, князь стольнокиївський:
 «Звідкіля ти, славний молодче,
 З якої землі, якої матері,
 Якого роду-племені єси?»
 Промовив Ілля:
 «Єсть я із города із Муромля,
 Із села із Карачаєва,
 Ілля Муромець та син Іванович,
 А приїхав я у стольний город Київ
 Послужити більше, князю мій, вірою-правдою,
 Оборонять Русь святую,
 Віру християнськую, православную».
 Говорить тут князь Володимир стольнокиївський:
 «А якою, добрий молодче, дорогою ти їхав
 В стольний город Київ,
 Прямоїжджою чи окружною?»
 Промовить Ілля Муромець такі слова:
 «Сьогодні рано з рідним батьком і ненькою прощавсь,
 На полудник хотілось мені у тебе правувати.
 А прилучилось мені три причини:
 Що перша причина — Чернігів-город від облоги виручати,
 Що друга причина: на п'ятнадцять верст
 Мости через річку Самородину мостити,
 А що вже третя причина — Соловея-Розбійника
 З сімох дубів збивати,
 У город Київ проводжати,
 Тобі, князю, гостинця дарувати.
 Так уже прямою дорогою
 Приїхав я із города Муромля
 У славний город Київ, князю».
 Так тут князь Володимир стольнокиївський
 Зі своїми князями та боярами —
 Виходили вони на широкий двір
 Подивитися на Соловея-Розбійника.
 Говорить Володимир-князь:
 «Ой, ти, Соловею-Розбійнику,
 Засвищи ти по-солов'їному,
 Закричи ти по-звіриному,
 Засичи ти по-зміїному».
 Говорить йому Соловей-Розбійник:
 «Ой, князю Володимир стольнокиївський,
 Не твій я слуга,

Не у тебе і хліб їв
 Та зелен-вино пив,
 А Іллі мені розказувать».

Так тут промовив Ілля Муромець:
 «Засвищи, Соловею, напівсвисту,
 Закричи ти та напівкрику,
 Зашипи ти та напівшипу!» (...)

Як засвище Соловей на цілий свист,
 Як закричить він на повен крик,
 Як зашипить він на повен шип,
 Всі трави-мурави зов'яли,
 Листя з дерев посипалось,
 А в князя з теремів високих криші зривало,
 Всі хрустальнії скельця повипадали,
 По всьому городу, по Києву
 Всі вагітні кобили ожеребились,
 Всі гості на княжому дворі,
 Всі бояри та воєводи
 На землі, як снопи, лежать.
 Сам князь Володимир стольнокиївський
 По двору кругом біжить,
 Куньовою шубою вкривається.
 Каже Ілля Муромець:
 «Чого ж ти, Соловею-Розбійнику,
 Мого наказу не послухав,
 Я ж велів тобі свистіти напівсвисту,
 І кричати напівкрику,
 Шипіти напівшипу».

Говорить йому Соловей-Розбійник:
 «Уже, либонь, прочував я свій кінець
 І тому посвиснув на повний свист,
 Крикнув на повний крик
 Та зашипів на повний шип».

Тут старий козак Ілля Муромець
 Брав Соловея за білі руки,
 Повів його на поле Куликове
 Та відрубав йому буйну голову.
 Так з тої пори не стало
 Соловея-Розбійника на святій Русі.
 Тут-то славному козаку Іллі Муромцю
 Славу співають
 По всіх землях,
 По всіх ордах,
 Однині й довіку,
 А вам на многі літа!

І. Білібін.
 Ілля Муромець
 і Соловей-
 Розбійник. 1940 р.

(Записано від кобзаря Зіновія Штокалка,
 переказ Валерія Шевчука)

БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

Роздивіться репродукції картин до билини «Ілля Муромець та Соловей-Розбійник» художників В. Васнецова та М. Шемарова. Яким постає билинний герой у зображенні митців? Як кожний із них утілює у ньому риси ідеального героя?

В. Васнецов. Ілля Муромець. 1914 р.

М. Шемаров. Ілля Муромець. 1974 р.

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про походження Іллі Муромця. 2. Куди та з якою метою він вирушає з рідної домівки? 3. Як Ілля Муромець захистив Чернігів? 4. Чому він відмовився стати там воєводою? **Читацька діяльність.** 5. Перекажіть фрагмент про поєдинок Іллі Муромця та Соловєя-Розбійника. Які якості богатыря в ньому виявилися? 6. Знайдіть у тексті билини «Про Іллю Муромця та Соловєя-Розбійника» фольклорні засоби, наведіть відповідні цитати. **Цінності.** 7. Як і за що в билині прославляється образ Іллі Муромця? Наведіть цитати. **Комунікація.** 8. Відтворіть діалог князя Володимира й Іллі Муромця: а) у стилі билини; б) сучасною українською мовою. Назвіть сучасні відповідники до застарілих слів. **Математична компетентність.** 9. Визначте кількість повторів у билині (подій, звертань, описів). Прокоментуйте цю особливість усної народної творчості. **Сучасні технології.** 10. Знайдіть в інтернеті й подивіться 1–2 мультфільми про Іллю Муромця. Підготуйте про них пост для соцмереж. **Громадянська відповідальність.** 11. Як Ілля Муромець ставиться до князя, Вітчизни та віри? У яких словах і вчинках це відображено? **Здоров'я та безпека.** 12. Які випробування трапилися на шляху богатыря і як він їх здолав? **Література та культура.** 13. Назвіть культурні здобутки Русі-України. Наведіть приклади. Які з них збереглися до нашого часу? **Творче самовираження.** 14. Створіть малюнки до билини. Доберіть до них цитати. Прокоментуйте. **Проект «Моя билина про сучасного героя або героїню».** Використовуючи особливості билин, напишіть билину (або епізод) про пригоди сучасного героя чи сучасної героїні.

Радимо прочитати

Українські билини: Історико-літературне видання східнослов'янського епосу / упорядкування, передмова, примітки й обробка українських народних казок і легенд на билинні теми В. Шевчука. — Київ, 2003.

БАЛАДА ЯК ЖАНР ФОЛЬКЛОРУ ТА ЛІТЕРАТУРИ

У старих баладах чуємо биття схвильованого людського серця і розповідь про події, перетворені народною фантазією.

Іван Франко

Виникнення жанру балади. Колись на півдні Франції, у місцевості Прованс, виникли танцювальні пісні про кохання, які називали *баладами*. Вони дуже швидко стали популярними у виконанні мандрівних співців (менестрелів) серед різних верств населення. Французькі народні балади мали усталену форму (постійні три строфи, приспів, повтори, звернення до певної особи, римування, зв'язок із танцем, рухами), але поступово ставали більш вільними за своєю будовою, поширюючись у європейських країнах. Згодом у фольклорних баладах, що втратили танцювальну основу, уже йшлося не тільки про кохання, а й про подвиги героїв, історичні події та всілякі неймовірні ситуації, що робило сюжет напруженим і захопливим.

Різновиди балад. За тематикою літературні балади бувають *фантастичними, історичними (або історико-героїчними), соціально-побутовими* тощо.

Фольклор є потужним джерелом художньої літератури, що засвідчує жанр балади. Його використовували письменники різних часів і народів: у *Франції* — Ф. Війон; в *Англиї* — Р. Бернс, Дж. Кітс, С. Колрідж, Дж. Байрон, Р. Л. Стівенсон, Дж. Р. Кіплінг; у *Росії* — В. Жуковський, О. Пушкін, М. Лермонтов; у *Німеччині* — Й. В. Гете, Ф. Шиллер, Г. Гейне; у *Польщі* — А. Міцкевич; в *Україні* — П. Гулак-Артемівський, Т. Шевченко, Б. Грінченко та багато інших. Жанр балади розвивається й нині. Його використовують сучасні письменники, наприклад Д. Павличко, Л. Костенко та ін.

В українській літературі балада споріднена з такими народними жанрами, як дума та романс.

Бала́да (від фр. *ballade*, прованського *ballar* — танцювати) — жанр фольклору та літератури, у якому органічно поєдналися розповідь (епос) і людські почуття (лірика). Тому баладу називають *ліро-епічним жанром* (або *ліро-епосом*). Характерні ознаки балади: невеликий обсяг; напружений драматичний сюжет; невелика кількість подій та персонажів; поєднання

БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

епосу (зображення зовнішніх подій) і лірики (зображення почуттів героїв, емоційне ставлення автора до подій); тісний зв'язок із фольклором (мотиви, образи, художні засоби, мова); можливе використання фантастики; велика роль описів, зокрема пейзажів.

У середньовічній Європі героями та героїнями балад нерідко ставали лицарі й прекрасні дами, заради кохання яких чоловіки здійснювали подвиги. В образотворчому мистецтві також поширені теми та сюжети, пов'язані з лицарською культурою: посвята (аколада) в лицарі, благословення на подвиги, лицарські турніри тощо.

- Роздивіться репродукції картин англійських художників наприкінці ХІХ ст. — на початку ХХ ст., які зобразили персонажів у напружені моменти їхнього життя. Які почуття переживають герої та героїні? Опишіть їхнє вбрання.

Е. Б. Лейтон.
Посвята. 1908 р.

Е. Б. Лейтон.
Аколада. 1901 р.

Е. Б. Лейтон.
Боже допоможи. 1900 р.

Балада «Король Лір та його дочки». Історія та легенда. Хто такий король Лір? Це ім'я оповите серпанком легенд. Його образ трапляється в кельтських міфах, де Лір (*Lyr*) зображений як правитель моря. Це ім'я також згадується в старовинному літописі «Історія Британії» («*Historia Brittonum*») ХІІ ст. Легендарний король Лайр Британський (*Leir*) мав трьох дочок. Доживши до старості, король Лір вирішив поділити королівство між ними, зваживши на їхні обіцянки доглядати його в майбутньому. Дві старші дочки — Регана й Гонорелія — усіляко підлещувалися до батька, а третя, Корделія, була скромною у висловлюванні своїх почуттів. Тому король поділив своє королівство між старшими дочками. А Корделія, не знайшовши притулку в Англії, поїхала до Франції та вийшла заміж за короля Аганіппа, який, згідно з легендою, полюбив її за добре серце. Згодом старші доньки не виконали своїх обіцянок і залишили батька без належного піклування, тому йому довелося звернутися до Корделії. У неї король

Лір знайшов справжню любов, милосердя та допомогу. Як свідчить легенда, батько разом із Корделією зібрали військо та відвоювали Англію в злих старших дочок. Незабаром Корделія померла. Через деякий час пішов у небуття її батько.

Батьки і діти — провідна проблема твору.

У баладі порушено складну проблему стосунків батьків і дітей. Чи потрібно дуже любити дітей та повністю їм довіряти? Чи варто батькам жертвовно допомагати й усе своє майно віддавати дітям? Як можуть поводитися діти стосовно батьків? Чому вони бувають іноді злими до батьків? Над цими запитаннями кожний із вас має замислитися...

Образ короля Ліра ось уже багато століть навчає людство того, що сліпа любов може принести не тільки вдячність, а й велике розчарування та сльози... А ви як думаєте?

Характерні особливості староанглійської балади.

У британській культурі балада є поширеним жанром, який має національну своєрідність, а саме: 1) різноманіття сюжетів (переважно загальнолюдських); 2) широке використання монологів і діалогів; 3) балада не містить прямого повчання, кожний робить для себе власні висновки; 4) поділ на строфи, милозвучність яких утворює чергування наголошених і ненаголошених складів; 5) традиційні образи (море, квіти, палац, брама, корона та ін.) тощо. Ці особливості є в баладі «Король Лір та його дочки».

Дж. Герберт. Король Лір та його дочки. 1876 р.

«Вічний» образ (у художній літературі) — літературний образ, який за глибиною художнього узагальнення виходить за межі конкретних творів і зображеної в них історичної доби, містить невичерпні можливості для філософського осмислення буття.

Образ легендарного короля Ліра став «вічним». Він описаний не тільки в міфах, літописах і староанглійській баладі, а й у п'єсі видатного англійського драматурга В. Шекспіра «Король Лір» (1608). Ця історія час від часу відроджується в різних видах мистецтва — літературі, живописі, кіно та ін.

Сцена з трагедії В. Шекспіра «Король Лір та його дочки»

Король Лір та його дочки

Балада

(Скорочено)

У Англії колись був король Лір
І панував собі на честь і славу,
Мав повагу він, і в сусідів мир,
І забезпечену державу.
Між іншими достатками його
Були також три доні гожі,
Прегарні й свіжі, що перевищали
Красою три червоні рожі.

Та королю подобалось старому
Раз їм питання предложити:
«Котра з дочок моїх найбільш
Мене потрафить ублажити,
Потіха старості моєї — ви,
Тож по черзі хай кожна скаже,
Яку найбільшу любов мені
Вона ділами своїми докаже».

Регана, з них найстаршая, рекла:
«Мій отче, як мені вас не любити?
Якби яка пригода надійшла,
Готова я за вас і кров пролити.
А хоч і серце би моє криваве
На штуки посікти хотіли,
Воліла б я, ніж малась допустити,
Аби яку ви прикрість потерпіли».

О. Еббі. Гонорелія
та Регана. 1902 р.

«І я, — сказала другая на те, —
Волю хоч би найтяжче бідувати,
Прийняти муки й ганьбу, ніж би ви
Біди якої мали зазнавати.
Я день і ніч готова вам служити,
Стать вам найменшою слугою,
Щоб віку свого ви могли дожить
У радощах та супокою».

«Тепер мені, — король старий сказав, —
Яснішою будучність стала.
Та ще ти, наймолодшая моя,
Свого слова не сказала». —
«Я рада, — мовила Корделія, —
Свій довг дитячий все сповняти,
Послушна бути вам у всім,
А більш не в силі я нічого вам сказати».

«Так ти, — рік він, — не можеш більш нічого
Дать, ніж повинність повелить дитяча?
То видно, що твоя любов до мене
Не так-то вірна та гаряча.
Тож будь прогнана з мого двору!
Не хочу знать нелюбої дитини.
З мого царства не дістанеш ти
По моїй смерті ні частини.

*Дж. Хейтер. Корделія.
1850 р.*

Лиш твоїм сестрам, що за мене раді
Хоч голови свої покласти,
Розділю я свою державу й дам
Обом по рівній частині.
Дарую їм предківську корону,
І владу, і королівську подобу,
Аби мене в любові своїй за те
Пропильнували аж до гробу».

Отак дві старші сестри підійшли
Старого короля облесними словами,
Найменшу ж через королівський гнів
Сей час з двора протурено за брами.
Мов сирота, пішла Корделія,
Блукаючи від міста до села,
Ні в Англії в селі, ні в місті жоднім
Собі притулку не знайшла.

Аж як до Франції дісталася,
Скінчилася її недоля;
На кращім ґрунті запишалася,
Мов гарний цвіт з чужого поля.
Король французький, як пізнав її,
Не дбаючи на гнів вітця старого,
За королеву взяв її до себе
На радість королівства свого.

В дочки найстаршої живе
Старий король тим часом;
Що зразу там було мов медове,
Та незадовго стало квасом.
Регана при своїм дворі його
Держати з невеликим почтом мала,
Та почет той у скорому часі
Увесь від нього відібрала. (...)

«Чи се ж така твоя заплата
За те, що царство все своє
Я вам віддавав? Тепер донька для тата

Й малої дрібки того не дає!
О ні! Ще до своєї Гонореллі,
Сестри твоєї меншої піду.
Вона не буде так, як ти, лукава
І зглянеться на батькову біду».

Поїхав чвалом він у двір її
Та пожалівся на свою пригоду.
«Так вам і слід! — почув від лютої змії. —
Сестра вам жодну не вчинила шкоду.
У мене захисту для вас нема,
Хіба що з слугами на кухні жити
Захочете та теє їсти й пити,
Що не доїм та не доп'ю сама».

Почувши се, король заплакав гірко,
Бо голод докучав йому і спрага:
«О, най же світ увесь почує, до чого
Веде батьківська нерозвага!
Та верну до Регани я ще раз,
А чей вона людськеє має серце,
Раз відпихнувши, схаменеться в час
І приязніш прийме мене, як перше».

Та як лише прибув, вона веліла
З двора свого геть його прогнати
І мовила: «Не ліпший буде він тепер,
Коли вперед не вмів себе тут шанувати».
До Гонореллі знов вернув король,
Згодився з слугами на кухні жити
І їсти все, що подадуть йому,
Аби лиш вік свій продовжити!

Та надаремно й того він благав,
Чого і жебракам ніхто не відмовляє.
«Не хтів за першим разом те прийнять,
Тепер і доступу до мене вже немає!»
Так обі донечки по двічі
Його відправили без жодного пардону;
Жебрацький кий узяв у руки той,
Що королівськую носив корону.

Тоді про наймолодшої дочки
Слова згадав і заповіт гарячий:
Завсіди будь послушною йому
І сповняти вірно довг дитячий.
Та він не важився тікати до неї,
Бо королівства мучило похмілля,
Що він ганебно так прогнав її, —
Й перемогло його, нарешті, божевілля.

*Р. Ч. Дадлі. Корделія
говорить із королем
Ліром. 1858 р.*

На голові сніжне волосся рвав,
І в груди бивсь, і дер лице до крові,
І на дочок він помсту визирав
За брак у них дитячої любові.
Долинам, горам, рікам виливав
Палкїї про невдячність їх промови,
Аж ріки, гори та твердїї скали
З ним разом, бачилось, ридали і зітхали.

Нарешті хворого в тяжкій знесли
Його до Франції прихильні завезли
Й тут у Корделїї та короля
І захист, і підмогу ще знайшли.
Дочка, як лиш про горе батька вчула,
Сей час йому з підмогою прийшла,
Свою зневагу давню забула,
Йому потїху й радїсть принесла.

На Аганїппа королївський двір
Його ввела рицарська дружина,
А перед короля за руку привела
Його найменша вїрна дитина.
І ласкаво прийняв його король,
Велїв кликнуть по краю всїх охочих,
Хто для вїдзискання держави Лїрові
Пїдняться хоче до помочи.

В товариствї Корделїї вернув
Король до Англії з дочками воювати
І вспїв собі в невдовгїм часї
Їх із престолів та столиць прогнати.
І Лїр прийняв на старостї своїй
Знов королївську корону,
Та в одній битві замордовано
Корделїю, його потїху й оборону.

О. Еббі. Прощання з Корделією. 1897–1898 рр.

Та скоро про ту передчасну смерть
Корделії до нього вість прийшла,
Що в нерозважнім запалі за нього
Сама у бій пішла,
Впав непритомний і оглушений
На її груди білі
І вмер з тяжким зітханням
Тої самої хвилі.

Вельможі краю серед жалощів
На тіла обоїх гляділи
І обох сестер одногосно
На кару смерті засудили.
Хто там запанував по них,
У хроніці читайте,
А повість про дитячу невдячність
Собі запам'ятайте!

(Переклад Івана Франка)

У 1914 р. народну баладу «Король Лір та його дочки» переклав І. Франко. У передмові до збірки перекладів він зазначив, що староанглійські й старошотландські балади є витворами не селянської та не міщанської, а саме лицарської верстви. Їхніми героями є винятково королі, лорди та члени їхніх родин. «Можна цю народну поезію назвати вповні аристократичною... Деяку подібність до тієї аристократичної поезії можна побачити хіба у великоруських билинах, героями яких є переважно князі та богатирі, — писав І. Франко. — Та подібність неповна вже тим, що деякі з тих богатирів, а особливо найважливіший із них Ілля Муромець, походять із селянського роду, а інші є багатими купцями або навіть “каліками перехожими” і розбійниками». Ще одну відмінність староанглійських і старошотландських балад від давньоруських билин І. Франко вбачав у тому, що перші не мають такого виразного історичного й національного змісту, як другі. Так, у баладі «Король Лір та його дочки» ідеться не про історичні, а про загальнолюдські події.

Компетентності

Обізнаність. 1. Дайте визначення поняття «“вічний” образ». Поясніть, чому король Лір є «вічним» образом. 2. У творі йдеться про випробування дочок, але насправді випробувань зазнав їхній батько. Як кожний із персонажів виявив себе у випробуваннях? **Читацька діяльність.** 3. Визначте експозицію твору. Як у ній зображено персонажів? 4. Знайдіть епітети та порівняння, які характеризують дочок короля Ліра (в експозиції). 5. Вирозно прочитайте й перекажіть зав'язку балади. 6. Як кожна з дочок відповідає королю? Наведіть цитати. 7. Охарактеризуйте образи Регани, Гонореллі та Корделії, простежте за їхніми змінами, використовуючи текст. 8. Поясніть значення метафор в українському перекладі балади: 1) «Що зразу там було мов медове, / Те незадовго стало квасом»; 2) «Жебрацький кий узав у руку той, / Що королівську носив корону». Про кого й про які перетворення йдеться в цих рядках? **Цінності.** 9. Знайдіть рядки, у яких утілено ідею балади. **Комунікація.** 10. Як король Лір поплатився за свою довірливість? Розкажіть про його поневіряння від імені героя або однієї з його дочок. 11. **Математична компетентність.** Скільки разів і в чому помилявся король Лір? У чому була, на вашу думку, його найбільша помилка? **Сучасні технології.** 12. За допомогою інтернету знайдіть прислів'я та приказки про шанобливе й зневажливе ставлення дітей до батьків. Які з них стосуються змісту балади? **Ініціативність і підприємливість.** 13. Чого прагнула досягти кожна з дочок? Якими засобами вони це зробили? Дайте власну оцінку їхнім вчинкам. **Здоров'я та безпека.** 14. На які небезпеки наражався король Лір? А які не залежали від нього? Чи міг він уникнути небезпек? **Література та культура.** 15. Пригадайте народні та літературні казки, у яких батько випробовує своїх дітей (дочок, синів, невісток). Назвіть сюжети, подібні до змісту балади. **Творче самовираження.** 16. Підготуйте інсценізацію твору. **Уміння навчатися.** 17. Чи можна уникнути таких ситуацій, у які потрапив король Лір? Як?

Проект «Образ короля Ліра в кіномистецтві». За допомогою інтернету знайдіть інформацію про втілення образу короля Ліра в кіномистецтві. Підготуйте пост про один із переглянутих кінофільмів.

Балади про Робіна Гуда

Він доблесно і чесно жив,
Він кривди серцем не любив.
Із ним гуляли молодці —
Безстрашні вольні стрільці,
Серед яких він перший був,
Чим славу в Англії здобув.

Зі староанглійської балади

Робін Гуд — національний герой. У кожного народу є свої національні герої, пам'ять про яких віками зберігається у фольклорі. Ми добре знаємо наших добротворців — це Котигорошко, Кирило Кожум'яка, козак Мамарига, мудрий Іванко та багато інших. А в англійських народних баладах таким традиційним образом став захисник усіх бідних і скривджених людей Робін Гуд.

Слово *hood* з англійської означає «капюшон», «каптур» і вказує на елемент одягу Робіна Гуда. До речі, *hood* може означати й інші подібні головні убори — башлик, очіпок, клобук, шолом (тобто вбрання, що прикриває або захищає голову). Однак слово *hood* має й переносне значення — «приховувати» («накривати капюшоном»). Слово *robin* перекладається як «вільшанка», але, можливо, що ім'я героя виникло в процесі переосмислення вислову *Rob in hood* та означає «Роб (Роберт) у каптурі» (до речі, *rob*, *robber* також означає «грабіжник»). Так Робіна назвала його кохана дівчина Маріан, коли він виграв турнір лучників і проголосив її королевою турніру.

Коли виникли балади про Робіна Гуда. Ніхто достеменно не знає, чи мають балади про цього героя історичне підґрунтя, чи жив чоловік, на ім'я Робін Гуд, насправді. Перекази про нього з'явилися в XIV–XV ст., тоді їх стали й записувати. Усього існує майже 40 балад про Робіна Гуда. Їх об'єднує одна спільна тема — боротьба народу з несправедливістю і покарання тих, хто несе зло та насильство, порушує Божі заповіді. Уперше всі фольклорні твори про Робіна Гуда були надруковані в «Збірці англійських і шотландських балад» (1882).

За версією англійського письменника В. Скотта, Робін Гуд жив у другій половині XII ст., тобто він міг бути сучасником реального короля Річарда Левового Серця (правив в Англії протягом 1189–1199 рр.). Проте за іншою версією, Робін Гуд жив у XIV чи на початку XV ст. за часів правління короля Едуарда II або навіть пізніше, оскільки в одній із балад діє королева Кетрін, яку ототожнюють із Катериною Арагонською (1485–1536). Деякі дослідники стверджують, що змагання зі стрільби з лука проводили в Англії не раніше XIII ст., тож не всі поділяють версію В. Скотта.

Робін Гуд із Локслі. Батьківщиною Робіна Гуда було селище Локслі, за назвою якого іноді називають і самого Робіна. Рано втративши батьків і позбавлений ворогами майна, він став ватажком лісових розбійників, які відбирали гроші та добро в багатих і віддавали бідним людям. Основні події в староанглійських баладах про Робіна Гуда відбуваються в Шервудському лісі неподалік від міста Ноттінгема. Тим лісом їздило чимало заможних людей, і всі вони боялися, що Робін Гуд зі своєю ватагою покарає їх за гріхи.

Пам'ятник Робінові Гуду.
м. Ноттінгем (Англія)

У староанглійських баладах про Робіна Гуда природа й неживі предмети нерідко олюднюються, вони ніби співчують лісовим розбійникам, допомагають у їхній боротьбі за свободу. Наприклад, ліс стає для них добрим другом, гостинним господарем, який завжди дає їм притулок. Шервудський ліс узагалі в баладах про Робіна Гуда є утіленням свободи та стихії народного життя.

Лісова армія Робіна Гуда складалася з кількох десятків вільних стрільців. Усі вони були вправними лучниками, сміливими й по-своєму шляхетними людьми.

Шервудський ліс.
(Англія). Згідно
з легендою, саме тут
відпочивав Робін Гуд
зі своїми
товаришами.

Образ народного захисника. Робін Гуд та його товариші дотримувалися кодексу лицаря. Вони поклялися захищати знедолених і скривджених, з пошаною ставитися до жінок. Билися тільки в тих випадках, коли було потрібно відновити справедливість, відстоювали ідеали моралі й честі. Цікаво, що, помираючи на руках свого товариша Маленького Джона, Робін Гуд не дозволив мститися за себе. Тобто, мужньо приймаючи смерть, він не хотів, щоб через нього гинули інші. Робін Гуд зображений не тільки як захисник бідного люду, а і як вірний християнин. Він поважав короля, бо той був обраний Богом. Але чому ж Робін Гуд нападав на священників? У ті часи церковники володіли великими багатствами, землями й тисячами слуг. Тому деяких священнослужителів прості люди сприймали не як провідників божої волі, а як жорстоких багатіїв. Робін Гуд відбирав у них гроші, як і в інших вельмож, щоб віддати бідним. Він був вірним християнській вірі й захищав простих людей. Найпопулярнішими героями англійських балад разом із Робіном Гудом є його вірні помічники: Маленький Джон, Брат Тук, Вілл Стютлі, Мач, син мірошника та дружина Робіна — Маріан. Основними супротивниками лісових розбійників були шериф¹ Ноттінгемський, єпископ Герфорда, граф Фітцволтер, лицар Гай Гізборн.

За мотивами балад про Робіна Гуда знято десятки кінофільмів у різних країнах. Кінофільм «Пригоди Робіна Гуда» (реж. М. Кертіц, В. Кайлі, США, 1938) отримав три премії «Оскар». У кінофільмі відтворено історичний дух доби. Сюжет не завжди збігається з текстом балад, але досить життєрадісний. Провідною в кінофільмі є тема лицарства. На Ризькій кіностудії було знято кінофільм «Стріли Робіна Гуда». У кінофільмі власні балади за мотивами легенд про Робіна Гуда виконав відомий актор і співак В. Висоцький.

Кадр із кінофільму
«Стріли Робіна Гуда».
(реж. С. Тарасов, СРСР,
1975)

- За допомогою інтернету ознайомтеся з кіноверсіями про Роба з Локслі, висловте своє враження про них.

¹ *Шеріф* — у деяких країнах виборна або призначувана королем, наприклад в Англії, службова особа, яка здійснює поліцейські та судові функції.

Як Робін Гуд став розбійником

Е. Д. Примті.
Робін Гуд. 1927 р.

Хто щастя зичить бідакам
І волелюбний сам,
Сідайте в коло — розповім
Про Робін Гуда вам.

Він за найкращих друзів мав
Знедолених усіх,
А багачів на смерть лякав
Його мисливський ріг.

Тринадцять літ Роб славно жив
У лісовій глуші.
Розбійник долею він був
І лицар — у душі.

Було це давно, ще за Генріха II¹, який після запеклої боротьби зі своїми братами зійшов на престол Англії. За тих часів північ країни вкривали великі заповідні ліси, у яких полювати міг тільки король, а всім іншим під страхом смерті заборонялося вбити бодай одного оленя. Ці ліси охороняли королівські лісники, і головний лісничий у кожному лісі мав таку ж саму владу, як шериф в оточеному мурами місті чи навіть єпископ у своєму абатстві.

Найбільші королівські заповідники — Шервудський та Бернесдейльський ліси — прилягали до двох міст — Шервуда та Бернесдейля. Протягом кількох років головним лісничим там був один чоловік, на ймення Х'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину й маленького сина Роберта. Хлопчик, як свідчить запис в актовій книзі, народився 1160 р. в місті Локслі — через те його часто й називали Локслі, або Роб із Локслі. Гарненький, з пружним і міцним тільцем, Роб, як тільки міцно зіп'явся на ноги, одразу й понад усе вподобав блукати з батьком по лісі. А коли змужніла його рука, він навчився спритно натягати лук і пускати несхибну стрілу. Довгими зимовими вечорами найбільшою радістю для Роба було слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся королівських лісників і багато років гуляв по заповідниках, стріляючи оленів і бенкетуючи зі своїми друзями.

Коли надворі стояла негода, Роб цілими днями стругав рівненські стріли для довжелезного лука й прив'язував до них сірі гусячі пера.

Дивлячись, як світиться синове обличчя, коли той слухає розповіді про вільне лісове життя розбійників, любляча мати тільки зітхала. Вона походила з благородної родини й мріяла побачити Роба видатною особою при дворі короля або в абатстві. Вона навчала його читати й писати, прищеплювала йому добрі манери, учила бути правдивим і чесним як із сановитими лордами, так і з простими селянами. Та хоч яка була приємна хлопчикові материна наука, проте він почував себе найщасливішим, коли з луком у руках вільно блукав по лісових нетрях, прислухаючись до таємничої мови дерев.

У ті радісні й безтурботні дні Роб мав двох друзів: Віллі Геймвелла, сина батькового брата, який жив у Геймвелл-Лоджі, біля Ноттінгема, і Маріан Фітцволтер, єдина дочка графа Хантінгдона.

¹ Генріх II — англійський король у XII ст.

Ноттінгемський замок
(Англія)

Замок Хантінгдон добре було видно з одного високого дерева, яких багато в Шервудському лісі, і кожного ясного дня біла Рובה хустинка сповіщала із цього дерева Маріан, що він уже чекає на неї. У замок до дівчини Роб не ходив, бо їхні батьки ворогували. Між людьми ходили чутки, що нібито законний граф Хантінгдона був Х'ю Фітзу, але його землі підступно прибрав собі до рук Фітцволтер, улюбленець короля. Однак ані Роб, ані Маріан аніскільки не зважали на ворожнечу своїх батьків, хоча вона з кожним днем і поглиблювалася. Діти тільки знали, що великий зелений ліс відкритий для них і що цей широкий-преширокий світ напоений пахощами квітів і наповнений пташиними піснями.

Дні дитячих розваг пролітали швидко й непомітно, та надто скоро над головами Роба й Маріан зібралися грозові хмари.

У Рובהвого батька, крім Фітцволтера, були ще два непримиренні вороги: сухоребрый шериф Ноттінгема й гладкий єпископ Герфорда. Ці троє ворогів змовилися між собою та нашепотіли на вухо королеві таке, що Х'ю Фітзу відразу втратив посаду королівського лісничого. Холодного зимового вечора батька, матір і Роба вигнали без попередження на вулицю, позбавивши будь-яких прав на майно. Шериф заарештував лісничого за зраду, про яку бідолашний Х'ю Фітзу не мав навіть гадки, і запроторив його до ноттінгемської в'язниці. Першу ніч Роб із матір'ю також перебували у в'язниці, але вранці їх вигнали геть. Тоді вони звернулися по допомогу до свого єдиного родича, сквайра¹ Джорджа Геймвелла, який радо надав їм притулок.

Однак страшне хвилювання та все, що їм довелося пережити тієї зимової ночі, згубно вплинуло на місіс Фітзу. Вона слабувала й тоді, як вони ще жили в лісі. Менш ніж за два місяці матері в Роба не стало. У хлопця від цієї втрати наче обірвалося серце. Та не встигли зацвісти на материній могилі перші весняні квіти, як на Роба впало нове горе: не стало й батька. Цей суворий, незламної волі чоловік помер у в'язниці раніше, ніж його вороги змогли вигадати обвинувачення, за яким його можна було б віддати до суду.

Минуло два роки. Двоюрідний брат Роба Віллі вчився в школі далеко від дому; Маріан батько відіслав до двору королеви Елеонори, коли довідався про дружбу дочки з Робом. Отже, два роки осиротілий хлопець був зовсім самотній. Грубувато-добродушний старенький сквайр ставився до нього із широю ніжністю, але нічим не міг допомогти своєму племінникові, який не знаходив собі місця, увесь час напружено над чимось думав і ніби шукав щось утрачене. А Роб просто нудьгував за колишнім життям у лісі не менше, ніж за ласкою матері й товари-

¹ *Сквайр (есквіір)* — англійський дворянський титул.

ством батька. Кожного разу, коли він брався за тремтливу тятиву¹ лука та, пославши довгу стрілу, чув свист сірих гусячих пер, у його уяві оживали щасливі дні, яких він уже не міг повернути.

Та якось уранці, коли Роб прийшов на сніданок, дядько, замість привітання, зустрів його такими словами:

— Я маю для тебе новину, мій хлопчику!

— Що ж це за новина, дядечку Джордже? — із цікавістю запитав юнак.

— Є добра нагода випробувати твій лук і здобути гарненький приз! У Ноттінгемі тепер ярмарок, і шериф оголосив змагання лучників. Найкращі з них стануть королівськими лісниками, а того, хто стрілятиме найвлучніше, чекає ще й нагорода — золота стріла. Звісно, така цяцька тобі ні до чого. Але ж хіба це не те, що потрібно володарці твого серця? Га, Робе? Що скажеш, мій хлопчику?

Сквайр голосно засміявся.

У Роба засвітилися очі.

— За це справді варто позмагатися, дядечку, — сказав він. — Я з великою радістю поміряюся силами з ким завгодно. Та й про місце лісника я вже давненько мрію. Ви мені дозволите спробувати щастя?

— Авжеж! — палко вигукнув дядько. — Твоя мати, пером їй земля, хотіла зробити з тебе писарчука. Та я добре бачу: твоє життя мине в зеленому лісі. Хай пощастить тобі на цих змаганнях!

Юнак подякував дядькові за добрі побажання й почав збиратися в дорогу. Він не брав із собою ніяких речей, однак подбав, щоб у його тисового лука була нова тятива, а в широкому сагайдаку² — найпряміші й найдзвінкіші стріли.

За кілька днів, ясного погожого ранку, Роб вирушив із Локслі й подався через Шервудський ліс до Ноттінгема. Через плече в нього висів довгий тисовий лук, при боці погойдувався сагайдак, ущерть наповнений стрілами, а в руці юнак міцно стискав дебелий ціпок. Ставний та гінкий, він був убраний із голови до п'ят у все зелене й ішов швидким і бадьорим кроком. Серце його співало: юнак був сповнений великих надій та не мав жодного ворога у світі. Та це був останній ранок у житті Роба, коли в нього не було ворогів. Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й насвистуючи грайливу мелодію, він раптом наскочив на гурт лісників, які влаштували бучний бенкет під розлогими шатами столітнього дуба. Перед ними лежав величезний пиріг із м'ясом, і вони його пожадливо їли.

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним — ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого й безжально вигнав їхню сім'ю на сніг. Однак Роб не сказав йому жодного слова й мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників не загорлав у його бік:

— Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем! Куди поспішаєш, парубче, зі своїм іграшковим луком і стрілами? Їй-бо, він чалапає в Ноттінгем на змагання!

Лісники зустріли ці дотепи образливим реготом. Роб скипів. Він справді вважав себе добрим лучником і тому гнівно гукнув у відповідь:

¹ *Тятива* — ремінь, мотузка, струна, що туго стягує кінці лука.

² *Сагайдак* — футляр для лука та стріл.

— Мій лук не гірший від Вашого, а стріли мої летять далеко та влучно, отже, не Вам мене вчити!

Почувши такі слова, лісники знову гучно зареготали, а ватажок погрозово звів брови й сказав:

— Ну, що ж, покажи нам свій хист. Якщо влучиш у ціль — двадцять срібних монет від мене, а як не влучиш — прочухан.

— Де Ваша ціль? — з гарячковим запалом вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти Ваших грошей, якщо я схиблю.

— Гарзд, нехай буде по-твоєму, — сердито відповів лісничий, — за хвасто-щі накладеш головою, якщо не влучиш у мою ціль.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені, але на такій відстані їм, здавалося, ніщо не могло загрожувати. Головний лісничий показав пальцем на тварин.

— Якщо твоя хирлява рука пошле стрілу хоча б на пів відстані до них, я буду з тобою закладатися.

— Годі! — вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти двадцяти пенні¹, що отой Ваш красень ватажок робить зараз останній свій подих!

Нічого більше не кажучи, він помацав тятиву, наклав стрілу й відтягнув праву руку до скроні. Мить — і співуча стріла променем сяйнула через широку галявину. Ще мить — і олень-ватажок високо підскочив на місці, а потім, як підтятий, упав додолу.

Лісники від подиву тільки зойкнули, а тоді сердито почали репетувати. Найбільше лютував той, що сам же таки запропонував битись об заклад.

— Ти знаєш, дурна твоя голово, що ти накоїв? — кричав головний лісничий. — Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карає смертю. Ні слова про гроші! Мерщій забирайся геть, і щоб мої очі більше тебе не бачили!

Хвиля обурення піднялася в Рובових грудях.

— Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі, любий лісничий. На тобі недоноски мого батька! — вигукнув він і, відвернувшись, пішов своєю дорогою.

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Налившись кров'ю від люті, він схопив свій лук і вистрілив у спину Рубові. На хлопцеве щастя, в останню мить лісничий, наступивши на суху гілку, заточився: стріла просвистіла біля самісінького Рубового вуха й лише вирвала кілька волосинок на голові. Роб затремтів від гніву та рвучко обернувся до ворога, який стояв кроків за сорок від нього.

— Ха! — вигукнув він. — Хвастати майстер, а стріляти не вмієш! Ось тобі з мого іграшкового лука!

У повітрі шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долілиць. З лютими криками лісники стовпилися навколо нього, але побачили, що допомога йому вже не потрібна.

Так помстився Роб за смерть батька, хоча тепер сам опинився поза законом.

Поки лісники ще не отямилися, він кинувся тікати й біг далі й далі в зелену лісову гущавину. Деревя, розгойдуючись проти вітру, гостинно розкривали перед ним обійми гілок, ніби вітали з поверненням додому.

¹ *Penny* — розмінна монета в Англії.

Надвечір, голодний та стомлений, Роб прибився до хатини, що стояла на далекому узліссі. Там жила одна бідна вдова, яка знала Роба ще хлопчиком; вона не раз годувала його й поїла, коли він забивався до неї після своїх лісових прогулянок. Тому й тепер Роб сміливо переступив поріг удовиної хатини.

Стара жінка радо зустріла гостя, швиденько напекла йому коржів, а потім поклала спочити й змусила розповісти все, що з ним сталося.

— Пекельний вітер гуляє по Шервуду, — сумно похитавши головою, мовила стара. — Багатії зовсім розперезались і грабують бідноту, як самі знають. У мене троє синів, і всіх їх оголосили розбійниками тільки за те, що вони минулої зими вбили одного королівського оленя, аби не померти з голоду. Тепер вони ховаються в лісі. Сини сказали мені, що разом із ними там переховується ще десятків чотири добрих людей, які не дадуть себе скривдити, — у них проти кривдників завжди наготові луки.

— Бабусю, а де вони? — вигукнув Роб. — Слово честі, я пристану до них!

— Ні, ні, — почала відмовляти стара жінка, однак, розміркувавши, що іншої ради для хлопця немає, сказала: — Сьогодні ввечері сини навідають мене. Залишайся тут і побалакай із ними, коли тобі треба.

Роб із радістю залишився, а темної ночі вже мав розмову з трьома вдовиченками, з трьома відважними молодцями, які відразу припали йому до серця.

Упевнившись, що всі Робові наміри збігаються з їхніми волелюбними пориваннями, вони взяли з нього присягу на вірність і тільки тоді розповіли, де схованка їхньої ватаги. Це місце Роб знав дуже добре.

Наостанку один з удовиченків сказав:

— Але в нас досі немає ватажка, у якого б голова працювала так само добре, як і рука. І ми домовились обрати собі ватажком того, у кого стане кебети, щоб пробратися непоміченим у Ноттінгем і здобути винагороду на змаганнях лучників.

Роб скочив на ноги.

— Вчасно сказано! — вигукнув він. — Бо я ж саме зібрався на ярмарок, і ніякі лісники, ніякі шерифові посіпаки не завадять мені влучити в самісіньке яблучко цілі!

Хоча Роб і був іще дуже юний, проте тримався він так сміливо, а очі його палали таким вогнем, що всі троє братів схопили його за руку й в один голос гукнули:

— Браво, Локслі! Браво! Якщо здобудеш золоту стрілу на змаганнях, ти станеш ватажком усіх розбійників Шервудського лісу!

Роб довго обмізковував, як йому краще замаскуватися, щоб непомітно прослизнути в Ноттінгем. Він був певен, що лісники вже встигли призначити ціну за його голову й що про це оголошено на базарному майдані.

Пробиваючись крізь густий натовп до місця змагань, Роб вийшов на широкий базарний майдан. Повітря стрясали закличні звуки сурм, і людські потоки швидко заповнювали площу перед старовинною ратушею. Роб проштовхався сюди саме тоді, коли урядовець почав голосно зачитувати таку відозву шерифа графства Ноттінгем:

— «Молодик, на ім'я Роберт, племінник сквайра Геймвелла з Геймвелл-Холла, убив головного лісничого його величності короля й оголошується поза законом. Сто фунтів стерлінгів¹ винагороди тому, хто знайде Роберта живим або мертвим».

¹ Фунт стёрлінгів — грошова одиниця Англії.

Знов урочисто пролунали сурми, урядовець зі своїм почтом пішов геть, і веселий настрій охопив увесь натовп.

Люди, які поспішали того дня на ярмарок, часто зупинялися купками на вулицях, щоб іще раз перечитати відозву шерифа, розклеєну майже на всіх будинках, та обмінятися думками з приводу смерті головного лісничого.

Та з появою лучників, борців на киях і мандрівних менестрелів з'явилася стільки нових тем для розмов, що про винагороду за голову Роба всі якось умить забули, і тільки лісники та шерифові люди пильно стежили за міськими брамами, а сам шериф підігрівав їхнє завзяття, обіцяючи від себе ще збільшити винагороду. Його ненависть до батька тепер цілком перейшла на сина.

Великі змагання розпочалися після полудня. Двадцять лучників вийшли на поле для турнірів і приготувалися до боротьби за золоту стрілу. Серед них упадав в око жалюгідний на вигляд жебрак, одягнений у строкате лахміття, із засмаглими до чорного й подряпанними обличчям і руками. Копицю рудуватого волосся прикривав каптур, дуже подібний до тих, які носять ченці. Жебрак повільно прокульгав за стрільцями й неквапливо став у їхньому ряду. З натовпу почулися глузливі вигуки. Та оскільки за умовами змагання в них міг узяти участь кожний, ніхто не вимагав, щоб жебрака прогнали.

Пліч-о-пліч із Робом, — бо це, звісно, був він, — стояв м'язистий смагляволиций парубійко із зеленою пов'язкою на лівому оці. З нього теж реготали, але він зовсім не звертав на те уваги й мовчки випробовував свій лук вправними, звичними до стрілецької зброї руками.

Трибуни для глядачів, що величезною підковою оточували стрільбище, були переповнені. Там зібралися дрібна шляхта й поспільство з навколишніх сіл і містечок. Усі нетерпляче чекали початку змагань.

У центральній ложі¹ сиділи кістлявий бундючний шериф, його обвішана коштовностями дружина й дочка, яка всім своїм виглядом показувала, що вона сподівається отримати золоту стрілу з рук переможця і стати королевою дня.

У сусідній ложі розсівся товстений єпископ Герфорда, а в ложі з іншого боку сиділа дівчина, чиє темне волосся, карі очі й витончені риси обличчя примусили Робове серце радісно стрепенутися. То була Маріан! Вона приїхала погостювати з Лондона від двору королеви й тепер сором'язливо горнула до свого батька, графа Хантінгдона.

Якщо й раніше Роб поклав собі будь-що завоювати золоту стрілу, то тепер, коли він побачив любе обличчя Маріан, це рішення стократ зміцніло. Він відчував, як мимоволі напружуються м'язи його рук у чеканні вирішальної миті. Та водночас Робове серце шалено стукотіло, й усе тіло його пробирав незрозумілий дроз.

Проспівали сурми, і натовп завмер. Герольди² ще раз оголосили умови змагання. У ньому могли

Н. К. Уаст. Робін Гуд.
1917 р.

¹ *Ложя* — відділене перегородками місце для кількох глядачів.

² *Герольд* — глшатай-оповісник на лицарських турнірах.

взяти участь усі охочі. Першу ціль буде поставлено за тридцять елів¹. Ті, що влучать у яблучко, стрілятимуть у другу ціль, пересунуту на десять елів далі. Третю ціль поставлять ще далі, і так, аж поки визначиться переможець. Він отримує золоту стрілу й посаду королівського лісника, а також завойовує право обрати королеву дня.

Знову заграли сурми, і лучники приготувалися стріляти. Роб востаннє глянув на тятиву свого лука. Натовп усе ще сміявся й перешіптувався, тицяючи пальцями на його недоладну постать, убрану в строкате ганчір'я та куций чернечий каптур. Та ось вистрілив перший лучник, і всі затамували подих.

Ціль стояла не дуже далеко, і всі двадцять стрільців улучили в самісіньке яблучко.

Роб стріляв шостий. Чоловік із зеленою пов'язкою на оці зустрів його постріл схвальним бурмотінням. Сам же він пустив свою стрілу з видимою недбалістю, проте також улучив у середину, де було кружальце, не більше за бичаче око.

Натовп шаленим ревом і вигуками «ура» вітав переможців першого туру змагання. Знову заспівали сурми, і другу ціль було вже поставлено за сорок елів.

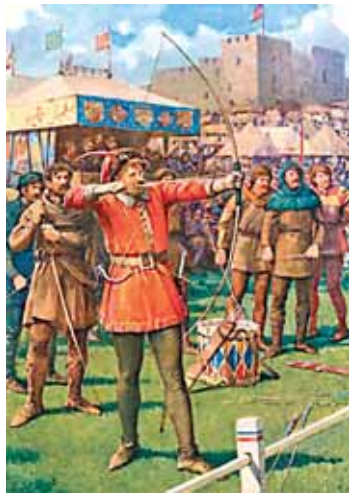
Перші три лучники й цього разу послали стріли у внутрішнє коло. Це були загальні улюбленці публіки, і їх нагородили гучними оплесками, думаючи, що саме вони будуть переможцями. Однак глядачі перешіптувалися, що кожний із цих трьох має свого покровителя серед присутніх тут трьох високопоставлених людей.

Четвертий та п'ятий лучники ледве зачепили краєчок кола. Роб спокійно пустив свою стрілу, і вона впевнено лягла в сяючу цяточку.

— Жебрак! Дивіться, що виробляє жебрак! — шаленів розпалений натовп. — Знову йому пощастило!

І справді, Робова стріла стриміла набагато ближче до середини, ніж будь-чия інша. Влучніше за нього вистрілив тільки «Одноокий», як охрестив натовп парубійка з перев'язаним оком. На його постріл глядачі відповіли одноставним ревом. Таку стрільбу можна було побачити в Ноттінгемі не щодня.

Інші лучники або розгубилися, побачивши влучні постріли тих, хто стріляв попереду, або ж просто не змогли витримати темпу змагання. Вони один за одним схибили й похнюплено відійшли назад.

Г. Девіс. Робін Гуд. 1910 р.

Тим часом сурми сповістили про початок третього туру. Ціль установили на відстані п'ятдесяти елів. (...)

Лучники знову приготувалися до стрільби. Видно було, що вони трохи нервують. Третя ціль була менша, ніж саме яблучко першої. Стріли перших трьох претендентів на приз ледь зачепили краєчок внутрішнього кола.

(...) Роб упевненою рукою натягнув лук і, вибравши мить між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле й уп'ялася в самісіньку середину цілі.

— Жебрак! Жебрак! Ура йому, ура! — заволав збуджений натовп, перейшовши з глузування на безоглядну прихильність до Роба. — Ну, що, поб'єш його, Одноокий?

¹ Ель — давня міра довжини, майже 113 см.

Парубійко із зеленою пов'язкою на оці зневажливо посміхнувся і став до бою. Невимушеним граційним рухом він натягнув лук і, ніби й не дивлячись на ціль, пустив крилату стрілу. Вона зі свистом шугнула до цілі; сотні застиглих очей проводжали її в польоті. І знову дикий рев натовпу розітнув глибоку тишу. Стріла Одноокого лише трішечки не влучила в середину, але обчухрала пір'я на Робовій стрілі. Придивившись до цілі й зрозумівши свою помилку, невідомий лучник здивовано знизав плечима. (...) Та, незважаючи на свою поразку, він перший привітав Роба з перемогою.

— Сподіваюся, ми ще колись позмагаємося, — сказав він. — А по правді, мені зовсім не потрібна ота золота цяцька; я просто хотів допекти проклятому шерифові. Що ж, тепер короною обраницю свого серця.

І, несподівано повернувшись спиною, він зник у натовпі раніше, ніж Роб спромігся сказати, що й він при нагоді охоче б із ним позмагався.

Герольд запросив Роба до шерифової ложі, де його чекала винагорода.

— Дивний ти хлопець, — промовив шериф, знервовано кусаючи губи, — але стріляєш добре. Як тебе звати?

Маріан підсунулася ближче й уважно дослухалася, чекаючи відповіді.

— Я — Роб Мандрівник, мілорде шерифе, — відповів лучник-жебрак.

Маріан відхилилася назад і засміялася.

— Ну от що, Робе Мандрівнику, — мовив шериф, — хоч ти й не дуже дбаєш про своє тіло й одяг, але до пуття тебе можна довести. Хочеш до мене на службу?

— Роб Мандрівник завжди був вільний, мілорде, і не бажає нікому служити.

Шерифові брови погрозово зійшлися на перенісці, але заради дочки та золотої стріли він удав, що пустив відповідь жебрака повз вуха.

— Робе Мандрівнику, — сказав він, — ось золота стріла, яка належить найкращому лучникові сьогоднішого дня. І ти виборов цей приз. Подаруй його тій, яка цього справді гідна.

Одразу ж герольд підштовхнув Роба ліктем і майже силоміць повернув його до дочки шерифа, яка сиділа з пісною посмішкою на вустах. Та Роб не звернув на те уваги. Він узяв золоту стрілу й підійшов просто до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

— Леді, — сказав до неї Роб, — прошу Вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди Вам служити найкращими стрілами зі свого сагайдака.

— Дякую Вам, Робе в каптурі, — відповіла дівчина, лукаво звівши брівку й устроївши сяючу стрілу у своє темне волосся.

Натовп голосно гукав:

— Слава нашій королеві! Слава!

Шериф тільки зиркав спідлоба на голодранця-лучника, який відмовився від служби в нього, без слова подяки забрав приз та ще й на очах у всіх принизив його дочку. Він хотів був щось сказати, але чванлива дочка стримала його. Тоді шериф покликав свою сторожу й наказав стежити за жебраком. Але Роб спритно крутнувся і, загубившись у натовпі, швидко подався до міської брами.

Того ж таки вечора посеред широкої галявини в Шервудському лісі навколо яскравого багаття сиділо сорок молодців, одягнених у все зелене. Вони смажили на вогні оленину й весело гомоніли. Раптом десь поблизу хруснула гілка. Тієї ж миті всі скочили на ноги й схопилися за зброю.

БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

— Не бійтеся, це — друг, — пролунав із хаші дзвінкий голос. — Я шукаю вдовиних синів.

Наперед виступило три вдовиченки.

— Та це ж Роб! — вигукнули вони. — Ласкаво просимо в Шервудський ліс, Робе!

Решта лісовиків теж підійшли до Роба й гаряче тисли йому руку, бо вони вже знали його історію.

Після цього один із трьох синів удови, на прізвисько Дебелий Вілл, вийшов наперед і промовив:

— Друзі, усі ви знаєте, що нашому загонові досі бракувало справжнього ватажка — шляхетного, добре вихованого, розумного, спритного й сміливого. Здається, тепер ми знайшли отамана в особі цього юнака. Я і мої брати сказали йому, що ви оберете собі у ватажки того, хто пошиє сьогодні шерифа в дурні, здобувши його золоту стрілу. Правду я кажу?

Усі погодилися, і Вілл обернувся до Роба.

— Які новини Ви принесли з Ноттінгема? — запитав він.

Роб засміявся:

— Можу сказати, що я таки справді пошив шерифа в дурні та ще й забрав у нього золоту стрілу. Однак щодо приза, ви мусите повірити мені на слово, бо я подарував його одній дівчині.

Та побачивши, що слова його здалися не дуже переконливими, Роб додав:

— Я буду радий, коли ви приймете мене у вашу сім'ю простим лучником, бо тут, я бачу, є старші й досвідченіші люди, ніж я.

По цих словах із гурту лісовиків вийшов наперед високий смагляволиций чоловік, і Роб одразу впізнав у ньому лучника із зеленою пов'язкою на оці; тільки пов'язку тепер він зняв і дивився на світ обома очима — сміливими й чесними.

Він сказав:

— Роб у каптурі — так, здається, назвала Вас леді, — я можу підтвердити Ваші слова. Ви добре збили пиху із шерифа, не гірше, ніж це зробив би я. Ми не вимагатимемо від Вас золотої стріли, бо вона потрапила в гарненькі ручки. А хто з нас краще стріляє, Ви чи я, це нехай покаже майбутнє. Однак я, Вілл Стютлі, при всіх заявляю, що не визнаю ніякого іншого ватажка, крім Вас.

Того вечора ще довго навколо багаття лунали бадьорі пісні й точилися веселі розмови. Ватага подарувала Робінові Гуду рижок, яким він мав скликати своїх бійців. Усі врочисто поклялися, що, забираючи гроші та добро в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним і знедоленим і ніколи не заподіють лиха жінці, — нехай то буде дівчина, заміжня молодиця чи вдова. Клятву давали під розлогим пишностистим деревом, при багрових спалахах полум'я, за доброю вечерею. Так Робін Гуд став розбійником.

(Переклад Юрія Юри)

Роздивіться репродукцію картини ірландського художника Д. Маклайза «Робін Гуд та його товариші з Річардом Левовим Серцем у Шервудському лісі» (1839). На думку митця, Англія часів Робіна Гуда — це «весела Англія» (*Merrie England*), адже тоді люди гуртувалися заради вирішення спільних проблем. На репродукції картини ви бачите, що одяг Робіна Гуда червоного кольору, цим митець його вирізняє як лідера, адже в ті часи червона тканина була дорожча за зелену за технікою виготовлення.

- Знайдіть на репродукції картини Робіна Гуда, його подругу Маріан, короля Річарда, усно опишіть їх. Висловте своє враження.

Д. Маклайз.
Робін Гуд та його
товариші
з Річардом Левовим
Серцем
у Шервудському
лісі. 1839 р.

Компетентності

Обізнаність. 1. Чому Робін Гуд вирішив піти в Ноттінгем на змагання лучників? Хто його спонукав до цього? 2. Розкажіть про умови змагань у Ноттінгемі. Чи важко було їх виконати? 3. У якому образі Робін Гуд узяв участь у змаганнях? Чому? **Читацька діяльність.** 4. У баладі «Як Робін Гуд став розбійником» використано багато діалогів і монологів персонажів. У них якнайкраще увиразнено риси головного героя та водночас ставлення до нього інших. Як характеризують Робіна Гуда його слова? Прочитайте й прокоментуйте відповідні цитати. 5. Що говорять про нього вороги? Як їм відповідає Роб? **Цінності.** 6. У які моменти Робін Гуд виявив: а) відвагу; б) винахідливість; в) вірність у коханні; г) уміння розбиратися в людях; ґ) бажання захищати знедолених; д) скромність; е) шанобливість до простих людей; є) гідність. Наведіть цитати. **Комунікація.** 7. Уявіть, що у вас опинилися предмети, які тримав Робін Гуд: лук, золота стріла, ріжок. Розкажіть про те, як їх здобув герой та про їхнє значення в його долі. **Математична компетентність.** 8. Знайдіть у тексті всі імена Робіна Гуда. Полічіть і поясніть їх. 9. Назвіть друзів Робіна Гуда. Скільки їх у творі? **Сучасні технології.** 10. Знайдіть в інтернеті зображення зброї, одягу та помешкань часів Робіна Гуда. **Ініціативність і підприємливість.** 11. У які моменти Робін Гуд виявив активність і винахідливість? **Громадянська відповідальність.** 12. Поясніть, чому Робіна Гуда вважають національним героєм Англії. З якими українськими героями його можна порівняти? **Екологія та ми.** 13. Знайдіть у тексті підтвердження того, що ліс допомагає героям, а вони почувуються в ньому, як удома. **Здоров'я та безпека.** 14. Назвіть ворогів батька Робіна Гуда. Як вони зруйнували життя сім'ї Роба? 15. Як батько коханої дівчини Робіна Гуда вирішив розлучити молодих, коли дізнався про їхню дружбу? **Творче самовираження.** 16. У баладі йдеться про клятву лісових розбійників під проводом Робіна Гуда, але текст самої клятви не наведено. Напишіть цей текст (6–7 речень).

Проект «Образ Робіна Гуда в образотворчому мистецтві». За допомогою інтернету доберіть кілька ілюстрацій до балад про Робіна Гуда. Підготуйте презентацію, прокоментуйте.

Радимо прочитати

Робін Гуд: переказ англійських народних балад / переклад з англ. Юрія Юри, переклад віршів Леоніда Солонька. — Київ, 1993.

Фрідріх Шиллер

1759–1805

Уявляй людей такими, якими вони повинні бути, якщо ти бажаєш на них впливати, проте уявляй їх такими, якими вони є насправді, якщо тобі треба діяти поруч із ними.

Фрідріх Шиллер

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер народився 10 листопада 1759 р. в м. Марбасі (Німеччина). Його мати була дочкою сільського пекаря, батько — військовим фельдшером. Змалку хлопчик дуже любив читати. Подальшу долю Ф. Шиллера визначив герцог Вюртемберзький, який був жорстоким правителем, але грав роль «освіченого монарха». Він створив воєнну школу Карлсшуле в м. Штутгарті, що згодом стала академією. Навчання полягало в тому, що карали за найменшу провину. Герцог змусив Фрідріха піти до академії на вісім років. 1780 р. юнак закінчив медичний факультет академії та став військовим лікарем із мізерною платнею. Єдиною розрадою були книжки, тоді ж він почав писати власні твори — вірші та п'єси. Проте герцог заборонив йому займатися творчістю. За порушення наказу Ф. Шиллерові погрожували в'язницею, і тоді він надумав утекти. На щастя, це вдалося! Так розпочалися його мандри Європою. Письменник багато працював, вивчав філософію, історію та культуру. У його творчості поступово утверджується образ сильної особистості, яка бореться з несправедливим ладом, утілює ідеали добра, честі й правди у світі.

Улітку 1787 р. митець оселився в м. Веймарі. Це невеличке місто стало центром німецької літератури. Там жив і письменник Й. В. Гете, а також композитори Ф. Ліст, Й. Штраус, Р. Вагнер, Й. С. Бах та ін. 1797 рік у житті Й. В. Гете та Ф. Шиллера називають «роком балад». Поети неначе вступили у своєрідне змагання. Листуючись, вони обов'язково додавали до своїх листів віршовані твори. Так, у 1797 р. з'явилися чудові балади Ф. Шиллера «Рукавичка», «Нурець», «Вікові журавлі», «Лицар Тогенбург» та ін.

Письменник помер 9 травня 1805 р. у м. Веймарі (Німеччина). Йому було лише 45 років, але він зробив дуже багато для світової літератури. Його без-

Будинок Ф. Шиллера.
м. Марбах (Німеччина)

Національний музей Ф. Шиллера.
м. Марбах (Німеччина)

смертні образи є зразком для всіх, хто любить красу та свободу. Ф. Шиллер називав себе «громадянином світу», прагнучи слугувати своїм мистецтвом усьому людству.

Символ (з грецьк. *symbolon* — умовний знак, натяк) — предметний або словесний знак, який виражає сутність певного явища. Символ має завжди переносне значення. Символічними у творі можуть бути окремі предмети (навіть деталі), образи, художній простір і час та інші елементи тексту.

Балада «Рукавичка». Історія створення. За основу твору взято подію, яка нібито відбулася при дворі французького короля Франциска I (1515–1547). Прототипом героя балади Ф. Шиллера став лицар Делорж, про подвиги якого збереглося багато легенд і фольклорних переказів.

Світ звірів і світ людей. У баладі немає нічого фантастичного. Вона наближена до реального життя. У творі чітко визначено два світи: світ звірів (лев, тигр, два леопарди) і світ людей (король Франциск, придворні, лицар Делорж, Кунігунда, дами). У тваринному світі триває боротьба не на життя, а на смерть. Проте така сама жорстока гра триває і серед людей. Король Франциск розважається, улаштовуючи бійки у своєму звіринці. Кунігунда заради власного задоволення здатна послати на смерть закоханого в неї лицаря Делоржа, не думаючи про наслідки. Рукавичка — лише привід для розваги. Кунігунда змушує Делоржа підняти її, а присутні мовчки спостерігають за жорстокою грою.

Судячи з тексту оригіналу, автор невипадково кілька разів використовує слова на позначення «кола» або «того, що має форму кола» (*der Kranz, der Ring, der Kreis, die Krone*). Навколо Франциска — придворні; дами стоять колом на балконі, утворюючи неначе віночок; тигр б'є хвостом у страшному колі; у колі звіринця відбувається бій; коли лев устає, тварини розташовуються біля нього теж колом. Отже, хижих звірів можна сприймати як алегорію жорстокого світу людей.

Образ лицаря Делоржа. У цьому образі втілено ідеал сміливості, честі, внутрішньої незалежності, людської гідності. За допомогою цього образу автор засуджує хижі закони суспільства, утверджуючи духовні цінності. Тому у фіналі балади перемагає Делорж.

Ілюстрація до видань Ф. Шиллера. м. Мюнхен. 1877 р.

Ім'я *Kunigund* — скорочена форма жіночого імені *Kunigunde / Kunigunda*, дуже поширеного в Європі в епоху Середньовіччя в аристократичних колах (Кунігунде, або Кунігунда). Вибір цього імені невипадковий для Ф. Шиллера: воно складається із частин *kunni* та *gund*. Перша частина — це слово на позначення родинних стосунків і кланових відносин, друга — «боротьба». Називаючи так героїню, поет указує на випробування для лицаря та підступність красуні.

Рукавичка (1797)

Балада

Ждучи на грища й забави,
В звіринці своїм величаво
Король Франциск сидів;
Тіснились вельможі при троні,
А кругом, на високім балконі,
Дам барвистий вінок процвів.

Король дав знак рукою —
І з ґрат сторожкою стопою
Виходить лев;
Але не лунає рев:
Пустелі друг
Зором німим обводить круг
Арени —
І випростав з позіхом члени,
І гривною стряс густою,
І ліг самотою.

І знову владар махає рукою —
На знак царський
Тигр жаський
З клітки рине тісної
Скоком потужним;
Лева він бачить і виє,

Г. Рамберг. Ілюстрація до балади
Ф. Шиллера «Рукавичка».
1809 р.

Напружує шию,
Кола страшні вибиває хвостом
І лиже рот язиком;
І кроком несміло-пружним
Лева обходить він
І, волі невольний син,
Повнить арену риком,
Хрипким і диким. —
Погас його рев луною,
І осторонь хижий ліг.

І знову владар махає рукою —
І зіво дверей вивертає їх:
Двох леопардів прудких;
В буянні мужнього палу
На тигра вони напали;
Той лапою б'є їх тяжкою,
І вже підводиться лев;
Його могутній рев
Прогримів — і став спокій;
І, не давши волі злобі рвучкій,
Люті лягли по короткім бою.

Нової жде битви вельможне гроно.
І раптом упала з балкона
Рукавичка красної дами
Між хижакими.
І мовить лицарю юна
Кунігунда, глузлива красуня:
«Щодня, щогодини, лицарю мій,
Присягаєтесь Ви в любові своїй —
Принести рукавичку прошу я Вас!»

І лицар Делорж поспішає і враз
Збігає вниз безстрашно,
І кроком твердим
Ступає між звіром тим,
І бере рукавичку відважно.

І, повні подиву й жаху німого,
Лицарі й дами глядять на нього,
А він, спокійний, назад іде —
І гомін безмежний навколо росте
На честь його перемоги.

Кунігунда героя очима вітає —
 Той погляд щастя йому обіцяє, —
 Але, зійшовши під крики бучні,
 Він рукавичку в лице їй кинув:
 «Подяки, дамо, не треба мені!» —
 Сказав і її покинув.

(Переклад Михайла Ореста)

Балада Ф. Шиллера «Рукавичка» є складним для художнього перекладу твором через те, що в ньому, по-перше, використано багато слів і висловів XVIII ст., нині застарілих, а по-друге, у творі досить нерівний, рвучкий ритм, що передає напруження ситуації та особливості віршування того часу. У зв'язку із цим кожний із перекладачів обирає свою стратегію художнього перекладу. Так, в українських перекладах *М. Ореста* та *П. Рихла* зроблено акцент на максимальній близькості до тексту оригіналу, у тому числі його віршованої структури. А в російських перекладах *В. Жуковського* та *М. Лермонтова* акцентовано на змісті домінанти твору, образах героїв.

Компетентності

Обізнаність. 1. Назвіть провідних персонажів твору. 2. Де відбуваються події в баладі? 3. Розкажіть про «розваги» при дворі короля Франциска, висловте своє ставлення. 4. У чому виявляється хижість і жорстокість світу, який описує Ф. Шиллер? **Читацька діяльність.** 5. Поділіть баладу на частини, дайте їм назви. Складіть план твору. 6. Який момент твору можна назвати *кульмінаційним*? Аргументуйте. 7. Хто з персонажів змінюється протягом твору? Наведіть цитати. 8. Як ви думаєте, чи випадково впала рукавичка Кунігунди в центр звіринця? **Цінності.** 9. Що засуджується і що прославляється в баладі? **Комунікація.** 10. Чи не порушив Делорж кодекс лицаря? Доведіть свою думку. **Сучасні технології.** 11. За допомогою інтернету знайдіть інформацію про лицарів та їхню культуру в Західній Європі. Підготуйте повідомлення про 1–2 факти, які вас зацікавили. **Творче самовираження.** 12. Створіть портрети Делоржа, короля Франциска, Кунігунди (*усно*). Створіть малюнки (*за бажанням*). **Уміння навчатися.** 13. Чого навчає балада «Рукавичка»? Над якими питаннями спонукає замислитися?

Проект «Лицарі в середньовічній Європі: їхня культура та ідеали». За допомогою інтернету знайдіть інформацію про лицарську культуру в Західній Європі. Доберіть ілюстрації. Підготуйте презентацію. Прокоментуйте.

Адам Міцкевич

1798–1855

Писати про Міцкевича — значить говорити про прекрасне, про справедливість, обов'язок, героєм якого він був, про свободу, апостолом якої він був, про визволення, пророком якого він був.

Віктор Гюго

Адам Бернارد Міцкевич народився 24 грудня 1798 р. на хуторі Заосся поблизу м. Новогрудка (тоді воно належало до Литовської губернії, а нині — територія Білорусі). Протягом 1815–1819 рр. навчався у Віленському університеті. Там став одним з організаторів таємних студентських товариств, пов'язаних із польським національно-визвольним рухом. Через це 1824 р. юнака заарештували, а потім за рішенням суду вислали з Литви до Росії. А. Міцкевич побував у різних місцях, у тому числі в тих, що розташовані на території нинішньої України: Києві, Стеблеві (нині селище Черкаської області), Єлисаветграді (нині Кропивницький), Одесі, Харкові, на Волині, у Криму та ін. Митець підтримував дружні та творчі зв'язки з російськими й українськими письменниками — О. Пушкіним, В. Жуковським, П. Гулаком-Артемовським і збирачами фольклору — П. Киреевським і М. Максимовичем.

1829 р. А. Міцкевич виїхав за кордон, відвідав Німеччину, Швейцарію та Італію. Там він зустрічався з письменником Й. В. Гете, філософами Ф. Шлегелем і Г. Гегелем. У 1830–1831 рр. у Польщі спалахнуло велике народне повстання. Не маючи змоги приєднатися до нього, поет, перебуваючи за кордоном, стежив за подіями на батьківщині й закликав співвітчизників не припиняти боротьби.

Тривалий час він жив у Франції. Викладав літературу в Лозаннській академії, Колежі де Франс (Париж), видавав у Парижі газету «Трибуна народів», палко обстоюючи ідеї свободи. 1855 р. виїхав до м. Константинополя (нині м. Стамбул), щоб організувати там польські легіони (у тому числі з українських козаків) для боротьби за незалежність Польщі, але не встиг завершити цю справу — помер від хвороби 26 листопада 1855 р. Згодом прах А. Міцкевича поховано в м. Кракові (Польща).

Будинок-музей А. Міцкевича.
м. Новогрудок (Білорусь)

Найвідоміші твори А. Міцкевича — збірка «Кримські сонети» (1826), поеми «Конрад Валленрод» (1828), «Дзяди» (1823–1832), «Пан Тадеуш» (1834), та ін. Поет використовував у своїх творах фольклор, що відображено в баладах «Світязь», «Рибка», «Чати», «Повернення батька» та ін.

Мудра думка

Свобода — єдина характерна ознака цивілізації.

Адам Міцкевич

Починаючи з 1820-х років твори А. Міцкевича набули великої популярності в Україні. Творчість поета високо цінували Т. Шевченко, Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський, В. Стефаник. І. Франко назвав його «найвизначнішим поетом польської нації». Твори митця перекладали й переспівували П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, П. Куліш, М. Старицький, І. Франко, Леся Українка, М. Бажан, В. Сосюра, Л. Первомайський, М. Лукаш, М. Пригара та ін. Значну частину творчої спадщини А. Міцкевича переклав М. Рильський. У 1904 р. у м. Львові споруджено пам'ятник поету (скульптор А. Попель).

Пам'ятник
А. Міцкевичу. м. Львів

Балада «Світязь». Легенда про боротьбу народу з поневолювачами.

Озеро Світязь — одне з найпрекрасніших місць на батьківщині А. Міцкевича. Зі Світязем пов'язано багато легенд, переказів і повір'їв. За основу поет узяв легенду, згідно з якою колись багате місто зникло під водою, а його мешканці перетворилися на водорості, що карали чужинців. Так небесні сили допомогли народові уникнути рабства, не стати на коліна перед поневолювачами.

Фольклорні символи у творі. У баладі автор використав традиційні образи-символи, які є багатозначними. Вода — символ плодючості, початку й кінця всього суцього на Землі; у християнстві — це символ очищення від гріхів, смерті й поховання, життя і воскресіння з мертвих, чесності та правдивості, сили. У баладі з водою (озером) пов'язана тема смерті й відродження народу, його духовної сили. Синій (блакитний) колір символізує довір'я, безкінечність, сум. Це колір неба й води. У християнській культурі він асоціюється з божественною істиною, означає добродієність, добру славу, вірність. Білий колір — символ невинності, чистоти, світла, сонця, життя, святості. У християнській традиції біле означає спорідненість із Богом. Водночас білий колір має і протилежне значення: це знак смерті, порожнечі та мовчання. Поет використав у творі різні значення білого кольору. Народ Туганової держави до приходу ворогів жив щасливо й радісно. Однак із приходом гнобителів («чорної сили») життю людей загрожує небезпека: «Біле нас щось огортає...» Білі квіти, на які перетворилися дівчата й жінки Світязя, уособлюють духовну чистоту та невинність, життя згідно з Божими заповідями.

Однак тим, хто загрожує всьому «білому» (тобто чистому, вільному, добродієчному), квіти несуть смерть. Лілія (купава¹) — символічне втілення чистоти та краси. Водночас вона — і символ смерті, відданості, помсти покійника, квітка Пресвятої Діви.

Білі купави в баладі А. Міцкевича «Світязь» уособлюють духовну красу народу, який бореться за свою волю. Зелений колір — символ природи, молодості, плодючості, краси, радості, життя. Білі купави в «листі зеленім» утілюють віру поета у свій народ, у продовження його життя, нове відродження, вільне існування. Зілля — символ смерті й відродження; магічного впливу на почуття, вчинки людини, її долю; оберіг від нечисті. У перекладі балади А. Міцкевича «Світязь» перекладачка М. Пригара використовує метафору «цар-зілля», підкреслюючи

¹ *Купава* — водяна лілія, латаття.

думку про те, що прагнення до свободи — найбільша й найчарівніша сила, що живе в народі.

Світязь (1820–1828)

Балада

Михайлові Верещаку¹

Хто, в Новогрудським мандруючи краї,
Прагне на все надивитись,
Хай у Плужинським² бору побуває,
Гляне на озеро Світязь.

В пуці дрімучій розкинулись води —
Ясна і чиста рівнина,
Пуща їх тінню густою обводить,
Озеро — ніби крижина.

А як нічною проїдеш порою —
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах.

Чи то із небом злилися безодні,
Водяна дика пустеля,
А чи склепіння у сяйві холоднім
Небо, ввігнувшись, стеле?

Ген береги, мов розтали поволі,
Сяєвом срібним повиті,
Наче ти в синім пливеш видноколі,
В тихій бездонній блакиті.

Вабить це озеро, тихе й погоже,
В пітьмі чаруючи очі;
Та лиш сміливець нечуваний може
Їхать туди опівночі.

Кажуть, там сила нечиста гуляє,
Бенкети в озері править.
Хто проти ночі про це повідає —
Страшно і слухати навіть.

Часом пори там почувеш нічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіночий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Бір прибережний шепоче,
Тільки молитва над озером лине,
Тужне благання дівоче.

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто ту безодню прогляне?
Різне про теє народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світязя славних нащадок,
Пан у Плужинах багатий,
Ці таємниці, доставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

Тож повелів він у ближньому місці
Довгі човни будувати,
Невід завглибшки аршинів на двісті
Кращим рибалкам в'язати.

Кадр із мультфільму «Загублене місто Світязь». Польща. 2011 р.

¹ Михайло Верещак — брат Марилі Верещак, коханої А. Міцкевича.

² Плужини — маєток, де проживав Михайло Верещак.

Я остеріг, що тут божої волі
Спершу спитатися треба, —
Дзвони гудуть не в одному костьолі,
Линуть молитви до неба.

Ксьондз¹ із Цирина² прибув на посвяту,
Благословення складає,
Ловлю за пановим гаслом почато,
Невід у воду пірнає.

Тоне, потяг поплавці за собою,
Вглиб — нескінченна дорога.
Стелиться слід за ним пінний стягою...
Певне, не зловлять нічого!

Ось підтягають до берега крила,
Мокрі зближаються сіті...
Що за страховище хвиля укрила?
Хто б то повірив у світі!

Ні, не страховище — жінку впіймали
Десь у підводній яскині:
Кучері білі, уста мов корали,
Очі великі і сині.

Плине до берега дивна істота.
Люди стоять остовпілі,
Дехто й тікати лаштується потай, —
Жінка підводиться з хвилі,

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плавав зухвало,
Озеро, знявши вали білопінні,
В прірві підводній ховало?»

Тож за цікавість пуста в нагороду
Всім вам загинути б нині, —
Тільки ж бо нашого, пане, ти роду,
Славного в рідній країні!

Тим, що цей розшук почавши без тями,
Бога ви все ж не забули,
Бог вам сьогодні моїми устами
Давнє повіда минуле.

Тут, де сумні простягаються піски,
Аїр³ росте та купава,
Місто колись було, сповнене блиску,
Пишна Туганів держава.

Світязь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,
Під можновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

Там, де цей ліс простягнувся похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новогрудок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

Раз по Литві⁴ покотилась тривога:
Цар із Русі наступає,
Військо його оточило Мендога⁵,
Сили ж у князя немає.

З дальніх кордонів він кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
“Княже, рятуй! Помози, бо загину!
Сила іде нездоланна”.

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: “Збирайтеся, вої!”
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь виїжджає в діброву.
Раптом стає він і руки ламає,
В замок звертаючи знову.

¹ *Ксьондз* — католицький священник.

² *Цирін* — містечко поблизу Новогрудка.

³ *Аїр* — трав'яниста рослина з довгим, подібним до меча листям, яка росте в річках і ставках біля берегів.

⁴ *Литва* — так у середньовіччі називали й Білорусь — одна зі складових частин Речі Посполитої, вітчизна А. Міцкевича. Поет, власне, жив у Білорусі, що в XIII–XIX ст. була захоплена литовськими князями.

⁵ *Мендог* — князь Литви, який правив у XIII ст. та об'єднав литовські племена.

Кадр із мультфільму «Загублене місто Світязь». Польща. 2011 р.

Каже до мене: “Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світязь не має ні мурів, ні шансів¹,
Тільки-но смілу дружину.

Як розділю своє військо надвоє,
Князю не дам оборони,
А коли всі ми підем до бою, —
Як будуть діти і жони?”

“Батьку, — кажу я, — снагою і хистом
Допоможи батьківщині!
Бог захистить нас. Вночі я над містом
Ангела бачила нині”.

Світязь мечем він укрит на хвилину,
Мовив, прекрасний, як сонце:
“Поки мужі захищають країну,
Я буду вам оборонцем!”

Батько послухав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики “ура” на дорозі.

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,
Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

“Леле! — гукають. — Он сунеться військо!
Русь за ворітьми лютує!
Вбиймо себе, бо загибель вже близько.
Смерть від ганьби урятує!”

Лють погасила тремтіння тривоги!
Люди жалю вже не просять,
Золото, шати жбурляють під ноги
І смолоскипи приносять.

“Хто не умре — буде проклят назавше!”
Бачу, рятунку немає:
Той занімів, до порога припавши,
Той вже сокиру здійсмає.

Що нам — неволю ганебну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрати?
“Боже, — гукнула я, — Боже!

Як не втекти нам від лютої кари,
Нас захисти перед нею,
Громом убий із високої хмари
Чи заховай під землею!”

Ледве останнє я мовила слово —
Біле нас щось огортає.
Очі втопила я в землю раптово —
Бачу: землі вже немає.

Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купави.

Мов сніжно-білі метелики, линуть
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всипане снігом зимою.

¹ Шанці — окопи.

Образ чарівний дівочої цноти
 Барви квіток затаїли,
 Тут їх життя обминають турботи,
 Смерті незборної сили.

Давню подію забуто, здається,
 Є тільки відгомін кари:
 Цвіт цей “цар-зілля” в народі зоветься,
 Так його вславлено чари».

Царські війська, розпалившись у битві,
 Владу їх встигли спізнати.
 Тут зупинились вони по гонитві,
 Цвітом квітчаючи лати.

Мовила й зникла княжна під водою,
 З нею човни всі та сіті,
 З плескотом враз розійшлися надвоє
 Води, туманом повиті.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
 Вирвав вологі стеблини,
 Раптом, хворобою вбитий страшною,
 Згинув тієї ж хвилини.

Клекотом хвиля стрясає діброву,
 З хвилі ніхто не зринає.
 Води розгойдані сходяться знову,
 Дівчини й сліду немає.

(Переклад Марії Пригари)

Компетентності

Обізнаність. 1. Яка таємниця пов’язана з озером Світязь? 2. Хто вирішив розгадати цю таємницю? 3. Кого витягли рибалки з озера? Чи здогадалися ви, хто та жінка? 4. Про що розповіла гостя з минулого? **Читацька діяльність.** 5. Які фантастичні події введено в текст балади? 6. Виразно прочитайте й прокоментуйте цитати, у яких: а) розповідається про небезпеку, що загрожувала Тугановій державі; б) зображено ворогів; в) змальовано страждання народу; г) виявлено патріотизм героїні; ґ) описано порятунок народу. **Цінності.** 7. Визначте провідні ідеї твору. Наведіть цитати, у яких вони утверджуються. **Комунікація.** 8. Розкажіть від імені жінки «із хвиль» про трагедію її народу. **Математична компетентність.** 9. Складіть схему «Елементи чарівної казки у творі». **Сучасні технології.** 10. За допомогою інтернету знайдіть зображення рослин, про які йдеться у творі. Опишіть їх і місце, де вони ростуть. Розкрийте символічне значення у творі. **Ініціативність і підприємливість.** 11. Як урятувалися мешканці Туганової держави? **Громадянська відповідальність.** 12. У чому полягає сила народу в боротьбі з поневолювачами? **Екологія та ми.** 13. Опишіть озеро Світязь (усно). Покажіть на мапі, де воно знаходиться. **Здоров’я та безпека.** 14. Чим небезпечна неволя для народу? **Література та культура.** 15. У яких творах українського фольклору йдеться про боротьбу з гнобителями? **Творче самовираження.** 16. Напишіть твір на тему «Що нам — неволю ганебну прийняти, / Військо впустивши вороже?». **Уміння навчатися.** 17. Назвіть основні умови для збереження української нації та української ідентичності.

Проект «Адам Міцкевич та Україна». За допомогою інтернету та довідкової літератури знайдіть інформацію про зв’язок польського поета з Україною. Підготуйте стіннівку.

Роберт Льюїс Стівенсон

1850–1894

Без свободи немає народу.

Леся Українка

Роберт Льюїс Стівенсон народився 13 листопада 1850 р. в м. Единбурзі (Шотландія), де провів дитинство та юність. Він прекрасно знав про історичне минуле свого народу, про багаторічну боротьбу Шотландії за незалежність.

Письменник написав пригодницькі романи («Острів скарбів», «Чорна стріла», «Володар Баллантре» та ін.) і багато віршів. Перша збірка «Дитячий квітник віршів» була опублікована в 1885 р., друга книжка «Підлісок» — у 1887 р., третя збірка «Балади» — у 1890 р. Наступна й остання збірка поезій митця «Пісні мандрів» була надрукована після його смерті в 1896 р.

Р. Л. Стівенсон добре знав традиційну будову шотландських балад, вивчав особливості їхньої поетичної мови, збирав народні легенди. Своім учителем

м. Единбург (Шотландія).

Сучасне фото

у жанрі балад письменник вважав шотландського поета XVIII ст. Р. Бернса, був у захваті від простоти й виразності його творів. Під час тривалих подорожей Європою митець опановував досвід французького поета Ф. Війона, переклав кілька його балад англійською мовою. Тому не випадково у своїй творчості він також звернувся до жанру балади. Як правило, митець брав за основу якусь старовинну легенду й поетично обробляв її в дусі того часу.

Балада «Вересовий трунок». Легенда про верес. Назва твору в оригіналі звучить як «*Heather Ale (A Galloway Legend)*». Ідеться про напій ель, який у давнину варили з вересу — рослини, що рясно вкриває кущами землі Шотландії. Згідно з давніми уявленнями, ель давав людині силу й мужність. Існувала легенда про те, що пикти — найдавніші племена Шотландії — були напрочуд міцними завдяки вересовому трунку. Тому завойовники хотіли дізнатися про секрет виготовлення трунку, але пикти не виказували його, свято зберігаючи свої традиції та вільне життя.

Символіка. На початку балади автор поетично розповідає про те, як із маленьких дзвіночків вересу варили чудовий напій, що був солодшим за мед і міцнішим за вино. Письменник підкреслює, що цей напій варили разом (*together*) і разом пили, благословляючи його в піснях. Тобто вересовий трунок — це не тільки давня традиція, а й символ духовної сили та єдності народу. Квіти вересу в баладі змальовані як «милі» (*bonny heather*), а його дзвіночки «червоні» (*red was the heather bell*). Червоний колір неодноразово з'являється у творі, стаючи символічним. Король полював на пиктів на червоній горі, тобто вкритій черво-

ними квітами (*red mountain*). Вересові пелюстки вкривали тіла померлих і помираючих (*And strewed the dwarfish bodies of the dying and the dead*). Проте наступного літа земля знову була червоною від вересових дзвіночків. Верес був також свідком героїчної загибелі батька й сина (*The heather was red around them*). Отже, червоний верес — багатозначний символ, який утілює любов до рідної землі, ідеї свободи та життя, і водночас це символ пролитої крові в боротьбі за незалежність. Верес цвіте різними кольорами — білим, рожевим, червоним квітом. Час його цвітіння — кінець серпня — початок вересня. Ця квітка в Шотландії є символом удачі, захисту, краси та чистоти.

Цвітіння вересу в Шотландії

Фольклорне й авторське начала в баладі. За прикладом фольклорних творів у баладі «Вересовий трунок» розгортається запекла боротьба добра і зла, свободи і насильства, утілена в напруженому сюжеті й контрастних образах. З одного боку, жорстокий та підступний король зі своїми васалами, а з іншого — батько і син як представники героїчного племені пиктів. Портрети персонажів, як і у фольклорі, змальовані лише окремими штрихами. Автор не називає імен персонажів, підкреслюючи втілення в них певних ідей. У творі використано інші фольклорні елементи: олюднення природи, повтори, яскраві діалоги, символи, епітети, метафори, гіперболи тощо. Разом із тим балада Р. Л. Стівенсона має свою специфіку як літературний твір. У ній подано розгорнуті описи, чітко простежується авторська позиція, фінал балади трагічний, адже гинуть ті, хто втілює народні ідеали.

Ідейний зміст. У баладі «Вересовий трунок» утверджуються ідеї, що не втратили своєї актуальності й нині, — ідеї волі, патріотизму й честі.

Вересовий трунок (1890)

Балада

Із вересового квіту
Пикти варили давно
Трунок, за мед солодший,
Міцніший, аніж вино.
Варили і випивали
Той чарівний напій
І в темрявих підземеллях
Долі раділи своїй.

Та ось володар шотландський —
Жахались його вороги! —
Пішов на пиктів оружно,
Щоб знищить їх до ноги.
Він гнав їх, неначе ланей,
По вересових горбах,
Мчав по тілах спогорда,
Сіяв і смерть, і жах.

І знову настало літо,
Верес ізнов червонів,
Та трунок медовий варити
Вже більше ніхто не вмів.
В могилках, немов дитячих,
На кожній червоній горі,

Лежали під квітом червоним
Поснули навек броварі.
Їхав король шотландський
По вересовій землі;
Дзинчали завзято бджоли,
Курликали журавлі.
Та був можновладець похмурий,
Думу він думав свою:
«Владар вересового краю —
Чом з вересу трунку не п'ю?!»

Раптом васал королівський
Натрапив на дивний схов:
В розколині між камінням
Двох броварів знайшов.
Витягли бідних пиктів
Миттю на білий світ —
Батька старого і сина,
Хлопця отрочих літ.

Дивився король на бранців,
Сидячи у сідлі;
Мовчки дивились на нього
Ті броварі малі.
Король наказав їх поставити
На кручі й мовив: — Старий,
Ти сина й себе порятуєш,
Лиш тайну трунку відкрий.

*В. Ненов. Ілюстрації
до балади Р. Л. Стівенсона
«Вересовий тренок». 2018 р.*

А. Харшак. Ілюстрація до балади Р. Л. Стівенсона
«Версовий трунок». 1980 р.

Глянули вниз і вгору
Батько старий і син:
Довкола — червоний верес,
Під ними — клекіт пучин.
І пикта голос тоненький
Почув шотландський король:
— Два слова лише, володарю,
Тобі сказати дозволь!

Старість життя цінує,
Щоб жити, я все зроблю
І тайну трунку відкрию —
Так він сказав королю.
Немов горобчик цвірінькав,
Мова лилася дзвінка:
— Відкрив би тобі таємницю,
Боюся лише синка.

Смерть його не лякає,
Життя не цінує він.
Не смію я честь продавати,
Як в очі дивиться син.
Зв'яжіть його міцно, владарю,
І киньте в кипучі нурти,
І я таємницю відкрию,
Що клявся повік берегти.

І хлопця скрутили міцно,
І дужий вояк розгойдав
Мале, мов дитяче тіло,
І в буруни послав.
Крик бідолахи останній
Поглинули хвилі злі.

А батько стояв на кручі —
 Останній пикт на землі.
 — Владарю, казав я правду:
 Від сина чекав біди.
 Не вірив у мужність хлопця,
 Який ще не мав бороди,
 Мене ж не злякає тортура,
 Смерть мені не страшна,
 І вересового трунку
 Зі мною помре таїна!

(Переклад Євгена Крижевича)

Компетентності

Обізнаність. 1. Доведіть зв'язок балади Р. Л. Стівенсона з історією Шотландії. 2. Яка легенда поетично відтворена в тексті? **Читацька діяльність.** 3. Назвіть образи, які пов'язані за принципом контрасту (антитези). Чому, на вашу думку, вони протиставляються? 4. А які образи поєднані між собою за принципом доповнення? 5. Охарактеризуйте персонажів твору (король, батько, син). **Цінності.** 6. Сформулюйте провідну думку твору. **Комунікація.** 7. Як ви думаєте, чи справді батько не вірив у мужність сина? 8. За ким залишається моральна перемога? Доведіть. **Математична компетентність.** 9. Скільки разів у творі використано слова *верес*, *вересовий*? У яких випадках вони вжиті в прямому значенні, а в яких — у переносному? **Сучасні технології.** 10. За допомогою інтернету знайдіть 3–4 ілюстрації або світлини ландшафту Шотландії, доберіть до них цитати з твору. **Громадянська відповідальність.** 11. Чи правильно, на вашу думку, вчинив батько? За що (чи за кого) він відчував відповідальність? Оцініть його вчинок. **Творче самовираження.** 12. Яких українських героїв можна порівняти з пиктами у творі Р. Л. Стівенсона? **Уміння навчатися.** 13. Якщо ви володієте англійською мовою, прочитайте й перекладіть (дослівно) останні рядки твору. Як ви зрозуміли вислів “The secret of Heather Ale”?

True was the word I told you:
 Only my son I feared;
 For I doubt the sapling courage
 That goes without the beard.
 But now in vain is the torture,
 Fire shall never avail:
 Here dies in my bosom
 The secret of Heather Ale.

Проект «Національні символи Шотландії та України». За допомогою інтернету зробіть невелике дослідження і визначте поширені в Шотландії та Україні символи (рослини, предмети, елементи вбрання тощо). Доберіть світлини, ілюстрації, підготуйте презентацію. Прокоментуйте.

Вальтер Скотт

1771–1832

Свобода та шляхетність мають найкращих захисників у тих, хто називає себе лицарями.

Вальтер Скотт

Вальтер Скотт народився 15 серпня 1771 р. в м. Единбурзі (Шотландія) в сім'ї юриста. З дитинства цікавився минулим країни, старовинними легендами й піснями. У 1792 р. юнак склав екзамен на звання адвоката в Единбурзькому університеті. 1799 р. став шерифом у м. Селкирширі, а з 1806 р. виконував обов'язки секретаря суду.

В. Скотт мав великий інтерес до народної творчості й історії своєї батьківщини протягом усього життя. Подорожі шляхами Шотландії збагатили його знаннями про звичаї і традиції свого народу. У 1800 р. вийшов друком його перший оригінальний твір — балада «Вечір Святого Іоанна». З того часу він почав збирати шотландські народні балади, уключивши їх до збірки «Пісні менестрелів із шотландського кордону» (1802–1803). Митець створював і власні балади та поеми в народному стилі. У його поетичних творах було відображено неповторну атмосферу середньовіччя, незвичайних героїв, піднесені почуття та захопливі пригоди. Усе це принесло йому славу визнаного поета.

У своєму родовому маєтку — у замку Абботсфорд, що в Шотландії, оточивши себе предметами в середньовічному стилі, В. Скотт задумав створити роман нового типу. І такий твір нарешті з'явився! «Веверлі» (1814) — один із перших історичних романів В. Скотта, які до 1827 р. виходили друком анонімно: «Пуритани» (1816), «Роб Рой» (1818), «Айвенго» (1819–1820), «Квентін Дорвард» (1823), «Вудсток» (1826), «Пертська красуня» (1828) та ін.

За 18 років митець написав 26 романів. Чому ж він довго не відкривав свого авторства? По-перше, написання романів не відповідало його державній посаді — він був секретарем вищого суду. По-друге, боявся, що новий жанр не буде мати успіху в публіки, тому до певного часу приховував своє ім'я. А по-третє, любив усіякі таємниці, вигадки й легенди. Анонімність давала йому можливість, не розкриваючи себе, брати участь в обговоренні власних творів, чути неупереджені думки й оцінки. Серед сучасників митця тільки Дж. Байрон здогадався, хто ж

Замок Абботсфорд (Шотландія). Сучасне фото

був справжнім творцем історичних романів. Однак він не розголошував таємниці В. Скотта, допоки той сам не зізнався в усьому читачам.

Сучасники відзначали щирість і доброзичливість В. Скотта. Багатьом молодим митцям він допомагав у скруті. Наприклад, одному юнакові з Кембриджського університету він вислав гроші на навчання, не вимагаючи повернення боргу. І таких прикладів можна навести чимало. Крім того, В. Скотт був дуже делікатним і скромним.

Він говорив про себе: «Мені не відомі заздрощі до великих талантів». Він любив природу та книжки, серед яких почувався затишно.

Слава про В. Скотта поширилася по всій Європі. Завдяки його таланту європейські читачі по-новому відкрили для себе Шотландію. Слідом за ним ішло нове покоління романістів: П. Меріме, В. Гюго, О. де Бальзак. В українській літературі традиції письменника розвивали П. Куліш, П. Загребельний та ін.

В. Скотт помер 21 вересня 1832 р. в замку Абботсфорд (Шотландія). Проте слава митця пережила його на віки. Жанр історичного роману, відкритий ним, невичерпний і нині.

Кабінет В. Скотта в замку Абботсфорд (Шотландія)

Історичний роман — різновид роману, побудований на історичному сюжеті, який відтворює в художній формі якусь епоху, певний період історії. У цьому жанрі історична правда поєднується з правдою художньою, історичний факт — із художнім вимислом, справжні історичні особи — з особами вигаданими, вимисел уміщений у межі зображуваної епохи. Перший історичний роман створив В. Скотт. У його творчості виявилися характерні ознаки цього жанру. Тому тип роману, який розробляв митець, отримав назву *вальтер-скоттівський*.

Своєрідність історичних романів В. Скотта

Складники роману	Виявлення в тексті
Сюжет	Поєднання історичних фактів із художньою вигадкою. Широка панорама життя минулих віків. Показ історії через долі окремих людей.
Персонажі	Історичні особи та вигадані персонажі. Представники різних соціальних класів, вищих і нижчих верств суспільства. Немає поділу на позитивних і негативних героїв.
Конфлікти	Історичні конфлікти поєднуються із соціальними, національними й моральними.
Історичний підхід	Обумовленість подій і характерів соціально-історичними чинниками. Історію показано в розвитку.
Авторська позиція	Автор об'єктивно відображає хід подій, але виражає свої думки через дещо ідеалізованих персонажів.
Мова	Наближена до епохи, але зрозуміла сучасному читачеві.

Художній простір — місце, виміри, де відбуваються події літературного твору. Художній простір може бути реальним, історичним, фантастичним і символічним та ін. Залежно від задуму автора художній простір буває детально прописаним або, навпаки, ледь окресленим. В одному творі можуть поєднуватися різні види простору.

Художній час — послідовність подій у творі, їхня організація і поєднання. У реальному вимірі події відбуваються від минулого до теперішнього й майбутнього — це так званий *фабульний час* (фабула — пряма послідовність подій у творі, якби вони відбувалися насправді). Але в літературному творі не завжди виявляється прямий порядок подій (автор може повертатися в минуле, поєднувати різні відрізки часу тощо) — це *сюжетний час*.

e-text

Роман «Айвенго» (1819–1820). Історична основа та художній вимисел. У романі В. Скотт зображує епоху раннього Середньовіччя, зокрема події XII ст. Це була доба, коли в Англії утверджувалися феодальні відносини, завершувався процес закріпачення селянства. Цей процес ускладнювався вторгненням племен норманів¹.

Іноземні феодалі, підкоривши країну, захопили найкращі землі. Дія роману розпочинається з останніх років XII ст. (приблизно 1194 р.) і пов'язана з поверненням короля Річарда I після тривалої відсутності до Англії, його боротьбою проти брата Джона (який намагався захопити престол) і свавільних феодалів.

У романі В. Скотт використав принцип, що зробив його твір цікавим і захопливим для широкої публіки: він змалював історію через показ життя окремих людей, серед яких вирізняється образ лицаря Айвенго. Хоча він цілком вигаданий автором, цей герой став утіленням самого духу середньовічного лицарства й найкращих людських якостей.

У романі разом із вигаданими персонажами діють реальні історичні особи, але їхні образи переосмислені автором. Річард I (1157–1199) — англійський король із 1189 р. Від свого батька, Генріха II Плантагенета з Анжу, отримав володіння на півдні Франції, де він виріс і засвоїв лицарські звичаї. Більшу частину свого недовгого правління провів за межами Англії, де в той час посилювалися феодальні заворушення. Річард I був учасником Третього хрестового походу (1189–1192),

Ф. У. Топхем.
Королева турніру.
1885 р.

¹ *Нормани* (або *нурмани*, *вікінги*) — так мешканці Західної Європи називали скандинавські племена, які здійснювали нищівні набіги на європейські країни.

який завершився невдало. На шляху до Англії потрапив у полон до австрійського герцога та звільнився лише тоді, коли сплатив викуп. Реальний король Річард I був досить жорстоким і грубим. Однак в історичному романі В. Скотт його дещо ідеалізує. У фольклорі Річард — утілення народної мрії про мудрого й справедливого короля. Письменник теж звеличує образ правителя, який сприяв об'єднанню англійської нації та втілював ідею визволення від іноземних загарбників.

Прототипом принца Джона в романі став реальний принц Джон (1167–1216) — англійський король із 1199 р. Він обійняв престол після смерті свого брата, Річарда I. Утратив більшу частину англійських володінь у Франції, за що його прозвали Безземельним. Своєю жорстокістю та утисками викликав невдоволення народу, лицарів і навіть феодалів, які відкрито повстали проти нього. У романі «Айвенго» принц Джон зображений хитрим, жорстоким і підступним. Якщо Річард I — ідеал народного короля, то принц Джон — утілення правителя, який суперечить народним інтересам. У творі згадано й інших історичних осіб: Вільгельма II — англійського короля (1070–1100), другого сина Вільгельма I, а також Едуарда III (1312–1377) — англійського короля з 1327 р., який спричинив початок Столітньої війни. Вони також переосмислені творчою уявою автора.

Утілення кодексу лицаря в образі Айвенго. Айвенго був сином англосаксонського феодала Седрика Роттервудського, який пишався давністю та честю свого старовинного роду. Седрик мав намір одружити леді Ровену з Ательстаном Конінгсбурзьким, щоб об'єднати англосаксонські політичні партії для опору норманам. Кохання Айвенго до леді Ровени та її прихильність до нього заважали здійснити ці наміри. Айвенго служив королю Річарду I, але це не подобалося Седрику, оскільки Річард теж був норманом, хоча й здобув прихильність народу хоробрістю та справедливістю. Однак Айвенго здійснив багато подвигів і врешті-решт заслужив прощення свого батька та щастя з леді Ровеною. В образі Айвенго втілено кодекс лицаря — служіння своєму королю, честь, шляхетність, волелюбність, відданість у коханні, щире бажання допомогти бідним і скривдженим.

Зіткнення добра й справедливості із жорстокістю та підступністю. На сторінках роману триває вічна боротьба добра і зла, справедливості та підступності, душевної краси і моральної ницості. Історичний роман В. Скотта вирізняється яскравими образами, влучністю характеристик, проникливістю змальованих ситуацій. Письменник із великою майстерністю викриває вади й недоліки людей, але він завжди залишається об'єктивним, помічаючи в людині як добре, так і погане. Митець закликав боротися не проти людей, а проти зла, що є в них. Людському й суспільному злу він протиставив «вічні» цінності, які втілено в його найкращих героях. І хоча в реальному житті добро не завжди перемагає, однак у творі В. Скотта духовну темряву долає світло високих ідеалів.

А. Іткін. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго». 1994 р.

А. Іткін. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго». 1994 р.

Два лицарі — дві моральні позиції (Айвенго та Бріан де Буагильбер). Айвенго й Бріан де Буагильбер — два найсильніші лицарі в романі «Айвенго». Обидва вони наділені великою силою, мужністю та хоробрістю. Обидва не один раз показували свою майстерність і на полі бою, і на турнірах. Однак вони не лише служать різним правителям (Айвенго — королю Річарду, а Бріан де Буагильбер — принцу Джону), а й відрізняються своїми моральними якостями.

Бріан де Буагильбер належав до ордену лицарів Храму (або ордену тамплієрів). Це був напіввійськовий чернечий орден, заснований 1119 р. в Палестині для захисту володінь хрестоносців.

Уже під час першого знайомства з героями стає зрозуміло, що вони дуже не схожі. Бріан де Буагильбер з'являється в багатому вбранні, а Айвенго — як простий пілігрим, хоча має більше прав на дім Седріка, ніж норман-чужоzemець.

Бріан де Буагильбер вихваляється перемогами норманів перед леді Ровеною. Однак Айвенго, завжди чесний і безкомпромісний, викриває брехню. Побившись об заклад, кожний із них виставляє різні речі: Бріан де Буагильбер — золотий ланцюг, а Айвенго — справжню святиню, частину хреста Господа, яку він привіз із Монт-Кармельського монастиря. У такий спосіб автор показує, що в кожного з них є свої цінності.

Айвенго був абсолютно байдужим до багатства. Це підтверджує факт відмови героя від зброї та коня суперника після першого дня турніру. Він хотів чесно здобути перемогу, не позбавляючи шансів свого ворога. У зображенні турніру письменник акцентує увагу читачів на гербах лицарів, які теж протиставлені за контрастом. На щиті Буагильбера зображено емблему ордену Храму — двоє лицарів, які їдуть на одному коні. Це мало слугувати символом бідності та смирення. Однак усі знали, що лицарі Храму були пихаті й користолобні. На протигагу Буагильберу, на щиті Айвенго написано «Позбавлений спадку» — і герой із гідністю несе цей девіз, ніколи не вдаючись до ганебних вчинків із метою збагачення.

А. Іткін. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго». 1994 р.

Айвенго завжди вірний законам лицарства. Він поспішає на допомогу ображеним, хто б вони не були. Коли Буагильбер задумав таємно схопити єврея Ісаака, Айвенго рятує нещасного старого, незважаючи на тогочасні заборони. Буагильбер бере участь в операції, не гідній звання лицаря, — захоплення Седріка та його челяді. Свою силу Бріан де Буагильбер разом з іншими норманами використав не в чесному бою, а проти людей літнього віку (Седріка й Ісаака), двох жінок (Ровени та Ребекки), одного пораненого лицаря

(Айвенго) і невеликої групи слуг. Хоча Буагильбер ще не зовсім утратив поняття про лицарську честь (наприклад, він пропонує до останнього захищати замок Фрон де Бефа, щоб ніхто не звинуватив норманів у боягузтві), але здатний поступитися законами ордену задля своїх інтересів.

Зображення кохання Буагильбера до Ребекки, полонянки-єврейки, допомагає розкрити образ лицаря як людини. Можливо, уперше він покохав по-справжньому, з великою силою пристрасті. Але якщо Айвенго кохає віддано, не сподіваючись на відповідь, то Буагильбер не здатний бути самовідданим у коханні. Йому обов'язково потрібна взаємність Ребекки. Він вимагає відповіді на свої почуття силою. Однак фізичній силі Буагильбера автор протиставив моральну стійкість, внутрішню свободу Ребекки. Тендітна й ніжна дівчина виявилася сильнішою за одного з найкращих лицарів Храму. Навіть коли відбувався суд над Ребекою, Буагильбер торгувався за її почуття, і відмова Ребекки була йому не зрозуміла: як вона може вибрати смерть, а не життя з ним.

Айвенго, залишаючись вірним королю Річарду й законам лицарської честі, здійснив багато подвигів, за які народ прославив його ім'я в піснях і баладах. А Бріан де Буагильбер помер безславно: не від меча противника, а від розриву серця, не витримавши боротьби суперечностей у душі.

Образи Ровени та Ребекки. У романі «Айвенго» є надзвичайно привабливі образи двох жінок — Ровени й Ребекки. О. Пушкін, прочитавши роман В. Скотта, писав в одному з листів, що в душі леді Ровени горить «чистий вогонь святості та шляхетності», а в Ребекки — «палка віра й високе почуття власної гідності». Письменник утверджує найкращі якості своїх героїнь, поетизує ці образи, показуючи різні долі, проте, незважаючи ні на що, вони залишаються втіленням його ідеалів.

Історичний колорит роману. Роман В. Скотта «Айвенго» протягом багатьох років захоплює читачів напруженим сюжетом, сповненим несподіваних поворотів і пригод, а також неповторним історичним колоритом, який дає змогу відчувати атмосферу середньовічної Шотландії. Історичний колорит у романі створено передовсім за допомогою лексичних засобів вираження мовлення. До них належать: архаїзми, історизми, варваризми, екзотизми. Окрім лексичних засобів, історичний колорит твору створено за допомогою детальних описів вбрання, помешкання героїв, їхнього побуту, звичаїв і традицій.

В. Скотт — майстер історичних подробиць. Він надзвичайно точний у всьому, що стосується

А. Іткін. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго». 1994 р.

А. Іткін. Ілюстрація до роману В. Скотта «Айвенго». 1994 р.

історичної епохи. Митець писав: «Ураховуючи смаки публіки, яка, сподіваюся, жадібно накинется на цю книжку, я спробував так перекласти давні звичаї мовою сучасності й так докладно розвинути характери та почуття моїх героїв, щоб сучасний читач не відчував ніякої втоми від сухого зображення неприкрашеної старовини».

Динаміка сюжету та гумор. У романі В. Скотта «Айвенго» події розвиваються дуже швидко й непередбачувано. Автор постійно тримає читачів у напруженні: а що ж буде далі, як складеться доля героїв твору. Стрімка зміна художніх просторів, мотиви мандрівки та руху, надання переваги дії, а не описовості — усе це створює динамізм роману, що надзвичайно подобається читачам. Захопливий характер роману забезпечує не лише динаміка сюжету, а й постійна зміна інтонацій, стилю твору. Зображення подій та образів наповнене піднесеністю, урочистістю, трагічністю, а іноді й живим гумором, що обумовлює життєстверджувальний пафос твору.

Мудра думка

Публіка хотіла читати не сухий переказ давніх подій, а чути дзвін списів, бачити небезпечні битви, стежити за гуркотом історії. А ще — співпереживати, сміятися і плакати.

Роберт Льюїс Стівенсон

Гумор — різновид комічного, відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах. Гумор не заперечує об'єкта висміювання і цим відрізняється від сатири, для якої характерне цілковите заперечення та різке осміювання зображуваного. Добродушний гумор піддає висміюванню здебільшого частковій недоліці загалом позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини.

Архаїзми (грецьк. *archaios* — давній, старовинний) — застарілі слова, словосполучення, граматичні чи синтаксичні форми, які вийшли із широкого вжитку й перейшли до так званого пасивного запасу лексики.

Історизми — слова, застарілі через те, що вийшли з ужитку ті предмети чи явища, які вони означали.

Варваризми (з латин. *barbars* — іноземці) — слова іншомовного походження, які вживають разом зі своїми відповідниками в тій чи іншій національній мові, але остаточно не засвоюються нею.

Екзотизми (або *етнографізми*) — слова, що передають назви реалій із життя інших народів і не мають точних відповідників у мові, до якої вони потрапляють.

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про історичні події, узяті за основу твору. Покажіть на мапі місця, з ними пов'язані. **2.** Назвіть історичних і вигаданих персонажів. **3.** Де відбуваються основні події роману «Айвенго»? **4.** Розкрийте роль В. Скотта у формуванні жанру історичного роману. **Читацька діяльність. 5.** Визначте пряму послідовність подій у романі «Айвенго»

(фабульний час). **6.** Чи збігаються події у фабульному й сюжетному часі? **7.** Складіть план порівняльної характеристики Айвенго та Бріана де Буагильбера. Доберіть відповідні цитати. Підготуйте розповідь про героїв. **Цінності.** **8.** Доведіть, що для Айвенго головне — лицарська честь, а не здобич. **9.** Які чесноти втілено в образах леді Ровени та Ребекки? **Комунікація.** **10.** Від імені одного (або однієї) з героїв (або героїнь) розкажіть про його (її) долю. **11.** Що викриває автор в образах норманських завойовників? Що протиставляє їм? **Математична компетентність.** **12.** Скільки добрих справ зробив Айвенго? Кому він допоміг? **13.** Складіть схему пересування Айвенго в романі. Позначте на ній місця, де він побував, і персонажів, з якими зустрівся. **Сучасні технології.** **14.** За допомогою інтернету з'ясуйте правила проведення лицарських турнірів у середньовічній Англії. Чи відповідає турнір в Ешбі цим правилам? Опишіть його з використанням ілюстрацій із соцмереж (*усно*). **Ініціативність і підприємливість.** **15.** Кого з персонажів твору можна назвати ініціативним героєм (або героїнею)? Доведіть. **Громадянська відповідальність.** **16.** Використовуючи текст роману, з'ясуйте позицію автора щодо того, яким має бути справедливий правитель. А громадянин? Чи актуальні ці ідеї нині? **Екологія та ми.** **17.** Знайдіть у романі описи природного середовища. Як природа допомагає персонажам? **Здоров'я та безпека.** **18.** Які небезпеки трапилися на шляху: а) Айвенго; б) Вамби; в) леді Ровени; г) Ребекки. Як вони їх долали? **Література та культура.** **19.** Подивіться в інтернеті один із кінофільмів за мотивами роману «Айвенго». Підготуйте про нього пост для соцмереж. **Творче самовираження.** **20.** Напишіть твір на тему «Що таке шляхетність і честь?» (за романом В. Скотта «Айвенго»). **Уміння навчатися.** **21.** Виписіть із тексту роману по 3–4 приклади історизмів, архаїзмів, варваризмів та екзотизмів. Поясніть їх.

Робота в групах. Проекти: 1) «Де живуть лицарі?» (дослідіть будову лицарських замків середньовічної Англії; знайдіть в інтернеті зображення, подібні до помешкань, у яких живуть персонажі В. Скотта; підготуйте презентацію, прокоментуйте); 2) «Як одягалися лицарі та жінки в середньовічній Англії?» (уважно прочитайте описи вбрання чоловіків і жінок середньовічної Англії; знайдіть подібні зображення в інтернеті; підготуйте презентацію, прокоментуйте); 3) «Про що “розповідають” речі в романі “Айвенго”?» (читаючи роман, виписіть назви предметів (виразних деталей), які відіграють значну роль у долях персонажів, створенні їхніх образів; знайдіть подібні зображення речей в інтернеті; створіть презентацію, прокоментуйте, наприклад: мідний ошийник, срібний ошийник, білу рукавичку, щит із написом «Desdichado», мисливський ріг, скриньку з коштовностями, золотий ланцюг, уламок дерев'яного хреста тощо).

Радимо прочитати

- Скотт В. Айвенго / переклад І. Мащенко. — Львів, 2001.
 Скотт В. Айвенго / переклад І. Чернової. — Харків, 2011.
 Скотт В. Айвенго / переклад І. Давиденко. — Київ, 2012.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Історія — це не тільки дуже далеке минуле, а й те, що трапилося з нашою країною, її містами й селами, дідами та прадідами. Наше життя і життя наших батьків — це теж історія, яка відбувається на наших очах. Щоб не повторити історичних помилок, ми повинні знати про ті події, які в середині ХХ ст. сколихнули все людство. Друга світова війна... Немає такої родини в Україні чи в Європі, якої б особисто не торкнулася ця кривава подія. Вона принесла десятки мільйонів жертв, концтабори, національну ворожнечу. Війна випалювала тисячі населених пунктів, примушувала цілі народи порушити біблійну заповідь «Не вбий!». Однак навіть у жахливих умовах багато людей не втрачали почуття людяності, милосердя, прагнення миру й добра. У різних частинах Європи люди страждали й умирали, але разом із тим і любили свою батьківщину, і вірили в краще майбутнє, і кохали... Їхні думки й почуття закарбовані у творах того часу. Це документи минулого, про які ми мусимо пам'ятати.

Константи Ільдефонс Галчинський

1905–1953

Його доля була трагічною не тільки тому, що він поет,
а ще й тому, що він був поляком першої половини ХХ ст.

Давид Самойлов

У польській поезії символом цілої епохи є ім'я Константи Ільдефонса Галчинського. Він має два імені: справжнє, як у батька, — Константи й поетичне — Ільдефонс.

Константи Ільдефонс Галчинський народився 23 січня 1905 р. в м. Варшаві (Польща) у сім'ї залізничного майстра. У Варшавському університеті вивчав класичну англійську філософію, світову культуру й літературу. Дуже любив музику, тому через усю його творчість проходить образ скрипки.

До початку Другої світової війни К. І. Галчинський писав вірші, служив в армії, виконував обов'язки помічника з питань культури в польському консульстві в Берліні. У 1934–1936 рр. поет із сім'єю жив у м. Вільнюсі (тоді Польща, нині Литва), де теж багато займався поетичною творчістю. На початку війни в 1939 р. поета було призвано до армії, а 17 вересня того ж року він потрапив до німецького полону й понад п'ять років провів у таборі для військовополонених. Про всі жахи того часу поет розповів у віршах «*Пісня про солдатів з Вестерплатте*» (1939), «*Лист із полону*» (1942), «*Пісні про прапор*» (1944) та інших творах. Тільки на початку 1943 р. поет повернувся на батьківщину.

«Пісня про солдатів з Вестерплатте». Вестерплатте — півострів на польському березі Балтійського моря, неподалік від м. Гданська, де у вересні 1939 р. проходила героїчна оборона польських укріплень.

Нацистська Німеччина мала претензії на Гданськ, де більшість населення була німцями, як привід для нападу на Польщу 1 вересня 1939 р. Саме цей день став початком Другої світової війни, яка тривала шість років і забрала мільйони життів. У 1939 р. невеликий гарнізон військового складу Вестерплатте, що належав Польщі, став першим на шляху гітлерівців і з 1 по 7 вересня вів запеклі бої, обороняючи півострів. Тоді менше двох сотень польських солдатів гідно тримали оборону. Однак гарнізон не мав достатньо озброєння, натомість нацисти, ретельно підготувавшись до нападу, вели щільний артилерійський вогонь, бомбардували з повітря, постійно атакували. Окупанти вважали, що зламають оборону за кілька годин, але мужній опір солдатів Вестерплатте став для них несподіванкою. Хоча гітлерівці зазнали величезних втрат, сили були нерівні...

Пам'ятник польським захисникам Вестерплатте.
м. Гданськ (Польща)

У вірші «Пісня про солдатів з Вестерплатте» ушлявлюється подвиг солдатів, які захищали рідну землю від загарбників.

Пісня про солдатів з Вестерплатте (1939)

Коли вже дні спинили плин
І випало вмирати,
До неба лавами пішли
Солдати з Вестерплатте.
(А літо було гарне того року.)

І так співали: «То пусте,
Що нам боліли рани, —
Зате ж весела путь веде
На осяйні поляни.

(А на землі того року було стільки вересу на букети.)

Стояли в Гданську ми, як мур,
Не брали нас гармати.
Тепер ми в хмарах після бур,
Солдати з Вестерплатте».

І ті, чий слух сяга зірок,
Зір плине в даль бездонну —
Почули в небі рівний крок
Морського батальйону.

І спів лунав такий: «Аби
Не згаять час чудесний,
Ми грітись будем в теплі дні
На вересі небеснім.

Коли ж подмуть вітри зими
І стане сніг кружляти
Понад Варшавою, то ми —
Солдати з Вестерплатте».

(Переклад Олени Карпенко)

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про історичну основу твору. Покажіть на мапі м. Гданськ, півострів Вестерплатте. **Читацька діяльність. 2.** У якій формі написано вірш? Поясніть її значення. **3.** Знайдіть у тексті контрасти. Визначте їхню роль у творі. **Цінності. 4.** Яка ідея утверджується у творі? **Комунікація. 5.** Дискусія «Чому автор використав займенник *ми*, а не *я*?». **Сучасні технології. 6.** За допомогою інтернету дійзнайтеся про 1–2 історичні факти, що стосуються Польщі й України часів Другої світової війни. Назвіть 1–2 пам'ятники в Польщі й Україні, установлені з нагоди цієї події. Підготуйте стисле повідомлення. **Громадянська відповідальність. 7.** Яку громадянську відповідальність узяли на себе солдати з Вестерплатте? **8.** Які події сучасної України нагадують вам про подвиг солдатів Вестерплатте? **9.** Розкажіть про українських героїв, які нині боронять нашу землю. **Екологія та ми. 10.** Випишіть із тексту вірша назви явищ природи та рослин. Розкрийте їхнє пряме й символічне значення.

«Лист із полону». Вірш присвячено дружині письменника Наталії. Тоді він перебував у концтаборі «Альтенграбов». Їхнє кохання пережило війну. Вийшовши з неволі, К. І. Галчинський зустрінеться зі своєю дружиною в м. Кракові. Ця зустріч, подібна до виходу Орфея з підземного царства з його Еврідікою, дасть новий імпульс до творчості митця.

К. І. Галчинський із дружиною Наталією. м. Краків. 1947 р.

Вірш побудований в епістолярній формі, що надає твору особливої довірливості й задушевності. Автор звертається до коханої ніжними словами, серед яких переважають порівняння з мирного життя. Її образ стає для нього світлом віри та надії на повернення.

Лист із полону (1942)

Кохана моя, кохана!
Ти спиш уже? На добраніч!
У ніч весняну, духмяну
В п'яті я твій образ бачу.

Для мене єдина в світі!
Ім'я твоє хай святиться!
Вода ти для мене влітку,
А взимку — моя рукавиця.

Ти щастя моє весняне,
Осінь, зимове, літнє...
Прийди уві сні, кохана!
Скажи мені: «Спи спокійно!»

За що мені все це щастя
З тобою в раю у Бога?..
Світліша за сонце ясне,
Ти — пісня моєї дороги.
(Переклад Івана Вишняка)

В'язні концтабору «Альтенграбов»
(Німеччина). 1942 р.

Компетентності

Обізнаність. 1. До якого різновиду лірики належить вірш? **Читацька діяльність.** 2. Знайдіть у творі ознаки листа. Наведіть цитати. **Цінності.** 3. Що означає для ліричного героя кохана? Які порівняння він добирає до її образу? **Комунікація.** 4. Дискусія на тему «Чи може любов урятувати людину від смерті?». **Математична компетентність.** 5. Складіть схему «Образи світла у вірші “Лист із полону”». Прокоментуйте. **Сучасні технології.** 6. Знайдіть інформацію про концтабори часів нацистської Німеччини, зокрема концтабір «Альтенграбов». **Екологія та ми.** 7. Які явища природи згадано у вірші? Розкрийте їхнє символічне значення. **Творче самовираження.** 8. Підготуйте буктрейлер за одним із віршів К. І. Галчинського. **Уміння навчатися.** 9. Поясніть останній рядок вірша: «Ти — пісня моєї дороги». Про яку дорогу йдеться? Що (або хто) може надати підтримку людині на цій дорозі?

Альфред Маргул-Шпербер

1898–1967

Моя любов — Буковина,
Мій біль — Німеччина...
І все це в одному серці.

Альфред Маргул-Шпербер

Альфред Маргул-Шпербер народився 23 вересня 1898 р. на Буковині (тоді Австро-Угорщина, нині Україна) у єврейській родині. Навчався в м. Чернівцях. 1914 р. разом із батьками переїхав до м. Відня. Коли розпочалася Перша світова війна, його мобілізували. Після завершення війни жив у м. Чернівцях, Парижі, Нью-Йорку. У 1940 р. після окупації Північної Буковини радянськими військами переїхав до м. Бухареста (Румунія). Працював учителем іноземних мов у румунських школах. Уклав антології буковинської німецько-єврейської поезії. У творах А. Маргула-Шпербера відображено трагічні сторінки історії Європи й велику любов до рідної землі.

«Про назву концтабору “Бухенвальд”». Ліричний герой поринає в спогади. Він згадує про м. Веймар (Німеччина), яке з XVIII ст. було центром європейської культури. Колись тут жили видатні письменники Й. В. Гете, Ф. Шиллер, композитори Ф. Ліст, Й. С. Бах, Й. Штраус, Р. Вагнер та ін. Й. В. Гете та Ф. Шиллер заснували тут національний театр. Але у XX ст. це місто стало символом смерті й людських страждань. Неподалік від м. Веймара було створено «Бухенвальд» — один із найбільших концтаборів на території нацистської Німеччини. З 1937 по 1945 р. у таборі перебувало майже чверть мільйона людей. Кількість жертв становить майже 60 тисяч осіб.

Слово *Бухенвальд* походить із німецької *Buchen Wald* — «буковий ліс». А оскільки сам поет народився на Буковині, ця назва нагадує йому дитинство й батьківщину, де люди теж страждали й умирали від перерозподілу Європи. Серце ліричного героя крають біль і гнів, бо жертви XX ст. неможливо повернути. Але жахиття минулого мають стати попередженням для наступних поколінь.

Пам'ятник тим,
хто повстав проти
нацизму.
Концтабір
«Бухенвальд»
(Німеччина)

Звільнені діти-в'язні концтабору «Бухенвальд» виходять із центральних воріт у супроводі американських солдатів. 1945 р.

Про назву концтабору «Бухенвальд»

Як близько звідси Веймар гомонів!
А тут — навіки мовкли голоси...
Мене проймає невимовний гнів,
Бо й край мій зветься: Букові ліси.

Давно було це: килим з ніжних трав,
Ліс буковий, так пам'ятний мені...
Хлопчиськом на поляні я лежав,
Пливли біляві хмари в вишині.

О лютий час, що сон дитячий стер
І кожен спомин взяв у колію!..
Коли я чую слово це тепер —
Не можу юність згадувати свою.

Бо в спомини мої вповз кошмар,
Який виймає серце із грудей:
А чи оте біляве пасмо хмар
Було не димом спалених людей?

(Переклад Петра Рихла)

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкрийте історичну та біографічну основу твору. **Читацька діяльність.** 2. Знайдіть у тексті художні деталі й символи, які свідчать про трагізм Другої світової війни. 3. Охарактеризуйте образ ліричного героя. **Цінності.** 4. Знайдіть рядки, у яких автор висловлює протест проти війни. **Комунікація.** 5. Обговорення проблеми «Як забезпечити світ від війни та нових жертв?». **Сучасні технології.** 6. За допомогою інтернету знайдіть факти та світлина, що стосуються концтабору «Бухенвальд». Підготуйте презентацію, прокоментуйте. **Література та культура.** 7. Які кінофільми про Другу світову війну ви дивилися? Поділіться враженнями. **Творче самовираження.** 8. Створіть плакат на тему «Війна — лихо для людей».

Буллат Окуджава

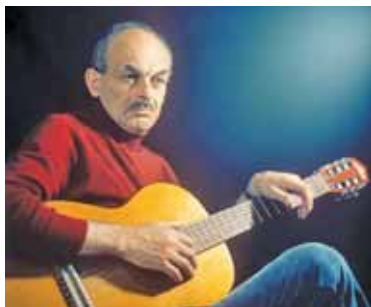
1924–1997

Його поетична пам'ять увібрала в себе долю кількох поколінь — довоєнного, воєнного й повоєнного... У кожного із цих поколінь була своя правда та своя трагедія.

Євген Євтушенко

Буллат Окуджава (поет, прозаїк, композитор і сценарист) народився 9 травня 1924 р. в м. Москві (Росія). Його батько Шалва був грузином, а мати Ашхен походила з вірменської родини. У 1937 р. під час сталінських репресій батько був заарештований та невдовзі розстріляний. У 1938 р. матір відправили на заслання, де вона перебувала до 1947 р. Б. Окуджава вимушений був переїхати до родичів у Тбілісі, де працював на заводі до початку Другої світової війни. Коли юнакові виповнилося 18 років, він домігся того, щоб його взяли на фронт добровольцем. Після поранення в 1944 р. був демобілізований і повернувся в Тбілісі, де навчався на філологічному факультеті Тбіліського університету. Після закінчення навчання працював учителем, із часом професійно зайнявся літературою.

Б. Окуджава

Перші вірші написав у роки Другої світової війни, згодом поклав їх на музику. Відомий як один з яскравих представників авторської пісні 1950–1980 рр. (разом із В. Висоцьким, О. Галичем та ін.). Усі знають вірші-пісні Б. Окуджави: «Нам потрібна тільки перемога...» (рос. «А только нам нужна одна победа...»), «Любов і розлука» та ін. Його пісні звучать у багатьох кінофільмах 1960–1980 рр. («Білоруський вокзал», «Біле сонце пустелі» тощо).

Б. Окуджава завжди мав незалежну, волелюбну позицію, яка суперечила офіційній владі.

Виступав проти сталінізму, комунізму й імперської політики уряду. Засуджував війну в будь-яких проявах.

Помер 12 червня 1997 р. в м. Парижі (Франція).

«До побачення, хлопчики». У вірші розкривається трагедія молоді, яка опинилася в горнилі Другої світової війни. Молоді люди — хлопці та дівчата — ще вчора сиділи за партами й навчалися. Але війна зруйнувала всі їхні мрії та плани, вони мусили піти на фронт захищати рідну землю від нацизму. Не всі повернулися додому з Другої світової війни. Пам'ять про них живе в кожній сім'ї.

Вірш створений у формі звернення ліричного героя до тих, хто йде на фронт. Особливе напруження твору надає прохання-закликання — обов'язково повернутися живими!

До побачення, хлопчики (1958)

Ох, війна, що ж ти, підла, накоїла:
стали тихими наші двори,
підняли наші хлопчики голови —
і змужніли вони до пори,
на порозі прощалися похапцем —
і пішли за солдатом солдат...
До побачення, хлопчики! Хлопчики,
повертайтеся швидше назад.
Не ховайтеся, будьте високими,
не шкодуйте ні куль, ні гранат
і себе не жалійте... І попри все
повертайтеся швидше назад.

Ох, війна, що ж ти, підла, накоїла:
не весілля — розлуки і дим!
І дівчатка всі платтячка білії
віддали своїм сестрам малим.
Форма й чоботи... Де ж від них дітися?
Два зелених на плечах крила...
Пліткарів ви, дівчатка, не бійтеся!
З них спитаємо потім сповна.
Хай говорять, що віру розтрачено,
що йдете по війні наздогад...
До побачення, милі дівчатонька!
Повертайтеся швидше назад!

(Переклад Олени Тимченко)

Компетентності

Обізнаність. 1. Про яке покоління пише автор? 2. Чи є у вашій родині представники того покоління? **Читацька діяльність.** 3. За допомогою яких епітетів і метафор поет змальовує трагедію людей? **Цінності.** 4. Які цінності є святими для ліричного героя? **Математична компетентність.** 5. Скільки повторів у вірші? Назвіть їх. Розкрийте їхню роль у творі. **Література та культура.** 6. Прослухайте в інтернеті вірш «До побачення, хлопчики...» та інші твори Б. Окуджави в авторському виконанні. Висловте свої враження. **Творче самовираження.** 7. Напишіть лист українським героям, які нині йдуть боронити суверенітет України.

ЗОБРАЖЕННЯ ТРАГЕДІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЄВРОПІ

Другу світову війну відображено не тільки в поезії, а й в інших жанрах — оповіданнях, повістях, романах і п'єсах, популярність яких не згасає й нині. Серед визнаних майстрів воєнної прози — письменники різних країн світу: Г. Белль (Німеччина), Олесь Гончар (Україна), Ю. Бондарев (Росія), В. Биков (Білорусь) і багато інших. І скільки б не минуло років, пам'ять про криваві події минулого століття ніколи не згасне.

Василь Биков

1924–2003

Подвиг... Він був не тільки на лінії вогню, а й у тилу, у полоні, у буденному житті тих, на чию долю випала війна.

Василь Биков

Василь Биков народився 19 червня 1924 р. в с. Бичках (Білорусь) у сільській родині. Навчався в школі, а потім у Вітебському художньому училищі, хотів стати скульптором. Однак не судилося: через скрутне матеріальне становище був змушений залишити навчання. Війна застала юнака в Україні, де він мав намір продовжити навчання. У 1942 р. потрапив на фронт, пройшовши навчання в Саратовському піхотному училищі. В. Биков воював у лавах 2-го Українського фронту, брав участь у боях за Кривий Ріг, Олександрію, Знам'янку й багато інших українських міст. Під час Кіровоградської операції був важкопоранений, а його матері помилково направили «похоронку». Проте він вижив і продовжував брати участь у боротьбі з нацизмом у Румунії, Болгарії та інших країнах Європи.

Письменник почав писати прозу про війну в період 1950–1960 рр. У 1959 р. вийшла друком його повість «Журавлиний крик», у 1961 р. — повість «Третя ракета». Згодом з'явилися нові твори: «Сотников» (1970), «Обеліск» (1971),

«Дожити до світанку» (1972), «Вовча зграя» (1974), «Піти й не повернутися» (1978), «Знак біди» (1982), «Кар'єр» (1986) та ін.

У його прозі порушено проблеми громадянського обов'язку, морального вибору, здатності зберегти особисту гідність, совість і честь під час важких випробувань країни та світу. Маючи великий фронтовий досвід, письменник намагається максимально наблизити свої сюжети до читачів. Щиро й проникливо пише про долю різних людей, які опинилися на війні. На прикладі одного-двох воєнних епізодів і незначної кількості персонажів він розгортає художню картину великої трагедії. Проте й у скрутних обставинах його найкращі герої не втрачають здатності вірити, кохати та бути людьми.

В. Биков помер 22 червня 2003 р. в м. Боровлянах (Білорусь). Митця поховали на Східному цвинтарі в м. Мінську.

В. Биков на зустрічі із читачами.
1971 р.

Мудра думка

Я представник убитого покоління. З кожної сотні моїх однолітків, які пішли на фронт, живими залишилося лише троє...

Василь Биков

Першим перекладачем повістей В. Бикова українською мовою був *М. Шумило* («Третя ракета», 1964). Згодом українські переклади творів В. Бикова зробили *Г. Вігурська* («Альпійська балада», 1965), *М. Цівина* («Обеліск», «Дожити до світанку», «Сотников», 1975–1976), *О. Жолдак* («Вовча зграя», 1975), *М. Шудря* («Свояки», 1979) та ін.

Кадр із кінофільму
«У тумані» за повістю
В. Бикова
(реж. С. Лозниця,
Росія, 2012)

e-text

Повість «Альпійська балада» (1963). Особливості сюжету. Повість має дві сюжетні лінії. Перша — це історія втечі й переслідування нацистами втікачів із концтабору: білоруського солдата Івана Терешки й італійської ув'язненої Джулії; друга лінія — любовна. Переплетення двох сюжетних ліній сприяє увиразненню протиприродності війни й утвердженню загальнолюдських цінностей.

В. Зельдес. Ілюстрація до повісті В. Бикова «Альпійська балада». 2015 р.

Художній час повісті не завжди є лінійним. Події розгортаються як у хронологічному порядку (утеча Івана та Джулії, історія їхнього кохання), так і в ретроспективному¹ плані, тобто з поверненням у минуле. Отже, картини воєнного життя героїв переплітаються з їхнім довоєнним минулим. Твір миттєво переносить читача з одного місця в інше, де одночасно відбуваються різні події. Така «фрагментарність» композиційної побудови повісті, просторові переміщення відбуваються дуже стрімко завдяки оповідачеві, який є посередником між зображуваним світом і читачем. Композиція та сюжет твору підпорядковані розкриттю характерів героїв, їхніх людських якостей. Від морального вибору героїв, як вважає письменник, залежить їхня доля, а від таких, як вони, — і доля всього світу.

Війна і кохання. Зображуючи трагедію війни, яка руйнує людські долі, молодість, майбутнє, письменник разом із тим поетизує кохання, показує еволюцію цього почуття в образах головних героїв твору. Коли розпочалася війна,

В. Зельдес. Ілюстрація до повісті В. Бикова «Альпійська балада». 2015 р.

для Івана більш важливим був захист рідної Батьківщини, а не особисте життя. Проте, зустрівши на своєму шляху Джулію, він починає відчувати багатство людського життя в коханні. Терешка важко йде до свого щастя. Його охоплює жах, що дівчина може виказати його. Цей жах спочатку навіть переходить у злобу («не стримавши напруження і гніву, ляснув її по щоці»), злоба межує з байдужістю («біс із ним, із цим дівчиськом») і прикрістю («що не міг кинути чи прогнати її та піти самому»). Але поступово в героя виникає почуття жалю та приязні до дівчини, коли Джулія витягла з його п'яти колючку: «Гаразд... Ходімо». Згодом Іван відчуває до дівчини дружню турботу й радість від усвідомлення того, що він не один: «І тоді, певно, уперше, його пройняла тиха радість від того, що перед грізною невідомістю гір він не самотній і поруч є людина».

¹ Ретроспективний (час) — звернений у минуле, присвячений розгляду минулого.

В. Зельдес. Ілюстрація до повісті В. Бикова «Альпійська балада». 2015 р.

А надалі герой відчуває страх утратити її: *«Іван боявся тепер утратити свою супутницю»; «Колишнє прагнення кинути її тепер злякало Івана, і він, важко ступаючи колодками, поліз до перевалу».*

Досліджуючи таємниці людської душі, письменник фіксує увагу на виразах очей героїв, їхніх жестах, що свідчать про виникнення порозуміння і симпатії, хоча вони не кажуть при цьому жодного слова про кохання. Через напружені сюжетні колізії автор підводить читачів до думки про те, що полон не зламав героїв духовно.

Іван керується законами людської совісті. Саме тому він відчуває велику потребу в Джулії (не менше, ніж вона в ньому), бо дівчина здатна укріпити в ньому почуття людяності, яке намагалися витравити у в'язнів нацисти. Тема самовідданого та зворушливого кохання, що спалахнуло в тяжкий час війни, — одна із центральних у творчості В. Бикова.

Стиль повісті. Художній стиль В. Бикова характеризується лаконізмом і стриманістю виражальних засобів. Суворая правда війни потребувала цілковитої конкретності, реалістичності деталей та ситуацій, але разом із тим дія повісті відбувається на лоні прекрасної природи Альп. Мандруючи альпійськими луками й узвишсями, герої ніби набираються сили від природи, вони на деякий час забувають усе те жахливе, що з ними відбулося, і повертаються до своєї сут-

В. Зельдес. Ілюстрація до повісті В. Бикова «Альпійська балада». 2015 р.

ності. Пейзажі в повісті «Альпійська балада» суголосні переживанням героїв, вони є різким контрастом до їхньої трагічної долі, а також до долі всього людства під час Другої світової війни.

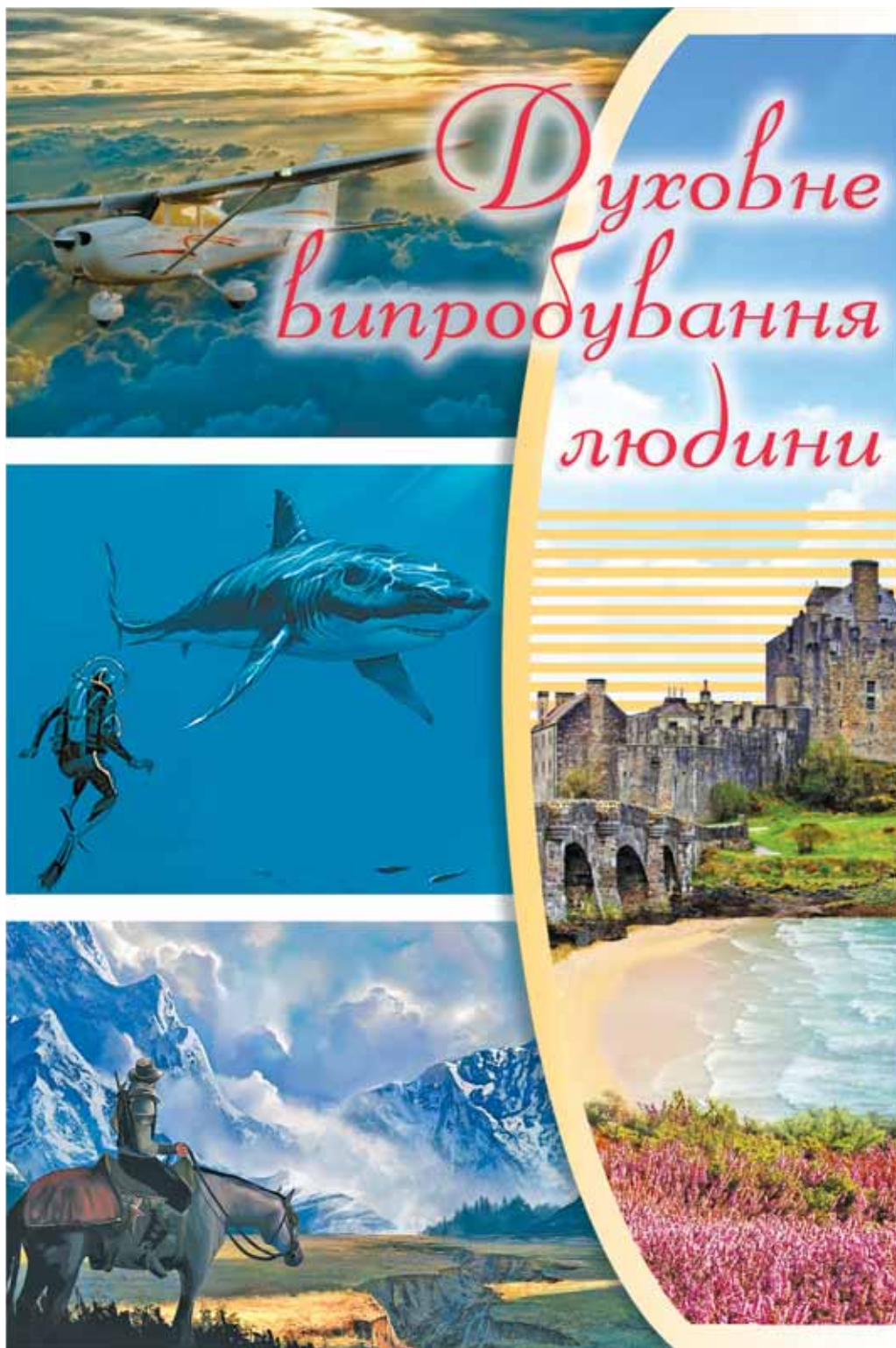
Компетентності

Обізнаність. 1. Де й коли відбуваються події повісті? 2. За яких умов читачі знайомляться з головним героєм? 3. Які труднощі спіткали Івана під час утечі з полону? 4. Як Джулія вплинула на його долю? **Читацька діяльність.** 5. Простежте за текстом, як змінювалися почуття Івана до Джулії. Наведіть цитати, прокоментуйте. 6. Розкажіть про довоєнне життя Івана та Джулії. 7. Як вони потрапили в полон? 8. Охарактеризуйте військовополонених, які працювали на заводі. 9. Прочитайте роздуми Івана про полон. Прокоментуйте. 10. Що сталося з героєм на Волині? Які почуття переповнювали душу Івана, коли він ховався в сільській хаті? 11. Перекажіть епізод, у якому Іван чистить чоботи Зандлеру. Які риси характеру Терешки виявилися в цьому епізоді? **Цінності.** 12. Як ви розумієте слова автора: «...просто Іван по-людському став щасливий»? 13. Назвіть ідеї, що утверджуються у творі. **Комунікація.** 14. Дискусія на тему «Чому письменник назвав твір “Альпійська балада”?». **Математична компетентність.** 15. Проаналізуйте портрети героя та героїні. Скільки їхніх портретних описів уведено у твір? Як вони змінювалися? **Громадянська відповідальність.** 16. Як ви розумієте слова Івана: «Та який я герой? Звичайний солдат»? Який зміст він укладав у слово *солдат*? Яким, на вашу думку, має бути справжній солдат, захисник Вітчизни? **Екологія та ми.** 17. Розкрийте роль описів природи у творі. **Здоров'я та безпека.** 18. Які небезпеки пережили герої в полоні й під час утечі з полону? Що допомогло їх здолати? **Література та культура.** 19. Подивіться в інтернеті кінофільм «Альпійська балада» (реж. В. Степанов, СРСР, 1965). Поділіться враженнями. **Творче самовираження.** 20. Напишіть лист додому від імені Джулії або Івана про події, що з ними трапилися. **Уміння навчатися.** 21. Наведіть відомі вам приклади мужності українських героїв, які потрапили в полон у наш час. Напишіть «Лист у полон», у якому висловте підтримку й дайте поради щодо того, як вижити й залишитися людиною.

Проект «Мистецтво про Другу світову війну на території України та Білорусі». За допомогою інтернету знайдіть інформацію про 1–2 мистецькі твори (образотворче мистецтво, кіно, музика тощо) про події Другої світової війни на території України та Білорусі. Підготуйте повідомлення.

Ради мо прочитати

Биков В. Альпійська балада / переклад Г. Вігурської. — Київ, 1965.
Биков В. Обеліск: Повісті / переклад М. Цівини. — Київ, 1978.

Джеймс Олдрідж

1918–2015

Останній дюйм¹, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи.

Джеймс Олдрідж

Джеймс Олдрідж народився 10 липня 1918 р. в м. Свон-хіллі (Австралія). Батьки Джеймса були родом із Великої Британії і намагалися зберегти звичаї своєї батьківщини в далекій Австралії. Батько працював редактором місцевої газети. Своїми статтями й промовами пристрасно боровся за моральність співгромадян. Мати на згадку про батьківщину створила чудовий квітник із троянд. Своїх п'ятьох дітей батьки виховували в повазі до навчання і праці. У родині багато читали, цінували красу справжніх почуттів.

У 1938 р., після закінчення Мельбурнського комерційного коледжу, юнак поїхав продовжувати навчання в Англію, де вступив до одного з найпрестижніших університетів світу — Оксфорда. Потім закінчив курси для пілотів, займався журналістською діяльністю в лондонських газетах.

Під час Другої світової війни письменник працював військовим кореспондентом. Воєнні події спостерігав у Греції, Іспанії, Італії, Єгипті, Радянському Союзі. Боротьба з нацизмом визначила теми його творів, які з'явилися в цей час, — романи «Справа честі» (1942), «Морський орел» (1944), «Дипломат» (1949). З горнила війни Дж. Олдрідж вийшов справжнім письменником, який майстерно володів напруженим сюжетом, глибоким баченням людських стосунків і характерів. У своїх творах він шукав вирішення проблем сучасного суспільства, звертаючись до історичного або міфологічного минулого.

Спогади дитинства письменник утілює у творах про австралійську природу, дитячі пригоди, учасниками яких нерідко ставали тварини, зокрема коні. Ці тварини є героями творів «Дивовижний монголець» (1974), «Їзда на диких поні» (1976), «Розбите сідло» (1982).

Дж. Олдрідж зі своїм молодшим сином. 1965 р.

У 1950-х роках письменник побував у Криму й на Кавказі. Враження від морських подорожей він відобразив в оповіданнях, серед яких один із найвідоміших творів письменника — «Останній дюйм¹» (1957), а також у його продовженні — «Клітка для акули» (1957). Творчість і діяльність письменника відзначено високими міжнародними нагородами за боротьбу за мир, журналістську працю, твори для дітей.

¹ Дюйм — одиниця довжини в системі англійських мір, що становить 2,54 см.

Письменник неодноразово бував в Україні, у м. Києві, зустрічався із читачами, давав інтерв'ю, одне з яких було надруковане під назвою «І в мені — частка України». Дж. Олдрідж писав: «Україна нагадує мені країну мого дитинства Австралію. На мою думку, будь-який український хлопчик може впізнати себе в героях моїх дитячих оповідань».

Оповідання «Останній дюйм» було перекладено українською *В. Гнатівським* одразу після його публікації англійською мовою.

Оповідання «Останній дюйм». Історія створення.

Наприкінці 1950-х років Дж. Олдрідж із дружиною та синами відпочивав на Чорноморському узбережжі Кавказу. Разом із синами-підлітками письменник багато часу проводив біля моря. Їхніми улюбленими заняттями були підводне полювання і підводна зйомка. У ці роки Дж. Олдрідж написав посібник «Підводне полювання», де детально ознайомив читачів із життям підводного світу й секретами полювання. Враження від Чорного моря та спогади про Червоне море, зокрема Акулячу бухту, відтворено в оповіданні «Останній дюйм».

Кораловий риф

Захопливий сюжет і психологія персонажів. Оповідання Дж. Олдріджа містить усі ознаки *пригодницького твору*. Тут є і надзвичайні обставини, і стрімкий розвиток сюжету, й екзотична природа.

Дія твору відбувається у двох стихіях — глибоко під водою і високо в повітрі. У 1950-х роках рівень технічного оснащення був слабким і ще не дуже пристосованим для обох просторів. До того ж Червоне море вважають небезпечним для підводного плавання. Найбільш загрозливі з тих істот, що зображені у творі, — піщані акули, які можуть навіть напасти на людину. Акули-кішки¹ покалічили Бена... Це була реальна небезпека, що кардинально змінила не лише його життя, а і життя його сина, який мусив одразу стати дорослим і прийняти на себе відповідальність за батька.

Проте найбільше автор приділяє увагу не захопливим пригодам, а змінам у душі героїв. Це визначає психологізм твору, який можна назвати не тільки пригодницьким, а й психологічним оповіданням.

У кожному новому епізоді головними персонажами поперемінно стають то батько, то син. Це дає змогу авторові зазирнути у внутрішній світ обох героїв і показати ситуацію з різних поглядів.

Шлях до порозуміння. На початку твору між батьком і сином існує стіна непорозуміння, вони не вміють навіть спокійно розмовляти — батько повчає і гримає, а хлопчик боїться та плаче. Усе змінило поранення батька, адже саме від Деві залежала їхня подальша доля. Передчуваючи велику біду, батько по-іншому починає дивитися на сина, і, хоча він ще не знаходить потрібних слів, зближення відбувається. Бен думає про те, щоб тільки не налякати сина, спонукати його діяти й думати самостійно. А Деві своїми діями доводить, що в нього є характер, сила й мужність. Батько і син разом змогли подолати не лише шлях додому, а й від серця до серця.

¹ *Акула-кішка* — риба з родини акулячих, має яскравий окрас у вигляді плям, сітки; формою очей та голови нагадує кішку.

Останній дюйм

Оповідання
(Скорочено)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти й у сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш ручку, піднімеш невеличку хмарку куряви й плавно відвоюєш останній дюйм над землею! Особливо, коли приземляєшся на сніг. Сніг — чудова підстилка під колеса, і добре сісти на сніг — це так само приємно, як пройтися босими ногами по пухнастому килиму в готелі. (...)

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він був не потрібний, і десятирічного сина, який народився надто пізно й, — Бен розумів десь у глибині душі, — чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько — стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом. От і ця хвилинка не була кращою за інші. Бен узяв із собою хлопчика на «Остер»¹, який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає.

— Коли тебе занудить, — сказав Бен, — нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

— Добре. — Хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

— Боїшся?

Маленький «Остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в інший бік, але переляканий хлопчина все ж не губився і, відчайдушно смокчучи цукерку, розглядав прилади, компас, рухливий авіагоризонт.

— Трохи, — відповів хлопець тихим і несміливим голосом, не подібним до грубуватих голосів американських дітей. — А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду:

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його дуже нудило й він не закінчив.

— Ця в порядку, — роздратовано сказав батько. — Цілком справний літак.

Хлопчик опустив голову й тихенько заплакав. Бен пожалкував, що взяв із собою сина. Усі великодушні поривання в них у сім'ї завжди закінчувалися невдачею, їм обом давно бракувало цього почуття — черствій, плаксивій, провінційній матері й різкому, нервовому батькові. Якось під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити хлопчика вести літак, і хоча син виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожний окрик доводив хлопця до сліз...

— Не плач! — наказував йому тепер Бен. — Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Спортивний літак «Остер»

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен більше й більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну мертву пустелю узбережжя Червоного моря, котра розстелялася під крилом літака, — суцільну смугу на тисячу миль, якою відокремлювалися ніжно-розмиті акварель-

¹ «Остер» — американський легкий одномоторний літак 1930–1940-х років.

ні фарби суходолу від бляклої зелені моря. Усе було нерухоме й мертво. Сонце випалювало тут усе живе, а весною вітри піднімали в повітря маси піску на тисячах квадратних миль і відносили його на той бік Індійського океану, де він і залишався навіки; пустеля зливалася з дном морським.

— Сядь прямо, коли хочеш навчитися, як іти на посадку. (...) Найголовніше — це правильно розрахувати, — сказав Бен. — Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько — наскочиш на горбик і перекинешся. Головне — останній дюйм.

Деві кивнув. Він уже знав, він бачив, як в Ель-Бабі, де вони брали напрокат машину, одного разу перекинувся такий «Остер». Учень, який літав на ньому, загинув.

— Бачиш! — закричав батько. — Шість дюймів. Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! — сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка. — Останній дюйм! — Бен зразу ж вимкнув мотор і натиснув на ножні гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому зануритись у воду — до неї залишилося шість чи сім футів.

* * *

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою — не через форму, а через її мешканців. У ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Вони запливали сюди із Червоного моря, ганяючись за косяками оселедців і кефалі, які час від часу шукали собі тут захисту. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика й тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок із продуктами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти й усякі дрібниці, потрібні для акваланга та камер.

— А сюди хтось заходить коли-небудь? — запитав Деві.

Бен був надто зайнятий, щоб звертати увагу на те, що питає хлопчик, але все ж, почувши запитання, похитав головою:

— Ніхто! Ніхто не може сюди потрапити інакше, як легким літаком. Принеси мені два зелених мішки, що стоять у машині, і прикрий голову від сонця. Не вистачає тільки, щоб ти схопив сонячний удар.

Більше Деві ні про що не питав. Коли він про що-небудь запитував батька, голос його зразу ставав сумним: він наперед чекав різкої відповіді. Тепер хлопчик уже й не пробував розмовляти й мовчки виконував те, що йому наказували. Він уважно спостерігав, як батько готує свій акваланг і кіноапарат для підводних зйомок, збираючись опуститися в напручуд прозору воду, щоб знімати акул. (...)

* * *

Деві поглядав на море, яке поглинуло його батька, наче міг у ньому що-небудь побачити. Але дивитися не було на що, хіба що на пухирці повітря, які з'являлися час від часу на поверхні.

Кадр із кінофільму «Останній дюйм» (реж. Н. Курихін, Т. Вульфович, СРСР, 1958)

Нічого не було видно ні на морі, яке вдалині зливалося з горизонтом, ні на безкраїх просторах випаленого сонцем узбережжя. А коли він виліз на розпечений піщаний горб біля найвищого краю бухти, то не побачив позаду себе нічого, крім пустелі — рівної і трохи хвилястої. Виблискуючи на сонці, вона тягнулася вдалину, де в гарячому серпанку невиразно вимальовувались обриси червонуватих пагорбів, таких же голих, як і все довкола.

Під ним був тільки літак, маленький сріблястий «Остер». Він ще потріскував, бо мотор ніяк не охолоджувався. Деві відчув свободу. Кругом на цілих сто миль не було нікого, і він міг посидіти в літаку та добре його роздивитися. Але запах, що йшов від літака, знову запаморочив йому голову. Хлопець виліз та облив водою пісок, де лежала їжа, а потім сів і став дивитися, чи не з'являться акули, яких знімав його батько. Під водою нічого не було видно, і в розпеченій тиші, залишившись сам-один, — про що він не жалкував, хоч і гостро відчував свою самотність, — хлопчик роздумував, що ж із ним буде, якщо батько так ніколи й не впливе з морської глибини.

* * *

Бен, притулившись спиною до корала, мучився з клапаном, що регулює подання повітря. Він опустився неглибоко, не більше, як на двадцять футів, але клапан працював нерівномірно, і йому доводилося із зусиллям утягувати повітря. А це дуже втомлювало й було не зовсім безпечно.

Акул було багато, але вони трималися на відстані. Акули ніколи не підпливали так близько, щоб на них можна було націлити об'єktiv. Доведеться після обіду приманити їх до себе. Для цього він узяв у літак половину кінської ноги; загорнута в целофан, вона лежала закопана в піску.

«Цього разу, — сказав він собі, шумно випускаючи пухирці повітря, — я вже назнімаю їх не менше як на три тисячі доларів».

Телевізійна компанія платила йому по тисячі доларів за кожні п'ятсот метрів фільму про акул і тисячу доларів окремо за зйомку молота-риби. Але в цих водах молот-риба не водиться. Були тут дві чи три нешкідливі акули-велетні й досить велика плямиста акула-кішка, що бродила біля самого сріблястого дна, далі від коралового берега. Бен знав, що зараз він надто рухливий, щоб привабити до себе акул, але його цікавив великий орляк¹, який жив під нависом коралового рифу. За нього теж платили п'ятсот доларів, їм потрібний був

Скат-орляк

кадр з орляком на відповідному фоні. Підводний кораловий світ, що кишів тисячами риб, був добрим фоном, а сам орляк лежав у своїй кораловій печері.

— Ага, ти ще тут! — сказав Бен тихенько.

Риба була чотири фути завдовжки, а важила — один бог знає скільки. Вона поглядала на Бена зі своєї схованки, як і минулого разу — тиждень тому. Жила вона тут, мабуть, не менше ста років. Лягнувши в неї перед мордою ластами, Бен примусив її податися назад і зробив хороший кадр із

¹ Орляк — риба-скат із трикутним тілом і довгим хвостом, назву отримала за великі плавники, подібні до крил птаха.

панорами, коли риба, не поспішаючи, але сердито пішла головою вниз, на дно.

Поки що це було все, чого він досяг. Акули нікуди не дінуться і після обіду. Йому треба берегти повітря, тому що балони ніяк не перезарядиш тут, на березі. Обернувшись, Бен відчув, як повз його ноги прошелестіла плавниками акула. Поки він знімав орляка, акули зайшли йому в тил.

— Ану, геть звідси, капосні душі! — закричав він, випускаючи величезні пухирі повітря. (...)

— Зривається вітер, — сказав Деві, як завжди тихо й надто серйозно.

— Знаю. Я пробуду під водою лише пів години. Потім піднімуся, заряджу нову плівку й опущуся ще хвилин на десять. Займися тут чим-небудь. Шкода, що ти не захопив із собою вудочки.

«Треба було йому про це нагадати», — подумав Бен, занурюючись у воду разом із принадою з конини. Принаду він поклав на добре освітлену коралову гілку, а камеру встановив на виступі. Потім міцно прив'язав м'ясо телефонним дротом до корала, щоб акулам важче було його відірвати.

Закінчивши цю справу, Бен відступив у невелику нішу на якихось десять футів від принади, щоб захистити себе ззаду. Він знав, що акул не доведеться довго чекати.

У сріблястому просторі, там, де корали переходили в пісок, їх було вже п'ять. Він мав рацію. Акули прийшли зразу ж, почувши запах крові. Бен завмер, а коли видихав повітря, то притискував клапан до корала за спиною, щоб пухирці повітря, лопаючись, не сполохали акул.

— Підходьте! Ближче! — заохочував він риб.

Але їх і не треба було запрошувати.

Вони кинулися прямо на шматок конини. Попереду йшла знайома плямиста акула-кішка, а за нею дві чи три акули тієї ж породи, але менші. Вони не пливли й навіть не ворушили плавниками; вони летіли вперед із великою швидкістю, наче сірі ракети. Наблизившись до м'яса, акули трохи звернули вбік, на ходу відриваючи шматки.

Він зняв на плівку все: наближення акул до цілі, якусь дерев'яну манеру роззявляти пащу, наче в них боліли зуби, пожадливий пакосний укус — найогидливіше видовисько, яке йому доводилося бачити в житті.

— Ах ви, гади! — сказав він, не розкриваючи губ.

Як і кожний підводник, він їх ненавидів і дуже боявся, але не міг не захоплюватися ними.

Вони з'явилися знову, хоча ролик його плівки був уже майже цілком використаний. Отже, йому доведеться піднятися на сушу, перезарядити камеру та швидше повернутися назад. Бен глянув на камеру й пересвідчився, що плівка закінчилася. Підвівши очі, він побачив, що вороже настроєна акула-кішка пливе просто на нього.

— Геть! Геть! Геть! — загорлав Бен у трубку.

Акула-кішка на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кине на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки й груди в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен прокляв свою необережність, але докоряти собі було безглуздо й пізно, і він почав відбиватися від акули кіноапаратом.

Акула-кішка

Кішка випередила його, і камера тільки злегка ковзнула по ній. Бокові різці з розмаху схопили праву руку Бена, ледве не зачепили грудей та пройшли крізь його руку, наче бритва. Від страху й болю Бен почав розмахувати руками; кров його зразу ж скаламутила воду, але він уже нічого не бачив і тільки відчував, що акула зараз нападе знову. Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різонуло по ногах. Судорожно кидаючись, він заплутався в гіллястих заростях; Бен тримав трубку в правій руці, боячись випустити її. І тієї миті, коли він побачив, що на нього напала ще одна акула, трохи менша, він ударив її ногами й сам одкинувся назад.

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якимсь викотився з води й, увесь у крові, повалився на пісок, як сніп.

* * *

Опам'ятавшись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, уже не корилося його владі.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно — він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя і зрозумів, що був без пам'яті лише кілька секунд. Рухатися він майже не міг.

— Що мені робити? — кричав Деві. — Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухалися, а в голові стояв туман.

— Деві, — ледве-ледве вимовив Бен із заплющеними очима, — що в мене з ногами?

— У тебе руки... — почув він невиразний голос Деві, — руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. — А що в мене з ногами?

— Ноги в крові, теж порізані...

— Дуже?

— Дуже, але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки й побачив, що права майже зовсім одірвана, — він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була подібна до шматка пожованого м'яса й сильно кровоточила; він зігнув її, підтягнув кисть до плеча, щоб зупинити кров, і застогнав від болю.

Бен знав, що справи його дуже погані, подумав, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цій спаленій сонцем країні, якщо взагалі знайдуть.

— Деві, — сказав він рішуче, ледве володіючи недоладними думками, — слухай-но... Візьми мою сорочку, розірви й перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

— Чую.

— Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якимсь прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

— Зрозумів.

— Перев'яжи дуже міцно. Спочатку праву руку, але закрив рану. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді, тому що знову знепритомнів; цього разу він був без пам'яті довше й опам'ятався тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде лице сина скривилося від жаху, але він із відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

— Це ти, Деві? — сказав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова. — Послухай, хлопчику, — говорив він через силу, — я тобі повинен сказати все відразу на випадок, якщо знову знепритомнію. Перебинтуй мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги й витягни мене з аква-ланга. Він мене душить.

— Я хотів тебе витягнути, — сказав Деві сумним голосом. — Не можу, не знаю як.

— Ти мусиш мене витягнути. Ясно? — прикрикнув Бен за своєю звичкою, але тут же зрозумів, що єдина надія врятуватись і хлопчикові, і йому — це примусити Деві самотійно думати, упевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якось переконати в цьому хлопчика. — Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? — Бен ледве чув сам себе й на секунду навіть забув про біль. — Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому, так уже сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

— Зрозумів, — Деві перев'язував ліву руку й не слухав його.

— Молодець! — Бен хотів підбадьорити дитину, але це в нього якось не виходило. Він ще не знав, як підійти до хлопчика, але розумів, що це необхідно. Десятирічна дитина мала виконати надзвичайно складну справу, якщо вона хоче вижити. Але все має бути по порядку. (...)

* * *

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу, але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. Якщо сказати Деві, що йому доведеться вести літак, його охопить жах. Треба добре подумати, як про це сказати синові, підготувати його й переконати зробити це, хоч і несвідомо. Треба було навпомацки знайти шлях до охопленої страхом незрілої свідомості дитини. Бен уважно подивився на сина й пригадав, що давно вже не придивлявся до нього.

«Він, здається, хлопець розвинутий», — подумав Бен, дивуючись чудному напрямку своїх думок. Цей хлопець із спокійним обличчям був чимось схожий на нього самого: за дитячими рисами приховувався, можливо, твердий та навіть невгамовний характер. Але бліде, трохи широкувате обличчя було зараз нещасним. Помітивши пильний погляд батька, Деві відвернувся та заплакав. (...)

Деві розстелив біля нього рушник. Бен смикнувся, щоб перевернутися. Йому здалося, що в нього розірвалися на шматки і руки, і груди, і ноги, але йому пощастило лягти на рушник спиною, упершись п'ятами в пісок, і він не зомлів.

Кадр із кінофільму «Останній дюйм» (реж. Н. Курихін, Т. Вульфович, СРСР, 1958)

ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

— Тепер тягни мене до літака, — ледве чутно промовив Бен. — Ти тягни, а я буду відштовхуватися п'ятами. На поштовхи не звертай уваги, головне — швидше дістатися туди.

— Як же ти зможеш вести літак? — запитав його зверху Деві.

Бен заплющив очі, він хотів уявити, що переживає зараз син. «Хлопчик не повинен знати, що машину доведеться вести йому, — думав він. — Якщо сказати, це перелякає його на смерть».

— Цей маленький «Остер» літає сам, — відповів Бен. — Треба тільки покласти його на курс, а це не важко. (...)

* * *

Ех, коли б він міг рухати ногами! Видно, щось сталося в нього із хребтом; він тепер був майже певен, що все-таки помре. Головне — вижити до Каїра й показати хлопцеві, як посадити літак. Цього буде досить. Тільки на це він надіявся, це була його мета.

І ця надія допомогла йому забратися в літак, він уповз у кабінку, зігнувшись, напівсидячи, майже непритомний. Потім спробував сказати хлопцеві, що треба зробити, але не зміг вимовити й слова. Хлопця охопив страх. Обернувшись до нього, Бен відчув це й зробив ще одне зусилля. (...)

«Знову непритомнію», — подумав Бен. Він поринув на кілька хвилин у легкий, прийнятний сон, але старався зберегти свідомість, чіплявся за неї, адже це було єдине, що залишалося в нього для врятування сина.

Бен не пам'ятав, коли він плакав, але тепер зненацька відчув на очах безпричинні сльози. Ні, він не думає здаватися! Нізащо!

— Розклеївся твій батько, так? — сказав Бен і навіть відчув деяке задоволення від цієї відвертості. Він відчував, що знаходить шлях до серця хлопчика. — Тепер слухай... — Бен знову відійшов далеко-далеко, а потім повернувся. — Доведеться тобі взятися за діло самому, Деві. Нічого не вдієш. Слухай. Колеса вільні?

— Так, я забрав усе каміння.

Деві сидів, зціпивши зуби. (...)

— Ось що треба зробити, Деві, — повільно вів батько. — Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одразу, зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре!

Кадр із кінофільму «Останній дюйм»
(реж. Н. Курихін, Т. Вульфович,
СРСР, 1958)

Молодець! Тепер поверни чорний вимикач із мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю і розвернися проти вітру. Чуєш?

— Це я можу, — сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос. — Дуже дує вітер, — додав хлопець. — Надто сильно, мені це не подобається.

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього й увімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! Йй-богу, зробив!» — подумав Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув, і в голові відразу ж запаморочилося від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. (...)

* * *

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози.

Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько — льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що здогадувався, чого батько не говорив.

Тут, угорі, було тихо та світло. Море здавалося зовсім зеленим, а пустеля брудною; вітер підняв над нею пелену куряви. Попереду горизонт уже не був такий прозорий. Курява піднімалася вище й вище, але море він усе ще бачив добре. У картах Деві розумівся. Тут не було нічого складного. Він знав, де лежить їхня карта, витягнув її із сумки у дверцятах і задумався про те, що доведеться робити, коли підлетить до Суеца. Але, зрештою, хлопець знав і це. Від Суеца вела дорога до Каїра, вона йшла на захід через пустелю. Летіти на захід буде легше. Дорогу не важко розгледіти, а Суец він упізнає, бо там закінчується море й починається канал. Там треба повернути ліворуч.

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитися: той спав із відкритим ротом, напівголий, увесь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають. (...)

* * *

Бену здавалося, що від поштовхів його тіло пронизують крижані стріли, розривають на шматки. У роті в нього пересохло. Бен повільно приходив до пам'яті. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею тьмяне небо.

— Деві! Що сталося? Що ти робиш? — закричав він сердито.

— Ми майже прилетіли, — відповів Деві. — Але вітер піднявся зараз високо, уже смеркає.

Бен заплющив очі, щоб збагнути те, що сталося, але так нічого й не зрозумів. Йому здавалося, що він уже повертався до пам'яті, коли вказував хлопцеві курс, а потім знову зомлів. Літак гойдало, і це ще більше посилювало біль.

— Що ти бачиш? — вигукнув він.

— Аеродроми й будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки.

Хитання та поштовхи літака обірвали слова хлопця. Здавалося, потоком повітря їх підносить угору на сотню футів, щоб потім жбурнути вниз у нестримному падінні на добрих дві сотні футів; крила літака судорожно розгойдувалися то в один, то в інший бік.

— Не спускай очей з аеродрому! — крикнув Бен крізь напад болю. — Стеж за ним! Не спускай очей! — Йому довелося крикнути це двічі, перш ніж хлопець розчув; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу». (...)

Бену видно було великий літак. До літака залишилося не більше п'ятисот футів, і він ішов прямо на нього. Уже майже стемніло. Курява висіла над землею, наче море, але за великим чотирьохмоторним літаком виднілася смуга чистого повітря, — отже, мотори запущені на повну потужність. Якщо він стартував, а не перевіряв мотори, усе буде гаразд. Не можна сідати за льотною доріжкою: там ґрунт надто нерівний.

Бен заплющив очі.

— Стартує...

Бен із зусиллям розплющив очі й кинув погляд поверх носа машини, що хиталася вгору й униз. До великого ДК-4¹ залишилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов із такою швидкістю, що вони розминуться. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути на себе ручку.

— Не можна! — крикнув Бен. — Гни її донизу!

Ніс літака задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще при цьому вітрі, їх рознесе на шматки.

— Вітер! — гукнув хлопець; його маленьке лице застигло й перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дюйм і все в руках у хлопчика...

— Молодець! — похвалив він.

Залишилася хвилина до посадки.

— Шість дюймів! — кричав Бен; язик його наче розпух від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози. — Шість дюймів, Деві!.. Сій! Ще рано! Ще рано... — плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен привалився до дошки; в очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорна злітна доріжка насувається на тебе в хмарі порошу. Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знову кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного мотора, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі — це був останній дюйм. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю і завмерла. Настала тиша.

О, яка тиша та який спокій! Бен чув їх, відчував усією своєю істотою. Він раптом зрозумів, що виживе. Він так боявся померати й не хотів здаватися! (...)

* * *

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, із тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розгледів. Але справа була не в тому, що розгледів Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити у своєму батькові.

— Ну як, Деві? — несміливо спитав він сина. — Здорово було, так?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина зовсім не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

— Розклеївся твій батько, правда? — запитав він знову.

¹ ДК-4 — літак.

Деві кивнув. Обличчя його залишалося таким же серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібний час. Йому, Бену, тепер потрібне буде ціле життя, яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, на трохи випнуті вперед зуби, на це обличчя, таке незвичайне для американця, Бен вирішив, що заради нього віддасть усе. На це варто витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини! Рано чи пізно він до нього добереться. Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи — обов'язок льотчика, а Бен був же колись непоганим льотчиком.

(Переклад Володимира Гнатовського)

Компетентності

Обізнаність. 1. Де відбуваються події твору? 2. З якою метою туди полетіли Бен і Деві? 3. Що вам відомо про їхнє життя? 4. Чому Деві почувався самотнім на початку твору? 5. Які зміни в характерах героїв відбулися протягом розвитку сюжету? **Читацька діяльність.** 6. Розкажіть про складність ситуації, у якій опинилися герої. 7. Чому Бен вирішив, що ставище сина гірше, ніж його? 8. Оцініть ставлення батька до сина й сина до батька: а) до екстремальної події; б) під час випробування; в) після того, як небезпека минула. Наведіть відповідні цитати. 9. Розкрийте пряме й символічне значення назви твору. **Цінності.** 10. Які цінності утверджуються в оповіданні? **Комунікація.** 11. Дискусія «Сильним Деві зробили обставини чи батько просто не знав характеру свого сина?». 12. Розкажіть від імені Деві про момент приземлення літака на каїрському аеродромі. **Математична компетентність.** 13. Покажіть на мапі географічні місця, про які розповідає автор. Намалюйте схему пересування героїв. **Сучасні технології.** 14. За допомогою інтернету знайдіть зображення мешканців підводного світу, про яких ідеться у творі. Опишіть їхні звички й ареал. **Ініціативність і підприємливість.** 15. У які моменти оповідання Бен виявив підприємливість? А Деві? **Громадянська відповідальність.** 16. Знайдіть у тексті епізоди, коли кожний із персонажів бере на себе відповідальність за іншого. **Екологія та ми.** 17. Перекажіть епізод про підводну зйомку акул. Знайдіть в описах підводного світу порівняння, метафори й епітети. **Здоров'я та безпека.** 18. Якої помилки припустився Бен, знаходячись під водою? **Література та культура.** 19. Подивіться в інтернеті кінофільм «Останній дюйм» (реж. Н. Курихін і Т. Вульфович, СРСР, 1958). Поділіться враженнями. Порівняйте з авторським текстом. **Творче самовираження.** 20. Напишіть твір на тему «Крок назустріч» про стосунки батьків і дітей. **Уміння навчатися.** 21. Сформулюйте 3–4 правила поведінки людини в небезпечній ситуації. 22. Про які стосунки з батьками або близькими людьми ви мрієте?

Проект «Літаки часів Дж. Олдріджа та сучасні». За допомогою інтернету знайдіть зображення літака, на якому літали Бен і Деві, а також 1–2 сучасних. Які зміни в літаках ви помітили? Опишіть їх.

Радимо прочитати

Олдрідж Дж. Останній дюйм / переклад В. Гнатовського. — Київ, 1974.
Aldridge James. The Last Inch. — Москва, 2007.

Джозеф Редьярд Кіплінг

1865–1936

Я з вами жив заодно...
Джозеф Редьярд Кіплінг

Джозеф Редьярд Кіплінг народився 30 грудня 1865 р. в м. Бомбеї (Індія). Його батько Джон Локвуд Кіплінг через фінансову скруту залишив Англію і посів місце викладача художньої школи в м. Бомбеї. Мати письменника Еліс Макдональд відома як авторка поезій. Хлопець полюбив Індію та її смаглявих мешканців ще з дитинства. Батьки були дуже зайнятими, і його виховували слуги-тубільці, які розповідали маленькому Редьярдові індійські казки, легенди та дивовижні історії. Перші слова хлопчик вимовив мовою хіндустані. Він став англо-індійцем, засвоївши дві такі різні, але цікаві й неповторні культури — західну та східну.

Батьки відправили Редьярда навчатися до Англії в закритий пансіон місіс Хеллоуей. Якось його тітка помітила, що Редьярд утрачає зір. Через деякий час мати віддала його на навчання в інший елітний заклад — «Юнайтед Сервіс Коледж», де готували «слуг Британської імперії». Однак Редьярда не приваблювала військова кар'єра. Він захопився літературою. У юнацькі роки почав писати вірші, посилав їх у журнали. На жаль, їх не друкували. Батьки оцінили їх належно набагато раніше, ніж професійні редактори. У 1881 р., коли Редьярдові виповнилося 16 років, вони видали власним коштом його збірку «Шкільні вірші», а після закінчення навчального закладу допомогли синові влаштуватися на роботу в газету. У 17 років Дж. Р. Кіплінг повернувся в Індію і став працювати репортером «Цивільної та військової газети».

Та справжня слава прийшла до нього після повернення в 1889 р. в Англію. У творах письменник описував яскраві події, про які він чув або в яких сам брав участь, прекрасну природу Індії та враження від зустрічей із людьми, сильними духом. У 1894 р. вийшла друком його «Книга джунглів», у 1901 р. — роман

Будинок Дж. Р. Кіплінга. с. Бурваш, Східний Сусекс (Англія)

«*Кім*», у 1902 р. — «*Просто казки*». Дж. Р. Кіплінг любив подорожувати різними країнами, і скрізь його супроводжувала слава. Побував у Китаї, Австралії, Африці, Японії, тривалий час жив у США.

У 1907 р. письменник першим серед англійців був нагороджений Нобелівською премією в галузі літератури. Першу світову війну він зустрів із захопленням, та незабаром пересвідчився в безглуздості та жорстокості насильства: на війні загинув його син, якому він допомагав улаштуватися в армію.

До кінця життя Дж. Р. Кіплінг жив самотньо, майже ні з ким не зустрічався.

Письменник помер 18 січня 1936 р. в м. Лондоні (Англія).

Дж. Р. Кіплінг із дружиною та дочкою Елсі

За творами Дж. Р. Кіплінга знято багато мультиплікаційних фільмів: «Мауглі», «Слоненя», «Кішка, яка гуляла сама по собі», «Рікі-Тікі-Таві» та ін.

- Подивіться в інтернеті мультфільми (1–2 за вибором), висловте свої враження про них. Які моральні проблеми в них порушено?

«Балада про Схід і Захід». Історія створення. За основу «Балади про Схід і Захід» узято реальний випадок, що стався на північно-західному кордоні британської Індії. Місцевий абрек, на ім'я Камаль, із дванадцятьма бійцями втік на заколотний кордон і вкрав лошицю Полковника. Полковничий син вирушає навздогін за Камалем. Він наздогнав Камалю, відбувається поєдинок не на життя, а на смерть. Однак кожний побачив сміливість іншого, і повага до ворога здолала ненависть. Усе закінчилося досить мирно. Камаль і Полковничий син присягнулися на вічну дружбу, стали братами не по крові, а по духу. Переповідаючи цю реальну подію, Дж. Р. Кіплінг насичує її філософським змістом. У баладі йдеться не тільки про зіткнення двох чоловіків, двох ворогів, а й про конфлікт двох світів — Сходу і Заходу. Це не лише сторони світу, а й утілення різних вірувань, позицій, світоглядів і, урешті-решт, народів.

Ідея миру й толерантності. Дослівно першу фразу балади перекладено так: «*Захід є Захід, а Схід є Схід, з місця вони не зійдуть*», але весь текст доводить думку про те, що, хоча Захід і Схід ніколи не зрушать із місця, людина з людиною, незважаючи на різницю в поглядах, національну й релігійну належність, завжди можуть порозумітися і зблизитися духовно. Це шлях до духовного єднання людства, від чого залежить доля Землі. Світосприйняття письменника характеризується особливою толерантністю. Він утверджував думку про те, що немає Заходу без Сходу, а Сходу без Заходу, що всі частини поєднуються в одному цілому, що світ різнобарвний і багатолікий, тому завдання справжньої людини — увібрати, зрозуміти, поважати й полюбити це розмаїття.

Сюжет і композиція твору. Події в баладі розвиваються дуже швидко. Напружений динамізм зумовлює погоня Полковничого сина за Камалем. Рух вершників символізує стрімкий і небезпечний рух людства, яке теж перебуває на межі життя і смерті. У «Баладі про Схід і Захід» — чітка й логічна композиція. Тут немає нічого фантастичного, усі події показані в реальному плані. Твір розпочинається ліричним зачином («*Захід є Захід, а Схід є Схід...*»). Далі йде за-

Кадр із кінофільму
«Ганга Дін» (реж.
Дж. Стівенс, США, 1939)

в'язка — викрадення Камалем лошиці Полковника. Розвиток подій — гонитва Полковничого сина за викрадачем. Кульмінаційним є момент, коли Полковничий син падає з коня і Камаль рятує його. Життя отримує перемогу над смертю, милосердя — над насильством. Кульмінаційний момент у баладі затягується. Зі сфери вчинку він переходить у сферу моралі. У процесі переговорів Камаль і Полковничий син проникаються повагою один до одного, переговори завершуються обміном подарунками: *«Вовк вовка тут перестрів! / Лошиця твоя. І краще я жертиму стерво гниле, / Ніж тому, хто сміявся смерті в лице, заповідати зможу зле»; «Я мусив честь берегти. / В дарунок від батька лошицю візьми — бо справжня людина ти!»*

Камаль повертає лошицю та додає до неї сідло, вуздечку й стремена, а також посилає свого сина — найцінніше, що в нього є, — служити полковнику. А Полковничий син дарує Камалю свій пістолет, який був для нього символом військової вдачі, сміливості, подолання небезпеки. Усе це завершується клятвою на солі, хлібі, траві, ножі та на імені Господа Сил. Завершує твір розв'язка — примирення ворожих таборів і кінцівка, яка повторює першу строфу.

Головні герої. У «Баладі про Схід і Захід» образи головних героїв протиставлені один одному. Камаль утілює східну емоційність, гарячкуватість, стихійну вдачу. Полковничий син більш урівноважений та стриманий. Перш ніж вирушити в небезпечну дорогу, він ретельно розпитує товаришів про те, куди міг поїхати Камаль. Однак поступово виявляється, що між героями більше спільного, ніж відмінного. Обидва вони сміливі, не відступають перед труднощами, не бояться ризику, а головне — дотримуються кодексу честі, який завжди був притаманний кіплінговим героям.

Душа людини — місце боротьби добра і зла. Схід і Захід у баладі Дж. Р. Кіплінга стають символом одвічної боротьби різних начал у світі. Однак автор знаходить місце на Землі, де з'єднуються Захід і Схід, це не стільки місце географічне, скільки духовне — це людська душа, де стає можливим подолання протиріч, смерті, ненависті й темряви. Синтез двох начал — Заходу і Сходу, двох світоглядів, цивілізацій, двох народів — визначає гуманістичний пафос твору. Письменник утверджує думку про те, що у світі завжди є шанс подолати протистояння різних сил та ідей, якщо люди будуть поважати одне одного, дотримуватися законів честі й розв'язувати всі конфлікти мирно. Це є шлях до оновлення буття всього людства. У творі відображено не тільки проблеми тогочасної політики Британії щодо східних країн, на першому плані — проблема співіснування різних цивілізацій, народів, людей та держав узагалі. Тут автор виступає в ролі «громадянина світу» (вислів Ф. Шиллера), який переймається долею Всесвіту.

Біблійні мотиви у творі. Характерно, що за основу своєї художньої концепції Дж. Р. Кіплінг узяв моральний критерій, тому не випадково на початку й наприкінці твору згадується Бог і Страшний суд. Біблійні асоціації підкреслюють авторську думку про моральну відповідальність усіх і кожного за те, що відбува-

ється на Землі. Зло, насильство й війна призводять лише до руйнування людства та людської цивілізації. А мир, взаєморозуміння і злагода можуть запобігти найжорстокішому конфліктові. Автор закликає людей, незважаючи на різницю їхніх релігій і світоглядів, звернутися до вічних цінностей, адже Бог як моральний ідеал є одним для всіх.

Балада про Схід і Захід (1889)

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
 Допоки Землю і Небеса на суд не покличе Бог;
 Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
 Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!
 Камаль з двадцятьма бійцями втік на заколотний кордон,
 І лошицю Полковника він погнав у далекий горяний схрон:
 Найкращу лошицю зі стайні вкрав, коли світать почало,
 Дзвінки підкови в лахи запнув і скочив легко в сідло.
 І запитав Полковничий син, що водив дозорців загін:
 «Хто скаже мені, де Камаль тепер, де схованку має він?»
 Мохамед Хан, Резальдарів син, йому відповів тоді:
 «Хто знає нічного туману шлях, той Камалеві знає путі.
 Як смеркне — проскаче він Абазай, Бонар на ранок промчить,
 Та путь одна — через форт Букло йому до рідних угідь;
 Як поскачеш ти швидше на форт Букло, аніж летітиме птах, —
 Поможє Бог, до провалля Джахай заступиш йому ти шлях.
 Коли ж його не догониш там, назад скоріше вертай,
 Бо скрізь чаїться Камалів люд за страшним проваллям Джахай.
 Там праворуч — скала, і ліворуч — скала, а між ними — ні деревця.
 Там ти почувеш, як клацне затвор, хоч ніде не видно стрільця».
 На коня скочив Полковничий син, був гарячий кінь вороний —
 Серце б'є, наче дзвін, шиї гордої згин, як шибениця, міцний.
 Мчить юнак на коні, ось вже форт вдалині, і там чекає обід,
 Але як злодія хочеш догнать, тоді баритись не слід.
 І знову вершник в погоню летить швидше пташиних зграй,
 Жене він коня, і вже здоганя втікачів під проваллям Джахай,
 Жене він коня, і вже здоганя лошицю й Камалю на ній,
 Курок пружний звів, лишень втікачів на постріл дістав вороний.
 Він вистрілив раз і вдруге ще, та кулі пішли убік.
 «Мов солдат стріляєш! — гукнув Камаль. —
 Покажи, як їздити звик!»
 У провалля Камаль повернув, і за ним син Полковника без вагань,
 Вороний, мов олень, вперед летів, та лошиця мчала, мов лань.
 Вороний вудила свої закусив — нелегкою була гора,
 А лошиця вуздечкою грала — так рукавичкою леді гра.
 Праворуч — скала, і ліворуч — скала, і між ними — ні деревця,
 І тричі клацнув рушниці затвор, і не видно було стрільця.
 Місяць прогнали з неба вони, б'є зорю вже стукіт копит,
 Вороний, мов зранений бик, — біжить за ланню легкою вслід.
 Спіткнувсь вороний і в гірський потік упав на всьому скаку:

Тоді Камаль повернув назад і звестись поміг юнаку.
 Він вибив з руки його пістолет — там бути не могло борні,
 «Надто довго життям, — промовив Камаль, — завдячуєш ти мені:
 На двадцять миль тут скелі нема, нема тут жодного пня,
 Де б мій стрілець не цілив тебе, не ждала б де западня.
 Якби я руку підняв й опустив, як виїхав на бескет.
 Прудконогі шакали уже б давно збіглися на бенкет;
 Варто було б кивком голови подати умовний знак —
 І після учти не зміг би злетіть по горло ситий коршак!»
 Йому відповів Полковничий син: «Що ж, нагодуй звірину;
 Та перше розваж, яку сплатить муситимеш ціну.
 Як тисяча шабель прийде сюди, щоб забрати мої кістки, —
 Стільки за учту шакалів платить злодію не з руки!
 Коні потопчуть твої поля, солдати твій хліб з'їдять,
 Худобу заб'ють, хати розберуть на паливо для багать.
 Коли влаштує тебе ціна і голодні твої брати, —
 Шакали ж собакам кривна рідня, то клич, пес, їх сюди!
 Але як ціна зависока тобі, скінчено усе до ладу:
 Лошицю батькові поверни, дорогу я й сам знайду!»
 За руку схопив Камаль юнака, і погляд його горів:
 «Не слід нам згадувати собак. Вовк вовка тут перестрів!
 Лошиця твоя. І краще я жертиму стерво гниле,
 Ніж тому, хто сміявся смерті в лице, заповідати зможу зле».
 Йому відповів Полковничий син: «Я мусив честь берегти.
 В дарунок від батька лошицю візьми — бо справжня людина ти!»
 Та лошиця підбігла до юнака і ластитись почала;
 «Нас двоє сильних, — сказав Камаль, — та вона до тебе пішла.
 Тож хай в дарунок від крадія тобі принесе вона
 Вуздечку коштовну, моє сідло і срібні два стремена!»
 Тоді юнак пістолет подав йому рукояттю до рук:
 «У ворога ти відібрав один, а другий дарує друг!»
 Камаль промовив: «Дарунок твій лише за дарунок прийму.
 Твій батько сина до мене послав — я сина віддам йому!»
 Свиснув Камаль; і син його по схилу гори збіг вниз, —
 Як олень легкий, міцний і стрункий, як готовий до бою спис.
 «Ось твій господар, — сказав Камаль, — він водить дозорців загін,
 Щитом йому стань, роби без вагань все те, що накаже він,
 Допоки я або смерть твоя не обірвуть цих пут назавжди,
 Всюди за ним крізь вогонь і дим оборонцем вірним іди.
 Хліб Королеви їстимеш ти, тож її борони закон,
 І, як треба, зруйнуй свого батька дім, щоб у спокої жив кордон.
 Кавалеристом відважним стань, тримайся твердо в сідлі,
 І Резальдаром зроблять тебе, а я, може, помру в петлі!»
 Очима зустрілися юнаки, і лжі не було в очах,
 І братню клятву вони дали на солі і кислих хлібах:
 І братню клятву вони дали, розрізавши дерну настил,
 На рукоятці та лезі ножа, і на імені Господа Сил.
 Камалів син осідлав коня, лошицю — Полковничий син,

І двоє вернулись у форт Букло, звідки поїхав один.
 Загін дозорців зустріли вони, і двадцять шабель в ту ж мить
 Зблиснули грізно, готові кров хлопця із гір пролити.
 «Не руште його! — Полковничий син гукнув своїм воякам, —
 Бо той, хто вчора ворогом був, сьогодні товариш нам!»
 Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
 Допоки Землю і Небеса на суд не покличе Бог;
 Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
 Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

(Переклад Максима Стріхи)

Компетентності

Обізнаність. 1. Визначте реальну основу твору. Як вона трансформована в тексті? **Читацька діяльність.** 2. Які події становлять сюжет твору? Що зумовлює динамізм розвитку сюжету? 3. Знайдіть у творі контрасти. Коли контрасти зникають? 4. Поділіть баладу на частини, назвіть їх. 5. Охарактеризуйте головні образи — Камала та Полковничого сина. Доберіть цитати до їхньої характеристики. **Цінності.** 6. Розкрийте провідні ідеї твору. **Комунікація.** 7. Висловте власну позицію автора щодо проблеми «Схід і Захід». **Громадянська відповідальність.** 8. Розкрийте поняття «толерантність». Визначте переваги толерантності в громадянському суспільстві. **Екологія та ми.** 9. Де відбуваються події? Опишіть пейзаж (усно). Яке він має значення? **Творче самовираження.** 10. Підготуйте усну розповідь на тему «Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!» (8–10 речень). 11. Напишіть сценарій власного мультиплікаційного фільму за мотивами «Балади про Схід і Захід». **Уміння навчатися.** 12. Що потрібно для того, щоб об'єднати Схід і Захід, людей різних вірувань, рас і національностей?

«Якщо...». Дж. Р. Кіплінг — людина особливої вдачі. Він мав сильний і нестримний характер, їздив по всьому світу в пошуках яскравих пригод, не раз помилявся, падав із вершин слави, однак умів знову підвестися та йти далі. Моральний кодекс справжньої людини втілено у вірші «Якщо...» («If»). Це один із найгуманніших творів письменника, у якому проголошуються вічні цінності — честь, мужність, воля, відданість високій меті. Вірш написаний у формі звернення до сина, цей твір можна сприймати як духовний заповіт для всіх наступних поколінь.

«Якщо...» (1910)

Як вистоїш, коли всі проти тебе —
 Упали духом і тебе клянуть,
 Як всупереч усім ти віриш в себе,
 А з їх зневіри також візьмеш суть;
 Якщо чекати зможеш ти невтомно,
 Оббріханий — мовчати і пройти
 Під поглядом ненависті, притому
 Не грати цноти ані доброти;

Як зможеш мріять — в мрійництво не впасти,
 І думать — не творити думки культ,
 Якщо Триумф, зарівно як Нещастя,
 Сприймеш як дим і вітер на віку;
 Якщо стерпиш, як з правди твого слова
 Пройдисвіт ставить пастку на простих,
 Якщо впаде все, чим ти жив, і знову
 Зумієш все почати і звести;

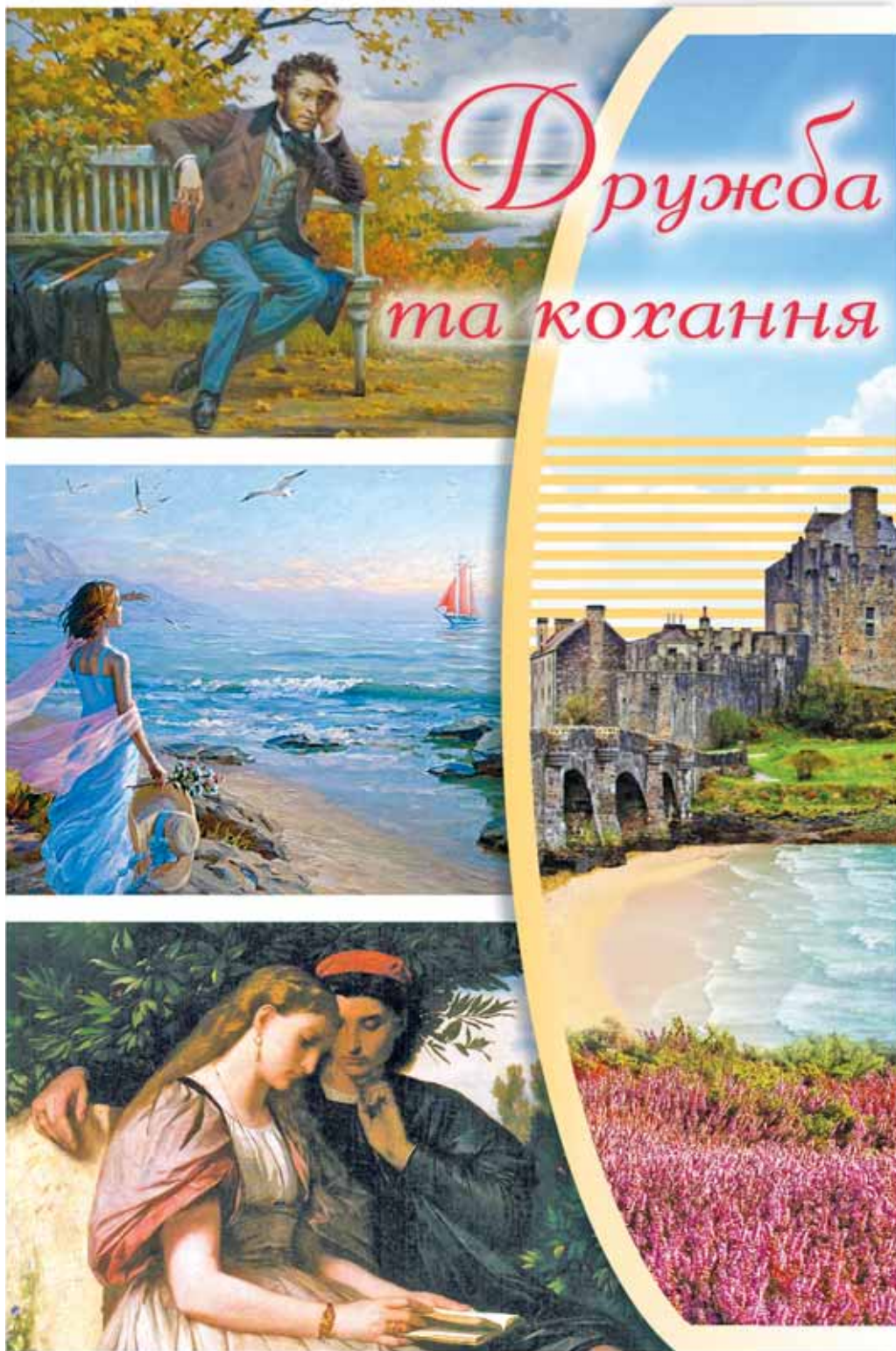
Якщо ти зможеш в пориві одному
 Поставить все на карту і програти,
 А потім — все спочатку, і нікому
 Про втрати навіть слова не сказати;
 Якщо ти змусиш Серце, Нерви, Жили
 Служити ще, коли уже в тобі
 Усе згоріло, вигасло — лишилась
 Одна лиш воля — встоять в боротьбі;

Як зможеш гідно річ вести з юрбою
 І з Королем не втратиш простоти.
 Якщо усі рахуються з тобою —
 На відстані, яку відміриш ти;
 Якщо ущерть наповниш біг хвилини
 Снагою дум, енергією дій,
 Тоді весь світ тобі належить, сину,
 І більше: ти — Людина, сину мій.

(Переклад Євгена Сверстюка)

Компетентності

Обізнаність. 1. Які важливі проблеми людського життя порушено у вірші? 2. Доведіть, що вірш має ознаки заповіту, звернення до молодої людини, якій автор прагне передати духовний досвід. **Читацька діяльність.** 3. Розкрийте значення повтору на початку строф (анафора). 4. Якщо ви володієте англійською мовою, порівняйте оригінал і переклад вірша «Якщо...». Які доміанти оригіналу відображені в перекладі? **Цінності.** 5. Що означає слово *Людина* (з великої літери) в контексті вірша? До якого ідеалу закликає автор? **Комунікація.** 6. Дискусія «Чому деякі слова у вірші "Якщо..." написані з великої літери?». Поясніть їх. **Творче самовираження.** 7. Сформулюйте поетичні настанови автора прозою. **Уміння навчатися.** 8. Які настанови Дж. Р. Кіплінга з вірша «Якщо...» є актуальними для вас?

Дружба
та кохання

Олександр Пушкін

1799–1837

Пушкінська ясність, пушкінська простота завжди непереможно вабили мене.

Максим Рильський

Колись у давньогрецькому місті Афінах біля храму Аполлона Лікейського існувала школа — Лікей (або Ліцей), де викладали видатні філософи античності Сократ та Арістотель. Найвищими цінностями Ліцею були знання. З давньогрецької слово *лікей* перекладається як «світло», що було пов'язано з культом бога Аполлона (охоронця світла, покровителя наук і мистецтва). За зразком античних шкіл у Європі почали створювати навчальні заклади — ліцеї. І серед них один із найвідоміших — той, що відкрили 19 жовтня 1811 р. в Росії в Царському Селі (нині музей-заповідник у м. Пушкіному), неподалік від м. Санкт-Петербурга.

У Царськосільському ліцеї навчався Олександр Пушкін. Тут зміцнів його талант, сформувався світогляд і характер. У Ліцеї юний поет знайшов однодумців, дружба з якими вплинула на нього, підтримувала у важкі моменти життя, надихала на творчість.

Ліцеїсти навчалися шість років. Вони вивчали моральні (Закон Божий, етика, логіка), словесні (російська, французька, німецька мови й латина, а також риторика — мистецтво говорити), історичні (всесвітня історія, географія), математичні (математика, фізика) дисципліни й обов'язково різні види мистецтва та фізичні вправи. Ліцеїсти писали вірші, малювали, танцювали, навчалися їздити верхи, фехтувати. Юнаків із найкращих дворянських сімей спеціально готували до державної діяльності, до служіння Батьківщині. До Ліцею були запрошені найкращі викладачі, які виховували в ліцеїстах честь, патріотизм і відповідальність.

О. Пушкін був добре підготовлений до занять у Ліцеї завдяки домашньому вихованню. Він досконало володів іноземними мовами, прекрасно знав російську й зарубіжну літератури, мав гострий розум і чудову пам'ять. З улюблених предметів — російської поезії та французької мови — у нього завжди були відмінні оцінки (до речі, його ліцейське прізвисько було Француз), точні й природничі науки давалися йому важко, а з математики було «задовільно». Начитаність, благородство душі, а головне, володіння поетичним даром зробили Олександра душею ліцейського товариства.

*Я. Меєр. Царськосільський ліцей.
Гравюра. 1822 р.*

Він міг одним розчерком пера змусити всіх сміятися або сумувати, захоп-

люватися або обурюватися. Пушкін-ліцеїст був веселим, доброзичливим і вигадливим на витівки.

Геніальність О. Пушкіна отримала імпульс для розвитку саме тут, у Ліцеї, де цінували вільне мислення і талант. Під час навчання в Ліцеї він написав понад сто віршів, розпочав поему «Руслан і Людмила».

Більшість випускників Ліцею стали згодом відомими людьми, які зробили значний внесок у розбудову держави. Однак, де б вони не були, куди б їх не кидала доля, завжди залишалися вірними своїй школі.

Для ліцеїстів пушкінського випуску дата заснування Ліцею — 19 жовтня — була священною. Завершивши навчання, вони поклялися у вічній дружбі й вирішили щороку зустрічатися в День Ліцею. Їхня дружба — непорушне братство, союз однодумців — витримала перевірку часом.

Меморіальний музей-ліцей.
Кімната О. Пушкіна. м. Пушкін
(Росія)

Мудра думка

Він був одним із нас і водночас не таким, як усі. Природа обрала його бути генієм.

Іван Пушчин

На репродукції картини відомого художника І. Рєпіна «Пушкін на ліцейському екзамені в Царському Селі 8 січня 1815 року» (1911) зображений один із пам'ятних моментів навчання поета в Ліцеї. На врочистий екзамен ліцеїстів був запрошений відомий російський поет Г. Державін. Почувши вірш «Спогади про Царське Село» О. Пушкіна, письменник був вражений талантом юного ліцеїста. Г. Державін хотів привітати й розцілувати свого наступника в поезії, але той, збентежений успіхом, вибіг із зали.

- Які почуття, на ваш погляд, переживають персонажі картини І. Рєпіна? За допомогою яких засобів митець увиразнив образи О. Пушкіна та Г. Державіна?

І. Рєпін. Пушкін на ліцейському екзамені в Царському Селі 8 січня 1815 року. 1911 р.

«19 жовтня». Історія створення. Після закінчення навчання, у 1817 р., О. Пушкін був призначений на посаду в Колегію іноземних справ. Але його душа линула до поезії, якій він присвячував увесь вільний час ще в

М. Ге. І. Пушкін
у гостях в О. Пушкіна
в с. Михайлівському.
1875 р.

Ліцеї. З-під пера поета народжувалися твори, які миттєво поширювалися країною. Митець писав про передових людей свого покоління, які прагнули волі й незалежності, висловлював надії на прогресивні зміни в державі. Надто критична позиція поета спричинила невдоволення тодішньої влади, і в 1824 р. О. Пушкіна відправили подалі від столиці, у родинний маєток у с. Михайлівському Псковської губернії. 11 січня 1825 р. його відвідав І. Пушкін, який розповів про організацію таємних товариств у Росії та ознайомив поета з комедією О. Гриб'єдова «Лихо з розуму» (рос. «Горе от ума»). Але річницю Ліцею в 1825 р. О. Пушкін святкував один. Подумки він звертався до своїх друзів, сумував за кожним із них, поминав померлих і водночас зі світлим почуттям згадував про лицейське братерство, що залишилося для всіх незмінним у непостійному й сповненому випробувань світі. Роздуми митця відображено в його вірші «19 жовтня».

Широта тематики вірша. Поетичні твори О. Пушкіна приваблюють щирістю почуттів і красою змалювання їхніх найменших порухів. У вірші «19 жовтня» важко визначити провідний настрій чи почуття, адже, крім уславлення лицейського братерства, у ньому звучить туга за померлими, радісні спогади про приїзди друзів, роздуми про мистецтво, надія на зустріч, образа на владу за несправедливість заслання та ін.

Вірш розпочинається пейзажною замальовкою. Картина осінньої природи відповідає настрою поета — відчуттю самотності. Поет болісно переживає розлуку зі своїми друзями, адже поміж ними така велика відстань. Але весь подальший текст — це духовне наближення автора до лицейських друзів. Першим згадано померлого в далекій Італії М. Корсакова. Він опинився ще далі від друзів, аніж опальний поет, і ніколи не зустрінеється з ними, не заспіває своїх пісень. Зображуючи далеку Італію, О. Пушкін не випадково пише про море, корабель, хвилі. Ці символи стосуються всіх лицейців, які потрапили у вир бурхливого життя, кожного очікують випробування на вірність ідеалам їхнього братерства. Наступні рядки твору О. Пушкін присвячує найближчим друзям — О. Горчакову, І. Пушкіну, А. Дельвігу, В. Кюхельбекеру. Для кожного з них він знаходить добре слово. Поет згадує про їхні успіхи й таланти, віддаючи їм належне: О. Горчакову — за відданість службі, А. Дельвігу — за поетичний талант, В. Кюхельбекеру — за сердечність. І в цьому полягає секрет пушкінського розуміння дружби: не ставити себе вище за інших, а, навпаки, — поважати друзів, знаходити в них людські чесноти.

Біографічне та філософське у творі. Вірш О. Пушкіна побудований як і особисті спогади. Його сюжет постійно повертає нас із теперішнього в минуле, але разом із тим ліричний герой прагне зазирнути й у майбутнє. У вірші відтворено факти біографії митця, а також його роздуми про життєвий шлях, на якому потрібна духовна підтримка друзів. Тому цей вірш можна вважати не тільки автобіографічним, а і філософським.

19 жовтня (1825)

Роняє ліс багряний свій убір,
Сріблить мороз поля зів'ялі й голі,
Прогляне день, неначе мимоволі,
І падає за край окружних гір. (...)

Печалюсь я: до друга дальній світ,
З яким запив би довгу я розлуку,
Якому б міг сердечно стиснуть руку
І побажать веселих безліч літ.
Я п'ю один; дарма моя уява
Товаришів скликати поспіша;
Не чую я знайомої появи,
І милого не жде моя душа. (...)

Він не прийшов, кудрявий наш співець,
Гітари вже не чути голосної,
Під міртами Італії ясної
Заснув навек, і дружній чийсь різець
Не вирізьбив на російській могилі
Там мовою вітчизни кілька слів,
Аби знайшов слова привіту милі
Син півночі, що в край чужий забрів.

Чи ти сидиш в кругу товаришів,
Чужих небес коханець нетерплячий?
Чи знов ідеш на тропік ти гарячий
І вічний лід опівнічних морів?
Щаслива путь!.. З лицейського порога
На корабель ти став без вороття,
І з того дня в морях твоя дорога,
О, хвиль та бур улюблене дитя!

І ти зберіг у долі мандрівній
Прекрасних літ всі звичаї недавні:
Лицейський шум, забави наші славні
Між хвиль морських жили в душі твоїй;
Ти простягав нам із-за моря руку,
Ти нас одних у спогадах носив
І повторяв: «На довгу ще розлуку
Незбагнений нас фатум осудив!»

Міцний навів, о друзі, наш союз!
Він, як душа, одвічний, неподільний;
Незрушний він, прекрасний і свавільний,
У затишку родився дружніх муз,
І нас куди б не кидала година,
І щастя теж куди б не привело,
Незмінні ми: весь світ для нас чужина,
Вітчизна нам — лиш Царськеє Село!

Із краю в край грозою гнаний я,
Серед тенет недолі грозової,
Схвильований я дружбою новою,
І голова схиляється моя...
З благаннями печальними бентежно,
З надією юнацьких світлих літ,
Віддавсь другим я друзям безбережно,
Та був гіркий небратній їх привіт.

І нині тут, в забутій глушині,
В оселі хуг страшних і снігопаду,
Я радісну й солодку мав відряду:
Я трьох із вас, о друзі, в тишині
Тут обійняв. Поета дім опальний,
О, Пущин мій, ти перший навістив;
Ти звеселив вигнання день печальний,
В Лицею день його перетворив.

Ти, Горчаков, щасливець з перших днів,
Хвала тобі — холодний блиск фортуни
Не заглушив душі твоєї струни:
Все той же ти для нас, товаришів.
Нам різну путь судьба судила строга,
Ступивши в світ — ми швидко розійшлись,
Та ось звела нас польова дорога,
Зустрілись ми й по-братськи обнялись.

Коли спіткав мене фортуни гнів.
Для всіх чужий, бездомний, сиротою
Під бурею поник я головою
І ждав тебе, віщун пермеських дів¹.
І ти прийшов, син лінощів натхненний,
О, Дельвіг мій, твій голос пробудив
Сердечний жар, що довго тлів священний,
І радо я судьбу благословив.

¹ *Пермеські дівки* — музи, покровительки мистецтв. Пермес — річка в Стародавній Греції (біля гори Гелікон), отримала назву від імені героя Пермеса, батька німфи Аганіпи. Джерело Аганіпи на Геліконі й річка Пермес були присвячені цим музам.

Пісенний дух з дитинства в нас горів,
І дивний пал натхнення ми пізнали;
Ще з юних літ дві музи нас вітали,
Солодкий дар їх нас ласкаво грів:
Та вже любив я оплески і славу,
Ти ж для душі і муз лише співав;
Свій дар життя я тратив без угаву,
Ти ж геній свій у тиші звеличав.

Служіння муз не терпить суєти,
І мусить бути прекрасне величавим:
Та юнь зове нас усміхом лукавим,
І велич мрій нас кличе у світи...
Отямимось — і скорбними очами
Ми дивимось в минуле без надій.
Скажи, Вільгельм, було ж таке і з нами,
По музі брат і друг коханий мій?

Пора, пора! Душевних наших мук
Не вартий світ; розвіємо оману!
Сховай життя у самоту туманну!
Я, друже, жду твоїх стискання рук.
Прийди, огнем розмов своїх одразу
Ти наладнай сердечні струни знов;
Згадаємо бурхливі дні Кавказу,
І Шиллера, і славу, і любов.

Пора й мені... Гуляйте в добрий час!
Відрадне я вже чую зустрічання;
В поетове повірте віщування:
Промчиться рік, і знову я між вас.
І прийде строк надій моїх завітних,
Промчиться рік, я буду знову ваш!
О, скільки сліз і вигуків привітних,
І піднятих угору скільки чаш!

Ми першу з них у день знаменний цей
Наллєм повніш в честь нашого союзу!
Благослови, моя весільна муза,
Благослови: нехай живе Ліцей!
За вчителів, що честь і юність нашу
Леліяли, за мертвих і живих,
Здіймім до уст манливу повну чашу,
Забувши зло, за благо вип'єм їх. (...)

Гуляймо-бо, поки ще дальня путь!
Але наш круг із кожним днем рідіє;
Хто в гробі спить, хто дальній сиротіє;

Судьба зорить, ми в'янем; дні пливуть;
Старіємо, і тихше серце б'ється,
І нить життя кінчаємо снувать.
Кому ж із нас під старість доведеться
Самому день Лицею святкувать?

Нещасний друг! У нових поколіннях
Набридлий гість і зайвий, і чужий,
Згадає нас в дні зустрічей незмінних,
Закривши зір схвильовано-сумний,
Хай стріне він, і радий, і печальний,
За чашею цей день після негод,
Як нині я, вигнанець ваш опальний,
Його провів без горя і турбот.

(Переклад Степана Крижанівського)

У вірші О. Пушкін згадає імена друзів-лицеїстів. «...Кудрявий наш співець» — тут ідеться про *Миколу Корсакова*, поета та музиканта, який після закінчення Лицею був направлений на дипломатичну службу до Італії. «Чужих небес коханець нетерплячий» — у цих рядках ідеться про *Федора Матюшкіна*, який по закінченні Лицею був направлений на службу на флот і вирушив у кругосвітню подорож. «І повторяв: “На довгу ще розлуку / Незбагнений нас фатум опсудив!”» — переспів із пісні А. Дельвіга з приводу завершення навчання в Лицеї. *Антон Дельвіг* — поет, видавець, перший із лицейців став друкувати свої твори в літературних журналах. Про нього поет згадає як про того, хто пробудив «сердечний жар», тобто спонукав до поезії. «Поета дім опальний, / О, Пушкін мій, ти перший навістив...» — тут О. Пушкін з удячністю згадає, як *І. Пушкін* відвідав його в Михайлівському. *Іван Пушкін* — поет, за участь у декабристському¹ повстанні проти царя 1825 р. був засланий на довічне поселення до Сибіру. *Олександр Горчаков* — дипломат, міністр іноземних справ, канцлер Російської імперії. Оскільки він досяг великих висот у державній службі, О. Пушкін пише про нього: «Ти, Горчаков, щасливець з перших днів...» До речі, саме О. Горчаков останнім святкував День Лицею в 1882 р., коли всі його друзі вже померли. *Вільгельм Кюхельбекер* — поет, його О. Пушкін називає «братом по музи». За участь у декабристському повстанні В. Кюхельбекер був засланий до Сибіру.

Невідомий художник.
М. Корсаков.
1810-ті роки

П. Яковлев. Портрет
А. Дельвіга.
1816–1817 рр.

¹ *Декабристи* (від рос. *декабрь* — грудень) — дворяни, учасники повстання на Сенатській площі в м. Петербурзі 14 грудня 1825 р., які після смерті Олександра І намагалися змінити державний устрій Російської імперії на парламентську республіку.

К. Кольман. Повстання 14 грудня 1825 р. на Сенатській площі. 1830-ті роки

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про історію Царськосільського ліцею. З якою метою він був відкритий? 2. Як вплинуло навчання в Ліцеї на талант О. Пушкіна? 3. Які інтереси об'єднували ліцеїстів, чого вони прагнули? **Читацька діяльність.** 4. Які факти з біографії поета відображено у творі? Наведіть цитати. 5. Які думки й почуття переживає ліричний герой? 6. Кого з ліцейських друзів згадано першим? Чому? 7. Прокоментуйте епітети, метафори та порівняння, за допомогою яких О. Пушкін змальовує міцність ліцейського союзу. **Цінності.** 8. Визначте провідну ідею вірша. Знайдіть і прочитайте рядки, у яких вона втілена. **Комунікація.** 9. Як ви розумієте рядки: «Служіння муз не терпить суєти, / І мусить бути прекрасне величавим...»? **Математична компетентність.** 10. Як зображено минуле, сучасне та майбутнє у творі? Складіть таблицю. **Екологія та ми.** 11. Виразно прочитайте опис природи на початку вірша. Яким настроєм пройнятий пейзаж? Розкрийте символічне значення образів моря, хвиль, корабля, грози. **Творче самовираження.** 12. Напишіть твір-роздум на тему «Сила ліцейського братерства» (8–10 речень). **Уміння навчатися.** 13. У чому, на вашу думку, полягає цінність дружби? Який приклад показали ліцеїсти?

Радимо прочитати

Пушкін О. Вибране / переклади М. Рильського, Н. Кир'ян. — Київ, 2009.

Олександр Грін

1880–1932

До кінця днів я хотів би мандрувати світлими країнами уяви.

Олександр Грін

Олександр Грін (справжнє прізвище письменника *Гринеvський*) народився 11 серпня 1880 р. в м. В'ятці (Росія). З раннього дитинства був великим фантазером. Хлопчик багато читав, захоплювався творами Д. Дефо, Ж. Верна, Р. Л. Стівенсона. Він змалку мріяв про море й пригоди, але в реальному житті був дуже самотнім. Рано втративши матір, Олександр відчував себе непотрібним у родині, куди прийшла молода мачуха. Крім того, навчатися в реальному училищі йому було важко, а батько не міг дати синові гідної освіти. Мріючи про морські пригоди, він вирішив стати справжнім капітаном і в шістнадцять років утік до м. Одеси, щоб вирушити на кораблі в кругосвітню подорож. Однак дуже швидко майбутній письменник зрозумів, якими далекими від дійсності були його мрії. Олександр мусив виконувати найбруднішу роботу, аби заробити на шматок хліба.

Після повернення з плавання працював землекопом, рибалкою, вантажником, золотошукачем. Доля кидала його то на військову службу, то у вир революційної боротьби. Проте романтика подорожей завжди вабила Олександра.

У 1912 р. О. Грін оселився в м. Санкт-Петербурзі, де почав писати художні твори. Його перші оповідання та повісті відразу привернули увагу читачів. Важко повірити, що письменник дописував останні сторінки повісті «Пурпурові вітрила» в 1921 р. у своїй холодній квартирі, саме в той час, коли тисячі людей гинули в коловороті громадянської війни. Навіть імена героїв звучали, як казкові, — Ассоль, Грей, Лонгрен... Повість була вперше опублікована в 1923 р.

У 1924 р. О. Грін переїхав у Крим та оселився в м. Феодосії, де разом із дружиною прожив шість років. За цей час з'явилися нові твори: «Золотий ланцюг», «Та, що біжить хвилями», «Дорога в нікуди» та ін.

Музей О. Гріна. м. Феодосія

Останні роки життя митця минули в с. Старому Криму. Через загострення давньої хвороби й матеріальну скруту він змушений був переїхати з міста в маленький сільський будиночок, але разом із ним були його книжки, сонце, кохана жінка...

О. Грін помер 8 липня 1932 р. Великий мрійник і чарівник залишився жити у світлій країні Грінландія. Він і сьогодні впевнено веде корабель своєї мрії та надихає серця читачів на прекрасне!

Ніна Миколаївна,
дружина О. Гріна

Повість-феєрія «Пурпурові вітрила». Поєднання

реального та фантастичного у творі. Письменник утілює у творі думку про пошуки ідеального світу, де живуть сильні й красиві герої, здатні боротися за свою мрію та знаходити рідних по духу людей. Головний герой повісті Грей зробив те, про що все життя мріяв сам письменник, — став капітаном і подарував казку своїй коханій. Твір «Пурпурові вітрила» просякнутий світлою вірою в те, що людина може створити справжнє диво своїми руками. Письменник К. Паустовський сказав про цю повість: «Світ героїв Гріна здається нереальним лише людині, нищій духовно».

Основний конфлікт твору. У творі розповідається про сумну долю моряка Лонгрена та його маленької доньки, яких цураються і не люблять мешканці приморського селища. Духовно обмежені люди Каперни не здатні любити, не вірять у казки й мрії, тому вважають, що фантазерка Ассоль несповна розуму. Але дівчина, як і героїня чарівних казок, набагато краща й розумніша за всіх місцевих красунь. Крізь важкі випробування, образи й насмішки Ассоль пронесла в душі дитячу казку про принца, який припливе до неї на кораблі з пурпуровими вітрилами. Багату уяву дівчини, її чисту душу та глибоку віру в чудеса зумів побачити й оцінити Грей — благородний та сильний герой.

Ассоль і Грей. Головні герої творів О. Гріна — це світлі душі, які вміють мріяти, любити, вірити та чекати. Письменник знаходить яскраві порівняння для своїх улюблених героїв: він порівнює Ассоль із ластівкою, Грея — з польотом чайки. Щастя знайшло героїв, оскільки вони вірили, чекали й наближали його. Дорослі Ассоль і Грей зберегли світло, що дає змогу побачити прекрасне у звичайному, диво — у буденному. Справжня віра й кохання здатні змінити реальність, подолати конфлікт краси з повсякденністю, перетворивши життя на казку. Людина, за О. Гріном, може сама робити дива, але для цього треба палко вірити, як Ассоль і Грей. І тоді пурпурові вітрила обов'язково *«рушать, розтинаючи хвилі, просто до тебе»*.

Особливості жанру. У творі є елементи казки, проте кожний сюжетний поворот автор пояснює цілком реальними збігами обставин: випадкова зустріч сплячої Ассоль і Грея, розповідь трактирника про дивну дівчину та її мрію, купівля і виготовлення пурпурових вітрил. У творі поєднано ознаки феєрії та повісті, що дає підстави назвати його *повістю-феєрією*. Найбільш вражаючим у повісті є останній епізод твору, коли всі мешканці Каперни, а попереду — розгублена та щаслива Ассоль, спостерігають за прибуттям корабля з пурпуровими вітрилами.

Дж. Бреретон.
Вітрильник. 2011 р.

Феєрія (з фр. *feerie, fee* — фея, чарівниця) — твір (літературний, театральний, цирковий) із фантастично-казковим сюжетом.

Ознаки феєрії	Ознаки повісті
Фантастичний сюжет; уявний час і простір; незвичайні персонажі; несподівані, фантастичні події; використання чарівних та яскравих ефектів.	Художнє дослідження невеликого кола проблем; незначна кількість персонажів і подій; розгалужений сюжет; зображення певного періоду, епізодів із життя персонажів; велика роль описів (зокрема портретів, пейзажів); важливе значення голосу автора або розповідача; відкритий фінал.

Пурпурові вітрила (1921)

Повість
(Уривки)

I Повість

Ось і Лонгрону, матросові «Оріона», міцного трьохсоттонного брига, на якому він прослужив десять років та який любив більше, ніж син інколи любить рідну неньку, довелося залишати службу.

А сталося усе так. Одного разу, навідавшись уряди-годи додому, моряк не побачив, як завжди ще віддалік, на порозі будинку свою дружину Мері, яка сплескувала руками, а тоді щодуху бігла назустріч. Натомість біля дитячого ліжечка — нової речі в маленькій Лонгреновій домівці — стояла схвильована сусідка.

— Три місяці я ходила за нею, старий, — мовила вона, — поглянь на свою донечку.

Серце Лонгренові завмерло, коли чоловік схилився над ліжком і побачив восьмимісячне створіння, що зосереджено споглядало його довгу бороду, потім сів, опустив очі й заходився крутити вуса. Вус був мокрий, як у зливу.

— Коли вмерла Мері? — запитав він.

Жінка розповіла сумну історію, раз у раз замовкаючи, щоб зворушливо побавити дівча, і шокроку запевняючи, що Мері в раю. (...)

— Місяців три тому господарські справи в молодій матері були вкрай кепські. З грошей, залишених Лонгреном, добряча половина пішла на лікування після важких пологів, на турботи про здоров'я немовляти; нарешті втрата незначних, але необхідних для життя коштів змусила Мері попросити в борг грошей у Меннерса. Той тримав трактир-крамницю, і його вважали багатцем.

Мері пішла до нього о шостій вечора. Годині о сьомій оповідачка перестріла її на дорозі до Лісса. Заплакана й засмучена Мері сказала, що йде до міста заставити обручку. Вона докинула, що Меннерс погоджувався дати грошей, але за це вимагав кохання. Отже, Мері нічого не домоглася.

— У нас удома порожнісінько, — кинула вона сусідці. — Сходжу я в місто, і ми з донькою сяк-так перебудемо, доки не повернеться чоловік.

Погода того вечора була холодна й вітряна; дарма оповідачка переконувала жінку не ходити до Лісса на ніч: «Ти змокнеш, Мері, мрячить, а вітер, так і дивися, принесе зливу».

Щоб піти до міста з приморського села, потрібно не менше трьох годин швидкої ходи, та Мері не послухала оповідачку.

— Досить мені колоти Вам очі, — зауважила молодиця, — уже й без того немає майже жодної родини, де я не позичила б хліба, чаю чи борошна. Заставлю каблучку, та й годі.

Вона пішла в місто, повернулася додому, а назавтра занедужала: жінка лежала в гарячці й марила. Негода та вечірня мжичка вбила її двостороннім запаленням легенів. Уже за тиждень одне місце на двоспальному ліжку Лонгрена було порожнє, а сусідка переселилася в його будинок глядіти й годувати дівчинку. Їй, самотній удові, це було завиграшки. (...)

Лонгрен поїхав до міста, звільнився, попрощався з приятелями й вирішив ростити маленьку Ассоль. Доки дівчинка не трималася на ногах, удова жила в матроса, заступаючи сирітці матір. Але прийшла мить, коли Ассоль уже не падала на долівці, занісши ногу через поріг, і Лонгрен рішуче оголосив, що тепер він сам усе робитиме для дівчинки, і, подякувавши вдові за співчуття, зажив самотнім життям удівця, зосередивши всі помисли, надії, любов і спогади на маленькій істоті.

Після десятих років мандрівного життя грошей у чоловіка залишилося негусто. Він став до справи. Незабаром у міських магазинах з'явилися його іграшки — майстерно зроблені маленькі моделі човнів, катерів, однопалубних і двопалубних вітрильників, крейсерів, пароплавів — одне слово, те, що він знав, що, з огляду на характер праці, часто заміняло йому гуркіт портового життя. У такий спосіб Лонгрен заробляв стільки, щоб жити в межах помірної економії. Нетовариський від природи, він після смерті дружини ще більше замкнувся і дедалі частіше тікав од людей. Іноді на свята його бачили в трактирі, але бувалий моряк ніколи не сідав, а похапцем перехиляв за стійкою склянку горілки й ішов геть, коротко кидаючи навсібіч «так», «ні», «здрастуйте», «прощай», «нічогенько собі» — на всі звертання і кивки сусідів. Гостей він не терпів, тихо спроваджуючи їх не примусом, а такими натяками й вигаданими обставинами, щоб вимислити якийсь привід, аби, бува, не засидітися.

Зрештою, він і сам ні до кого не ходив; отож між ним і земляками постало холодне відчуження, і коли б робота Лонгрена — іграшки — залежала від справ села більше, на плечі йому лягли б значно важчі наслідки таких взаємин. Товари та харчі він купував у місті. Меннерс не міг би похвалитися навіть пачкою сірників, купленою в нього Лонгреном. Так само він сам порався по господарству й терпляче проходив невластиве чоловікові складне мистецтво виховувати дівчинку. (...)

До того ж замкнутий спосіб життя Лонгрена дав волю пліткам: подекували, що матрос, мов, десь когось уколошав, і відтоді його не беруть служити на судна, а сам він похмурий і відлюдькуватий, адже «його гризе нечисте сумління». Граючись, діти гнали Ассоль, щойно дівчинка наближалася до них, обкидали болотом і дражнили, кидаючи в обличчя, що її батько їв людське м'ясо, а нині фальшує гроші. Наївні її спроби з кимось потоваришувати раз по раз закінчува-

ДРУЖБА ТА КОХАННЯ

лися гiрким плачем, синцями, саднами й iншими проявами громадської думки; урештi-решт, дiвчинка вже не ображалася, але часом, однак, питала батька:

— Скажи, чого нас не люблять?

— Е, Ассоль, — говорив Лонгрeн, — хiба вони вмiють любити? Любити треба вмiти, а на це вони якраз i нездатнi.

— Як це — умiти?

— А ось так!

Вiн брав дiвчинку на руки й мiцно цiлував сумнi очi, що мружилися вiд нiжного задоволення. (...)

Коли Ассоль виповнилося вiсiм рокiв, батько навчив її читати й писати. Тепер iнодi вiн брав дiвча iз собою в мiсто, а iз часом при нагодi мiг послати одну, якщо треба було забрати грошi в крамниці чи занести товар. Це траплялося не часто, хоча Лiсс знаходився всього за чотири версти вiд Каперни, але дорога до нього йшла лiсом, а в лiсi багато чого може налякати дiтей, окрiм фiзичної небезпеки (її, щоправда, важко зустрiти так близько бiля мiста, проте на оцi мати-таки не завадить). Тим-то лише в гарнi днi, уранці, коли хаща обабiч дороги наповнювалася сонячною зливою, квітами й тишею, так що вразливостi Ассоль не загрожували фантоми уяви, Лонгрeн вiдпускав доньку до мiста.

Якось, посеред такої подорожi до мiста, дiвчинка присiла край дороги, щоб з'їсти шматок пирога, покладеного в кошик на снiданок. Помалу жуючи, перебирала вона iграшки; двi-три з них мала бачила вперше: їх Лонгрeн змайстрував уночі. Одна така новинка була крихтiною гоночною яхтою; бiле суденце розпустило червонi вiтрила, зробленi з окрайкiв шовку, що ним Лонгрeн обклеював пароплавнi каюти, якими судилося милуватися багатому покупцевi. Тут, певно, зробивши яхту, вiн не знайшов на вiтрила нiчого кращого за клаптi червоного шовку. В Ассоль аж очi розгорiлися. Полум'яна весела барва так яскраво палахкотiла в її руці, нiби вона тримала вогонь. Дорогу перетинав струмок iз перекинутим через нього жердяним мiстком; струмок праворуч i лiворуч iшов у лiс. «Якщо я спушу її на воду трохи поплавати, — мiркувала Ассоль, — вона ж не промокне, а потiм я її витру». Зайшовши в лiс за мiсток, дiвчинка обережно спустила в струмок бiля самого берега чарiвне судно; за мить у прозорiй водi зайнявся червоний вiдбиток од вiтрил: прошивши тканину, полохке свiтло забарвило в рожеве бiлi камiнці на днi. «Ти звiдки приплив, капiтане? — поважно спитала Ассоль якусь мальовану думкою особу й, вiдповiдаючи сама собi, сказала: — Я приплив... приплив... приплив я з Китаю». — «А що привiз?» — «Що привiз, про це не скажу». — «А, он як ти, капiтане! Начувайся, посаджу я тебе

Кадр iз кiнофiльму «Пурпуровi вiтрила» (реж. О. Птушко, СРСР, 1961)

назад у кошик». Тiльки-но капiтан вiршив-таки смиренно вiдповiсти, що пожартував i ладен показати слона, як раптом тихий вiдплив берегової течiї повернув яхту носом на середину струмка, i, наче справжня, на повний хiд вiдштовхнувшись од берега, вона рiвно попливла вниз. Миттю змiнився масштаб видимого: струмок здався дiвчинцi широченною рiчкою, а яхта — далеким великим судном, до якого, ледве не падаючи у воду, перелякана й розгублена, простирала вона руки. «Капiтан злякався», — подумала дiвчинка й кинулася за iграшкою, яка пливла вiд неї, сподi-

ваючись, що її десь приб'є до берега. Поквапом тягнути неважкого, але незручного кошика, Ассоль повторювала:

— О господи! Це ж треба таке...

Вона намагалася не спускати з очей гарненький трикутник вітрил, що повільно віддалявся, раз у раз перечіплювалася, падала й знову бігла. (...)

Зрештою, перед нею був не хто інший, як Егль, — мандрівник, який ходив пішки, знаний збирач пісень, легенд, переказів і казок. Сиві кучері пасмами випадали з-під його бриля; у сірій блузі, засунутій у сині штани, і високих чоботах він був схожий на мисливця; однак білий комірець, краватка, пояс, де сріблилося повно блях, тростина й сумка з новеньким нікелевим замочком виказували в ньому городянина. Його обличчя, коли можна назвати обличчям ніс, губи й очі, що визирали з буйної променистої бороди та пишних, напрочуд рогачкуватих вусів, здавалося б мляво-прозорим, якби не очі, сірі, як пісок, і блискучі, мов чиста сталь, з поглядом сміливим і сильним.

— Тепер віддай мені, — боязко озвалося дівча. — Ти вже погрався. А як ти її впіймав?

Егль підняв голову й випустив із рук яхту — так раптово пролунав схвильований голосок Ассоль. Старий із хвилину розглядав її, усміхаючись і повільно пропускаючи бороду у великій, жилавій жмені. Не раз прана ситцева сукня ледь прикривала до колін худенькі, засмаглі ноги дівчинки. Її темне густе волосся, сховане в мереживну косинку, збилося, падаючи на плечі. Кожна риса Ассоль була виразно легка й чиста, мов ластівчин політ. Темні (...) очі здавалися трохи старші за обличчя; його неправильний м'який овал ушляхетнювала та чарівна засмага, що нею зазвичай вирізняється біла здорова шкіра. Напіврозкритий рот виблискував лагідною усмішкою.

— Клянуся Гріммами, Езопом та Андерсеном, — сказав Егль, позираючи то на дівчинку, то на яхту. — Це щось особливе. (...) Твоя штукovina?

— Та вже ж моя, я бігла за нею вздовж усього струмка; думала, що вмру. Вона була тут?

— Якраз біля моїх ніг. Якби не кораблетроща, то я, береговий пірат, не вручив би тобі цей приз. Залишену екіпажем яхту викинув на пісок тривершковий вал — між моєю лівою п'ятою та кінцем ціпка. — Він стукнув палицею. — Як тебе звать, дівчинко?

— Ассоль, — сказала дівчинка, ховаючи до кошика іграшку, що її подав Егль.

— Гаразд, — вів далі незрозумілу мову старий, не зводячи очей, у глибині яких поблискувала усмішка. — Власне, твоє ім'я мені було ні до чого. (...) Я не хочу знати, хто ти, хто твої батьки та як ти живеш. Навіщо псувати зачарування?

Кадр
із кінофільму
«Пурпурові вітрила»
(реж. О. Птушко,
СРСР, 1961)

ДРУЖБА ТА КОХАННЯ

Сидячи на цій брилі, я переймався порівняльним вивченням фінських та японських сюжетів... аж раптом струмок виплеснув цю яхту, а потім з'явилася ти... Така, як є. Я, любонько, поет у душі — хоча сам ніколи й не віршував. (...) — Не знаю, скільки пройде років, — тільки в Каперні розцвіте одна казка, і пам'ятатимуть її довго. Ти вже виростеш, Ассоль. Якось уранці ген-ген у морі під сонцем блисне пурпурове вітрило. Білий корабель із пурпуровими вітрилами рушить, розтинаючи хвилі, просто до тебе. Тихо буде пливати цей чудесний корабель, без криків і пострілів; на березі збереться повно народу, дивуючись та ойкаючи: і ти стоятимеш там. Корабель підійде велично до самого берега під звуки прекрасної музики; чепурний, у килимах, у золоті та квітах, від нього відпливе стрімкий човен. «Навіщо ви приїхали? Кого ви шукаєте?» — спитають люди на березі.

Тоді ти побачиш хороброго гарного принца; він стоятиме й простягатиме до тебе руки. «Добридень, Ассоль! — скаже він. — Далеко звідси я побачив тебе вві сні й приїхав, щоб відвезти назавжди у своє царство. Там ти житимеш зі мною в рожевій глибокій долині. У тебе буде все, чого запрогне твоя душа; житимемо з тобою ми так дружно й весело, що ти ніколи не знатимеш сліз і суму». Він посадить тебе в човен, привезе на корабель, і ти вирушиш назавжди в блискучу країну, де сходить сонце й де зірки спускаються з неба, щоб привітати тебе з прибуттям.

— Це все мені? — тихо запитала дівчинка. Її серйозні очі, повеселівши, зайнялися довірою. Небезпечний чарівник, зрозуміло, так би не сказав; вона підійшла ближче. — А що, коли він уже приплив... той корабель?

— Не так швидко, — заперечив Егль, — спочатку, як я сказав, ти виростеш. Потім... Що казати? Це буде, і крапка. Що б ти тоді зробила?

— Я?

Вона глянула в кошик, але, певно, не знайшла там нічого, щоб могло б правити за істотну винагороду.

— Я б його любила, — кинула вона й не надто твердо додала: — Якщо він не б'ється.

— Ні, не битиметься, — сказав чарівник, таємниче підморгнувши, — це точно, я тобі обіцяю. (...)

Порівняйте зображення Ассоль на репродукціях картин С. Бродського та Н. Рушевої з літературним портретом героїні. Чи вдалося їм утілити її характер?

С. Бродський. Ассоль. 1980 р.

Н. Рушева. Ассоль. 1960-ті роки

II Грей

Якщо Цезареві¹ здавалося, що краще бути першим у селі, ніж другим у Римі, то Артур Грей міг не заздрити Цезареві в його мудрому бажанні. Він народився капітаном, хотів бути ним і став ним.

Величезний будинок, у якому з'явився на світ Грей, був похмурий усередині й вражав своєю величчю зовні. (...) Батько і мати Грея були гордовитими бранцями свого становища, багатства й законів того суспільства, стосовно якого могли говорити «ми». Частина їхньої душі, зайнята галереєю предків, не вартує особливої уваги, інша частина — уявне продовження галереї — розпочиналася з маленького Грея, приреченого, згідно з відомим, заздалегідь складеним планом, прожити життя та вмерти так, щоб його портрет можна було повісити на стіні й це не вийшло на шкоду родовій честі. А проте трапилася невелика помилка: Артур Грей народився із живою душею, що їй не надто кортіло продовжувати лінію фамільного начертання. (...)

Тим-то Грей жив у своєму світі. Хлопчина грався сам-один — здебільшого на замкових задвірках, які за старих часів мали бойове значення. На цих широких пустирищах, з рештками високих ровів, із зарослими мохом кам'яними склепами, було повно бур'яну, кропиви, реп'яха, терну й скромно-барвистих диких квітів. Малий снував тут годинами, досліджуючи кротячі нори, борючись із бур'яном, підстерігаючи метеликів і будуючи з усіляких уламків цегли фортеці, що їх він закидав дрюччям і кругляком.

Греєві вже повернуло на дванадцятю весну, коли всі натяки його душі, усі розрізнені риси духу й відтінки таємних поривів з'єдналися в одному сильному моменті, перетворилися на нездоланне бажання. (...) Коли дух дослідження змусив Грея добутися в бібліотеку, його вразило порошок світло, уся сила й особливість якого полягала в кольоровому візерунку верхньої частини шибок. Тиша занедбаності стояла тут, як ставкова вода. Темні низки книжкових шаф подекуди притикалися до вікон, затуляючи їх наполовину, поміж шаф були проходи, завалені купами книжок. Величезний глобус, узятий у мідний сферичний хрест екватора й меридіана, стояв на круглому столі.

Обернувшись до виходу, Грей побачив над дверима величезну картину, яка відразу своїм змістом наповнила задушливе заціпеніння бібліотеки. Корабель злітав на гребені морського валу. Струмені піни стікали його схилом. Він був зображений в останню мить зльоту. Корабель плів просто на глядача. Високо піднятий бугшприт закривав основу. Вона виражала все становище, навіть характер моменту. Поза людини (чоловік розставив ноги, змахнувши руками) нічого, власне, не говорила про те, чим вона займається, але мимоволі відчувалася крайня напруженість уваги, зверненої до чогось на палубі, невидимій глядачеві. Вітер смикав його каптан; біла коса та чорна шпага витягнуто поривались у повітря; пишнота костюма виказувала в ньому капітана, танцювальне положення тіла — змах валу; без капелюха чоловік, імовірно, надто зосередився на небезпечній миті й кричав — але що? (...) Беззвучний голос вигукнув кілька уривчастих фраз, незрозумілих, на кшталт малайської мови; пролунав шум, так, наче каміння довго падало в провалля; ехо й похмурий вітер наповнили бібліотеку. Усе це Грей

¹ *Цезар* — давньоримський державний діяч, імператор (II–I ст. до н. е.).

відчував. Хлопець озирнувся: миттєва тиша розсіяла звучну павутину фантазії; зв'язок із бурею зник.

Ґрей кілька разів приходив дивитися на цю картину. Вона стала для нього тим потрібним словом у бесіді душі із життям, без якого важко зрозуміти себе. У маленькому хлопчику поступово влягалось величезне море. Він зжився з ним, шпортаючись у бібліотеці, вишукуючи та жадібно читаючи ті твори, за золотими дверима яких відкривалося синє сяйво океану. У цьому світі, звісно, над усім піднімалася постать капітана. Він був долею, душею та розумом корабля. (...)

Восени, на п'ятнадцятому році життя, Артур Ґрей тишком-нишком залишив домівку й увійшов у золоту браму моря. Невдовзі з порту Дубельт рушила до Марселю шхуна «Ансельм» з юнгою з маленькими руками й зовнішністю передодягненої дівчинки. Цим юнгою був Ґрей, власник шикарного саквояжа, тонких, як рукавичка, лакованих чобітків і батистової білизни, на якій було вигаптовано корону.

За рік, поки «Ансельм» відвідував Францію, Америку й Іспанію, Ґрей протринькав частину свого майна на тістечка, віддаючи цим данину минулому. (...) Потроху він утратив усе, крім головного, — своєї дивної душі; Ґрей позбувся слабості, перетворившись на широкоплечого жилавого чоловіка, блідість замінив на темну засмагу, вишукану безтурботність рухів віддав за впевнену влучність невтомної руки, а в його задумливих очах відбився блиск, як у людини, яка споглядає вогонь. І його мова, утративши нерівномірну, гордовито-соромливу плінність, стала короткою та точною, мов удар чайки в струмінь за трепетним риб'ячим сріблом. (...)

III

Світання

Прокинувшись, Ґрей на мить забув, як потрапив у це місце. З подивом він побачив щасливий блиск ранку, берегове урвище поміж цього гілля та полум'яну синю далечінь; над обрієм, висіло ліщинове листя. Під урвищем — здавалося, геть під спиною Ґрея, — хлюпав тихенький приплив. (...)

Ґрей вийшов із хащ у чагарник, яким були вкриті схили пагорба. Курілася і палала трава; вогкі квіти нагадували дітей, силоміць умитих зимною водою. Зелений світ дихав тьмою-тьмущою крихітних ротів, заважаючи Ґреєві йти цією бучно-веселою рослинністю. Капітан вийшов на вільне повітря, де лежав строкатий трав'яний килим, і побачив тут дівчину, яка спала.

Він тихо відхилив рукою гілку й зупинився з відчуттям небезпечної знахідки. Усього за п'ять кроків, скрутившись, підібгавши одну ніжку та випроставши іншу, лежала головою на затишно складених руках зморена Ассоль. (...) Можливо, за інших обставин Ґрей помітив би цю дівчину лише очима, але тут він інакше побачив її. Усе зрушилося, усе всміхнулося в нього. Певна річ, він не знав ні її, ні імені її, ні тим паче чому вона заснула на березі; він був цим дуже вражений. Ґрей любив картини без пояснень і підписів. Враження від такої картини незрівнянно яскравіше; її зміст, не скутий словами, стає безмежним, стверджуючи всі здогади й думки.

Тінь листя підкралася ближче до стовбурів, а Ґрей і далі сидів у тій не надто зручній позі. Усе спало на дівчині; спало темне волосся, спала сукня та складки

сукні; навіть трава поблизу її тіла, здавалося, задрімала, перейнявшись співчуттям. (...)

Ґрей зняв із пальця старовинну дорогу каблучку, небезпідставно думаючи, що в такий спосіб, можливо, підкаже життю щось істотне, подібне до орфографії. Він обережно одягнув каблучку на маленький мізинець, який білів з-під потилиці. Мізинець нетерпляче заворушився та застиг. Глянувши ще раз на це безтурботне обличчя, Ґрей озирнувся і побачив у кущах високо підняті брови матроса. Летика, роззявивши рота, спостерігав за тим, що робить Ґрей, з таким подивом, з яким, певно, дивився Йона на пащу свого умебльованого кита.

— А, це ти, Летико! — мовив Ґрей. — Поглянь на неї. Красуня, еге ж?

— Розкішне художнє полотно! — пошепки кинув матрос, який любив книжні вислови. (...)

— Тихіше, Летико. Тікаймо звідси!

Вони відступили в кущі. Їм потрібно було б тепер звернути до човна, та Ґрей не поспішав, розглядаючи далечинь низького берега, де на зелень і пісок стелився вранішній дим із димарів Каперни. У цьому димі він знову побачив дівчину.

Тоді він пішов уздовж схилу; матрос, не питаючи, що сталося, ішов позаду; він відчував, що знову запала обов'язкова мовчанка. Уже біля перших будівель Ґрей раптом сказав:

— Чи не видно тобі, Летико, як на твоє наметане око, де тут корчма?

— Он той дах, — зметикував Летика, — а проте, може, і не він.

— Що ж такого в цьому даху особливого?

— Сам не знаю, капітане. Голос серця, і все.

Вони підійшли до будинку; то й справді була корчма Меннерса. (...)

Тільки-но Ґрей зайшов, як Меннерс, шанобливо вклоняючись, з'явився зі свого закапелка. Він миттю розгледів у Ґреєві справжнього капітана — таких гостей йому випадало бачити рідко. (...) Ґрей підкликав Меннерса. Він самозакохано вмовився на краєчку стільця, улещений цим зверненням, й улещений саме тому, що правило за нього просте покинування Ґреєвого пальця.

— Ви, звісно ж, знаєте тут усіх мешканців, — спокійно заговорив Ґрей. — Мене цікавить, як звуть дівчину в хустинці, у сукні з рожевими квіточками, темно-русяву й невисоку, років сімнадцяти–двадцяти. Я побачив її недалеко звідси. Як її звуть? (...)

Хін Меннерс внутрішньо засовався і навіть злегка всміхнувся (...). Утім, перш ніж відповісти, він помовчав — від безплідного бажання здогадатися, про що йдеться.

— Гм! — сказав він, зводячи очі на стелю. — Це, мабуть, чи не Корабельна Ассоль, інших таких немає. Їй бракує однієї клепки в голові.

— Справді? — байдуже сказав Ґрей, відсюрбуючи довгий ковток. — Як же це сталося?

— Коли так, то слухайте, будь ласка.

І Хін розповів Ґреєві про те, як років сім тому дівчинка розмовляла на березі моря зі збирачем пісень. Звичайно, ця історія, відтоді як жебрак розповів у трактирі, набула обрисів грубого й утертого наговору, та суть залишилася.

— Відтоді так її і звуть, — мовив Меннерс, — Корабельна Ассоль.

VII

Червоний «Секрет»

(...) — Тепер, — сказав Грей, — коли мої вітрила червоніють, дме попутний вітер, а в серці моєму більше щастя, ніж у слона, який угледів невелику булочку, я спробую поділитися з вами своїми думками, як обіцяв у Ліссі. Зауважте — як на мене, ви ні дурний, ані впертий, ні, ви — зразковий моряк, а це чимало важить. Однак ви, як більшість, слухаєте голоси всіх немудрих істин крізь грубе скло життя; вони гукають, але ви не чуєте. (...) Невдовзі ви побачите дівчину, яка не може, не повинна інакше вийти заміж, а лише так, як мріяла.

Він передав морякові те, про що ми добре знаємо, закінчивши пояснення так:

— Ви бачите, як тісно сплітаються тут доля, воля та властивість характерів; я приходжу до тієї, котра чекає і може чекати лише мене, а я не хочу нікого іншого, крім неї, можливо, саме тому, що завдяки їй я збагнув одну немудру істину: робити так звані дива своїми руками. Коли для людини головне — отримати п'ятак, то дати цей п'ятак найпростіше, проте коли душа приховує диво, зроби їй це диво, якщо тобі до снаги. Нова душа буде в неї і нова в тебе. Коли начальник тюрми сам випустить арештанта, коли мільйонер подарує віллу, опереткову співачку та сейф, а жокей бодай раз притримає коня заради іншого коня, якому не щастить, — тоді всі зрозуміють, як це приємно, як це невимовно чудесно. Утім, є дива не менші: усмішка, веселощі, прощення і... вчасно сказане путне слово. Володіти цим — значить, володіти всім. Що ж до мене, то наш початок — мій та Ассоль — залишиться нам назавжди в пурпуровому відблиску вітрил, створених глибиною серця, яке знає, що таке любов. (...)

Певний час «Секрет» ішов порожнім морем, без берегів; ополудні відкрився далекий берег. Узавши підзорну трубу, Грей прикипів очима до неї і водночас до Каперни. Якби не покрівлі, то він розгледів би у вікні одного дому Ассоль, яка сиділа над якоюсь книжкою. Вона читала; сторінкою чимчикував зеленкуватий жучок, зупиняючись і зводячись на передніх лапах із незалежним виглядом. Уже двічі його здмухували на підвіконня, звідки він з'являвся знову довірливо й невимушено, наче хотів щось сказати. Цього разу йому пощастило дістатися майже до руки дівчини, яка тримала ріжечок сторінки; тут він застиг на слові «дивись», із сумнівом зупинився, чекаючи на черговий шквал, і справді ледве уникнув халепи, позаяк Ассоль уже вигукнула:

— Знову жучок... от дурненький! — і хотіла рішуче здмухнути гостя в траву, та раптом випадково перевівши очі від одного даху на інший, побачила на горизонті білий корабель із пурпуровими вітрилами.

Вона здригнулася, відсахнулася, завмерла; потім швидко підхопилася, її серце шалено билосся, у неї з'явилися сльози зворушення. «Секрет» саме огинав невеличкий мис, тримаючись до берега кутом лівого борту; тиха музика лилася в блакить дня з білої палуби під вогнем червоного шовку. (...)

Не пам'ятаючи, як покинула домівку, Ассоль уже мчала до моря, підхоплена нездоланим вітром події; на першому розі вона зупинилася майже без сил; її ноги підломлювалися, дихання зривалося і зупинялося, свідомість трималася на волосинці. Не тямлячись од страху, вона зупинялася. Раз у раз то

дах, то паркан ховали від неї пурпурові вітрила; тоді, побоюючись, щоб вони не зникли, мов якесь диво, дівчина квапилася обминути перепону й, знову вгледівши корабель, зупинялася, щоб із полегкістю перевести дух.

Тим часом у Каперні творилася така колотнеча, коїлося таке хвилювання, такий загальний розгартіяш, які не поступляться ефекту славетних землетрусів. Ніколи ще великий корабель не приставав до цього берега; на щоглах були ті самі вітрила, тепер вони ясно та неспростовно палахкотіли з невинністю факту, що перекреслював усі закони буття і здорового глузду. Чоловіки, жінки та дітвора — усі навперейми бігли до берега, хто в чому; мешканці перегукувалися з двору у двір, наскакували одне на одного, кричали й падали; незабаром біля води зібралася юрба, і в неї стрімко вбігла Ассоль.

Поки її не було, ім'я дівчини звучало з нервовою та похмурою тривоною, з лютим переляком. Більше говорили чоловіки; здушено, гадючим сичанням схлипували остовпілі жінки, проте варто було котрійсь із них заторохкотіти, як отрута біла в голову. Тільки-но з'явилася Ассоль, як усі замовкли, усі зі страхом відсахнулися від неї, і вона залишилася сама серед пекучого піску, розгублена, присоромлена, щаслива, з обличчям не менш червоним, аніж її диво, безпомічно піднявши руки до високого корабля.

Від нього поплив човен, у якому було повно смаглявих веслярів; поміж ними стояв той, кого, як їй здалося тепер, вона знала, неясно пам'ятала з дитинства. Він дивився на неї з усмішкою. Проте тисячі останніх кумедних страхів охопили Ассоль; до смерті боячись усього — помилки, непорозуміння, різних перешкод, — вона забігла по пояс у теплі хвилі, гукаючи:

— Я тут, я тут! Ось я!

(...) Цієї миті біля неї різко хлюпнуло весло; вона підвела голову. Грей нагнувся, дівочі руки охопили його за пояс. Ассоль замружилася, потім, швидко розплющивши очі, сміливо всміхнулася його осяйному обличчю і, захекавшись, мовила:

— Точнісінько такий!

— І ти теж, дитя моє! — виймаючи з води мокру перлину, мовив Грей. — Ось я прийшов. Чи впізнала ти мене?

Вона кивнула, тримаючись за його пояс, дуже схвильована та щаслива, із заплющеними очима. Коли Ассоль наважилася розплющити очі, гойдання шлюпки, полиск хвиль, борт «Секрету», який наближався, потужно поводячи корпусом, — усе було сном, де світло й вода погойдувалися, кружляючи, немов гра сонячних зайчиків на стіні, яка виливає проміння. (...)

(Переклад Ігоря Андрущенка)

Н. Альошина. Ілюстрація до повісті О. Гріна «Пурпурові вітрила». 2008 р.

ДРУЖБА ТА КОХАННЯ

Роздивіться зображення головних героїв на репродукціях картин Ю. Ніколаєва та С. Князева. Чи такими ви їх уявляли? Прокоментуйте.

Ю. Ніколаєв. Ілюстрація до повісті О. Гріна «Пурпурові вітрила». 2015 р.

С. Князев. Ілюстрація до повісті О. Гріна «Пурпурові вітрила». 2014 р.

Компетентності

Обізнаність. 1. Визначте у творі ознаки повісті, казки, феєрії. **Читацька діяльність. 2.** Розкажіть про зустріч Ассоль з Еглем. Якими іменами присягався Егль? Поміркуйте, чому саме до них звертався цей персонаж. Чому саме Ассоль він подарував чарівну казку? **3.** Охарактеризуйте образ Грея. Що вплинуло на його формування? **4.** Які риси характеру допомогли юнакові стати справжнім капітаном? **5.** Опишіть Ассоль, її внутрішній світ (*усно*). Поясніть слова автора: «*Їй дано більше, аніж іншим, — тільки іншою мовою, «усе, що вона бачила, чим жила, що було довкола, оберталося мереживом таємниць в образі повсякдення»*. **Цінності. 6.** Які почуття відчував батько до Ассоль? А Ассоль до нього? **7.** Яку роль відіграє мрія в житті Ассоль? **8.** Поясніть мету «дива», яке створив Грей. **Комунікація. 9.** Дайте відповідь на запитання Ассоль: «*Як це — уміти любити?*» **10.** Дискусія «*Чи варто робити дива своїми руками?*». **Сучасні технології. 11.** Створіть буктрейлер до твору. **Екологія та ми. 12.** Знайдіть у творі порівняння головних героїв із птахами. Чому автор обрав саме цих птахів для опису Ассоль і Грея? **Здоров'я та безпека. 13.** Чому світ Каперни був небезпечним для Ассоль? Розкрийте символічне значення цього образу. **Творче самовираження. 14.** Запропонуйте власне продовження твору «Пурпурові вітрила». **Уміння навчатися. 15.** Чи є у вашому житті людина, для якої ви б хотіли зробити «диво»? Яке? З якою метою?

Радимо прочитати

О. Грін. Пурпурові вітрила. Та, що біжить по хвилях / переклад І. Андрущенка. — Київ, 2012.

ВІРШІ ЗАРУБІЖНИХ ПОЕТІВ ПРО ДРУЖБУ ТА КОХАННЯ

У стрімкому світі, де все так швидко змінюється, є цінності, які ніколи не тьмяніють і не втрачають своєї вартості. Це справжні «коштовності» — дружба й кохання. Вони допомагають людині залишитися людиною та вижити в найскладніших випробуваннях. Кожне покоління має свої уявлення про дружбу та кохання, проте незмінним залишається те, що ці почуття дають людям велике натхнення, жагу до життя і відкриття світу. Г. Гейне писав: «Кохання дарує особливе бачення, це наче чарівна призма, крізь яку ми зовсім по-іншому сприймаємо все довкола. Однак ця призма подібна до крихітного кришталю — її дуже легко розбити, і тоді вже ніколи не зібрати уламки... Той, хто знайшов кришталеву призму кохання, повинен дбайливо зберігати її у своєму серці».

Вірші відомих поетів про дружбу та кохання відлунюють у нашому часі. Адже поки ми живемо, ми будемо любити одне одного!

Роберт
Бернс

1759–1796

Кохання дзвенить у моєму
серці різдвяними дзвонами.

Роберт Бернс

Шотландський поет *Роберт Бернс* народився 25 січня 1759 р. в с. Аллоуей біля м. Ейра (Шотландія). Його творчість тісно пов'язана з історією та фольклором цієї країни. У своїх віршах він поетизував образ гарної дівчини (*bonnie lass*). Але за життя Р. Бернса шотландські красуні насміхалися над ним і чекали, коли він зустрине справжнє кохання. Це трапилося 1785 р., коли Р. Бернс познайомився з Джин Армор. Вони поклялись одне одному у вірності. Проте багатий батько Джин не дав дозволу на шлюб і почав судове переслідування молодого поета. Р. Бернс мусив тривалий час переховуватися. Потрапивши до м. Един-

В. Добер. Ілюстрація до віршів Р. Бернса. 1976 р.

бурга, він опублікував свої вірші, які пізніше ввійшли до його зібрання творів. Однією з провідних тем у його творчості є краса кохання, яку митець оспівував, використовуючи фольклор. У 1788 р. він узяв офіційний шлюб із Джин Армор, якій присвятив багато віршів.

Р. Бернс помер 21 липня 1796 р. в м. Дамфрісі (Шотландія).

«Моя любов — рожевий квіт...» («A Red, Red Rose»). Вірш уперше з'явився в 1794 р. в журналі "Scots Songs", виданий за сприяння популяризатора шотландських пісень П. Урбані, з яким певний час співпрацював Р. Бернс. Поет щиро вірив у те, що шотландська пісня не повинна зникнути в минулому. У передмові до твору П. Урбані писав, що вірш отримав від «відомого шотландського поета», який почув подібні слова з уст простої сільської дівчини. У шотландському діалекті англійської мови слово *любов* (*luve*) в оригіналі вірша використано на позначення дієслова *любити*, але його пишуть із великої літери в значенні «кохана».

Провідна тема вірша — кохання та його значення в житті людини. Красу кохання розкрито через образи троянди та музики, що є традиційними символами у фольклорі. Силу почуття підкреслюють гіперболи: «Нехай посхнуть усі моря, потануть брили скал...»

Моя любов — рожевий квіт... (1794)

Моя любов — рожевий квіт
В весінньому саду,
Моя любов — веселий спів,
Що з ним я в світ іду.

О, як тебе кохаю я,
Єдина моя!
Тому коханню не зміліть,
Хоч висхнуть всі моря.

Нехай посхнуть усі моря,
Потануть брили скал,
А ти навек любов моя, —
Аж згасне сонця пал.

Прощай, прощай, мій рідний край,
Прощай, моя любов,
Та де б не був я, мила, знай —
Прийду до тебе знов!

(Переклад Миколи Лукаша)

Ч. Люсі.
Роберт Бернс і його кохана.
1844 р.

* * *

Моя кохана — пишна рожа,
Краса весняних днів;
Моя кохана — мелодійний,
Приємно-зграйний спів.

Яка краса твоя безмежна,
Така й любов моя;
Тебе любитиму я, поки
Всі висохнуть моря.

І висохнуть моря, кохана,
Й розтопиться граніт;
Тебе любитиму я, поки
Не западеться світ.

Прощай, прощай, моя кохана,
Я йду, я йду звідсіль!
Та знову я прийду, кохана,
Й за десять тисяч миль!

(Переклад Василя Мисика)

Пам'ятник Р. Бернсу.
м. Дамфріс (Шотландія)

Компетентності

Обізнаність. 1. Назвіть ознаки народної пісні у творі. **Читацька діяльність.** 2. Охарактеризуйте образ ліричного героя. **Цінності.** 3. Випишіть із вірша слова, які розкривають значення любовного почуття для ліричного героя. Прокоментуйте. 4. У яких рядках ідеться про вірність у коханні? **Екологія та ми.** 5. Які образи природи сприяють увиразненню сили кохання? **Література та культура.** 6. Вірш Р. Бернса став пісню. Знайдіть в інтернеті його пісенне втілення, прослухайте та поділіться враженнями. 7. Які ще вірші Р. Бернса стали піснями? **Уміння навчатися.** 8. Якщо ви володієте англійською мовою, знайдіть текст оригіналу вірша, прочитайте та перекладіть його дослівно. Зіставте текст оригіналу й переклади твору В. Мисика та М. Лукаша. Які художні домінанти оригіналу відтворили перекладачі? Знайдіть відмінність між перекладами.

Радимо прочитати

Р. Бернс. Вибране / переклад Миколи Лукаша. — Київ, 1959.

Генріх Гейне

1797–1856

Алмаз запишався б, якби поет порівняв його з людським серцем.

Генріх Гейне

Генріх Гейне народився 13 грудня 1797 р. в м. Дюссельдорфі (Німеччина). Його сім'я завжди відчувала матеріальну скруту. Тому юнака відправили до м. Гамбурга. Тут він навчався комерційної справи у свого багатого дядька Соломона Гейне. Генріх відповідав за ділове листування, а у вільний час писав вірші. Перші вірші були присвячені кузині Амалії (старша дочка дядька Соломона), у яку був закоханий юнак. Вона була дуже привабливою дівчиною, але зростала в атмосфері, де найбільше цінували гроші, кар'єру й спадок. Амалія мріяла про шлюб із багатим чоловіком, який зміг би забезпечити їй заможне життя. Тому дівчина відмовила Генріху. Згодом вона вийшла заміж за багатого аристократа, а Г. Гейне залишив комерцію та став відомим поетом, талант якого розквітнув під впливом цього кохання.

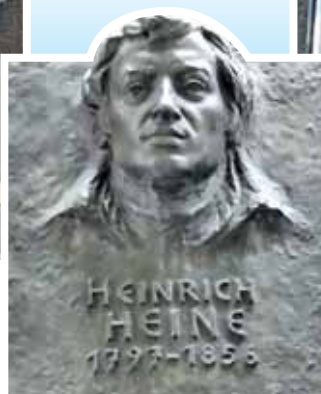
Г. Гейне помер 17 лютого 1856 р. в м. Парижі (Франція).

Амалія Гейне

С. Соломко.
Генріх Гейне. 1906 р.

К.-Х. Кляйн. Фрагмент фонтана,
присвяченого історії
м. Дюссельдорфа. 1982 р.

Будинок Г. Гейне
в м. Дюссельдорфі
(Німеччина)

«Коли настав чудовий май...». Кохання і душевні страждання — *основна* тема ранньої лірики Г. Гейне, зокрема його збірки «Книга пісень» (1817–1827), до якої ввійшли поезії з творчого доробку раннього періоду, зокрема вірш «Коли настав чудовий май...», перекладений Лесею Українкою в 1890 р.

Переживання ліричного героя виходять за межі біографії митця. У вірші йдеться про кохання, що дає життя і наснагу людському серцю. Зображення весняного пейзажу сприяє розкриттю любовного почуття, стану піднесеності ліричного героя, який прагне бути поруч із коханою, повідати їй про свою журбу й надію.

Коли настав чудовий май... (1822–1823)

Коли настав чудовий май,
Садочків розвивання,
Тоді у серденьку моїм
Прокинулось кохання.

Коли настав чудовий май
І пташок щебетання,
Тоді я милій розказав
Мою журбу й кохання.

(Переклад Лесі Українки)

С. Виноградов.
Крим. Квітучий травень. 1910 р.

Компетентності

Обізнаність. 1. До якої збірки ввійшов вірш «Коли настав чудовий май...»? 2. Кому він присвячений? 3. Які ознаки фольклору виявилися у творі? **Читацька діяльність.** 4. Охарактеризуйте образ ліричного героя. 5. Визначте повтори у вірші. Розкрийте їхнє значення у творі. **Цінності.** 6. Що свідчить про піднесеність любовного почуття в зображенні Г. Гейне? **Комунікація.** 7. Про що «розповів» коханій ліричний герой? Наведіть цитату. Відтворіть сучасною мовою «розповідь» ліричного героя. **Екологія та ми.** 8. Назвіть образи природи в тексті. Яке їхнє значення для розкриття теми кохання? **Література та культура.** 9. За допомогою інтернету знайдіть 1–2 ілюстрації або музику, що відповідають настрою вірша. Проконектуйте. **Творче самовираження.** 10. Опишіть картину, яка постала у вашій уяві під час читання вірша (*усно*). **Уміння навчатися.** 11. Якщо ви володієте німецькою мовою, знайдіть в інтернеті й прочитайте оригінал твору. Зіставте оригінал і переклад. Чи вдалося перекладачці відтворити зміст оригіналу? Доведіть свою думку прикладами з тексту. 12. Знайдіть в оригіналі відповідник до метафори Лесі Українки «садочків розвивання». Наскільки точним, на ваш погляд, є цей переклад?

Костянтин Симонов

1915–1979

Ми виграли війну не тільки зброєю, а й
силою людських почуттів.

Олесь Гончар

Російський поет вірменського походження *Костянтин Симонов* народився 28 листопада 1915 р. в м. Петрограді (нині м. Санкт-Петербург, Росія). Працював токарем, а потім вступив до Літературного інституту імені Горького в м. Москві. Перші вірші почав писати ще студентом. З 1939 р., тобто від початку Другої світової війни, К. Симонов працював військовим кореспондентом. Воював на різних фронтах проти нацизму, завершив війну в Берліні.

Під час війни писав не тільки статті в газети, а й вірші, повісті та п'єси. К. Симонов створив великий роман про війну «*Живі і мертві*» (1959), за його сценарієм знімали кінофільми й ставили п'єси. Найпопулярнішим з усієї творчості поета є вірш «*Жди мене...*», написаний у перші роки війни, який дуже любили солдати та їхні далекі кохани.

К. Симонов помер 28 серпня 1979 р., його поховали, згідно із заповітом, на *Буйничівському полі (Білорусь)*, де в червні 1941 р. він брав участь у бою з нацистами.

«*Жди мене...*». Вірш присвячений відомій актрисі Валентині Серовій — дружині поета. У 1941 р. К. Симонов прочитав вірш лише найближчим друзям і не збирався його друкувати. Проте пізніше поет змінив рішення, коли один із друзів назвав цей вірш «ліками від туги за коханою». Уперше твір з'явився в газеті «Правда» на початку 1942 р. У 1943 р. за сценарієм К. Симонова

Валентина Серова,
дружина К. Симонова

був знятий фільм з однойменною назвою «*Жди мене*» (реж. *О. Стоплер*), де головну героїню зіграла В. Серова.

Вірш К. Симонова «*Жди мене...*» — один із найвідоміших творів Другої світової війни. Його вчили напам'ять, переписували, носили біля серця ті, хто воював, і ті, хто чекав із війни своїх коханих. За композицією твір нагадує молитву, звернення під час важких випробувань до близької людини. Слова *жди*, *ждати* повторюються майже в кожному рядку вірша. Поетичне слово у творі К. Симонова набуло такої великої сили, що кожний, хто читав вірш у роки війни, вірив, що його почуття обов'язково врятують рідну людину від смерті.

Жди мене... (1941)

Жди мене, і я вернусь.
Тільки рівно жди.

Жди, коли дощі, як грузь,
Ллються на сади.

Жди, коли сніги метуть,
Жди в палющі дні,
Жди тоді, коли не ждуть
Тих, що на війні.
Жди, коли не відповім
На твої листи,
Жди, коли набридне всім
Ждать, з ким ждала ти.

Жди мене, і я вернусь,
Не бажай добра
Тим, хто радить, як дідусь,
Що забудь пора.
Хай повірить мати й син,
Що мене нема,
Хай у сяві сивин
Сяде мовчком
І за упокій вино
П'є товариш мій.
Жди. І з ним ти заодно
Випити не смій.

Жди мене, і я вернусь
Всім смертям на зло.
Хто не ждав, шепне комусь:
«Щастя помогло!»
Хто не ждав, позаздрить нам,
Тільки не збагне,

Костянтин Симонов,
Валентина Серова, Анатолій Серов.
1945 р.

Що з вогню своїм жданням
Ти спасла мене.
Як пройшов я всі fronti —
Хто мені поміг?
Просто ждати вміла ти
Краще від усіх!

(Переклад Дмитра Павличка)

Конверт часів Другої світової війни. 1944 р.

Жди мене...

Жди мене, я повернусь,
Віри не втрачай.
Коли осінь сіє сум,
Ти мене чекай.
Жди у спеку й заметіль,
Що летить в вікно,
Коли інших вже ніхто

Не чекав давно,
І коли з далеких місць
Не ідуть листи.
Жди, коли набридло всім, —
Лиш чекаєш ти.
Жди мене, я повернусь,
Вір, хоч проти нас

ДРУЖБА ТА КОХАННЯ

Ті, хто знають наперед,
Що забути час.
Хай повірять мати й син,
Що мене нема,
Друзі будуть говорить,
Що ти ждеш дарма,
І зберуться пом'януть...
Але ти чекай,

Фото. 1945 р.

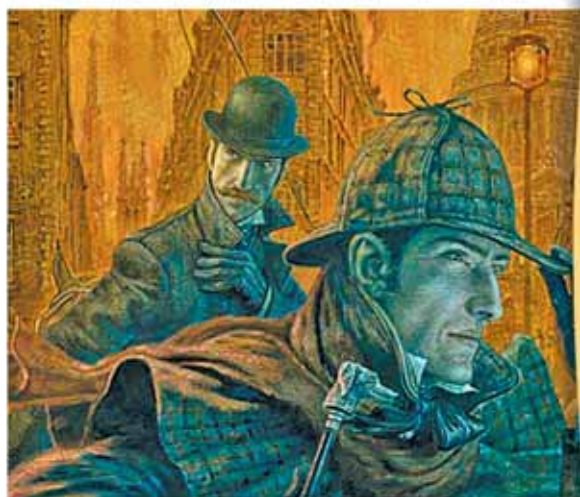
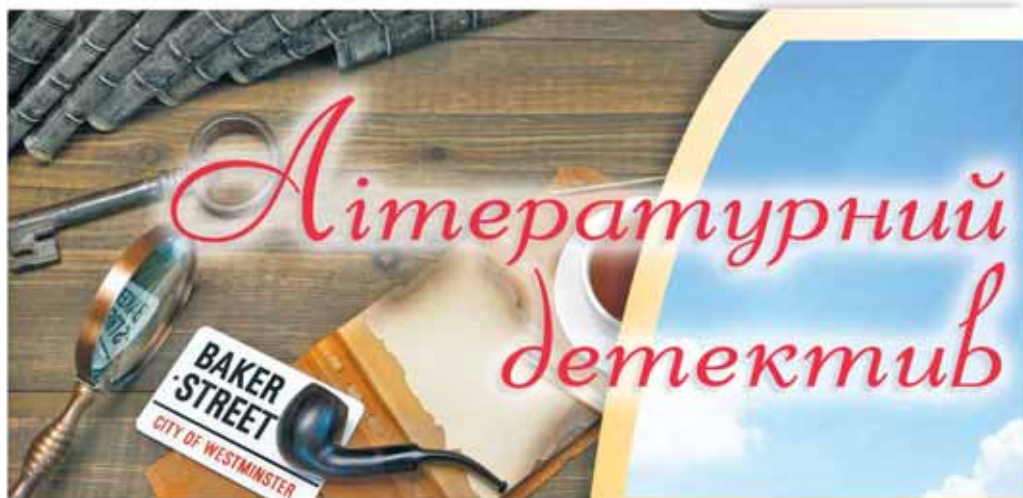
Фото. 1945 р.

З ними за впокій душі
Пить не поспішай.
Жди мене, я повернусь
Всім смертям на зло.
Скажуть всі, хто не чекав:
— Пощастило знов...
І не зможуть зрозуміть,
Що в огні війни
Рятувала кожна мить
Ти життя мені.
Як я вижив в світі зла,
Знаєм ти і я:
Мене віра вберегла
І любов твоя.

(Переклад Олени Тимченко)

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про творчу історію вірша. 2. З якими історичними подіями він пов'язаний? **Читацька діяльність.** 3. Яким ви уявляєте ліричного героя твору? 4. Чому слово *жди* неодноразово повторюється у вірші К. Симонова? 5. Поясніть слова *всім смертям на зло*. **Цінності.** 6. Які людські цінності утверджуються у творі? 7. У вірші автор розповідає про щасливе повернення з війни ліричного героя. Що допомогло йому вижити? Наведіть цитату. **Комунікація.** 8. У чому, на вашу думку, полягає актуальність поетичних рядків К. Симонова? **Екологія та ми.** 9. Назвіть образи природи, що свідчать про тривалість розлуки ліричного героя з коханою. **Уміння навчатися.** 10. Знайдіть твори (1–2) в інтернеті чи в художній літературі сучасних поетів про високі людські почуття. Підготуйте виразне читання віршів і розповідь про авторів.

ДЕТЕКТИВ ЯК ЖАНР ЛІТЕРАТУРИ

Людство ділиться на дві частини: на ту, яка любить детективи, і ту, котра в цьому не зізнається.

Тетяна Окоменюк

Виникнення жанру. Одним із різновидів пригодницької літератури є жанр детективу. Він бере початок у 1830–1840-х роках із творчості американського письменника Е. А. По, який створив кілька оповідань про розкриття злочину або таємниці, пов'язаної зі злочинцем: «Золотий жук», «Убивство на вулиці Морґ», «Таємниця Марі Роже» та ін. Цей жанр також започатковували письменники В. В. Коллінз, А. Конан Дойл, Агата Крісті та ін.

Ознаки детективу. Характерними особливостями детективу є:

- 1) наявність злочину й загадки, пов'язаної з ним;
- 2) злочин повинен бути розкритий не за допомогою збігів, випадковостей чи фантастичних подій, а за логічним методом;
- 3) образ сищика (слідця) — того, хто розгадує таємницю, який має бути найрозумнішим серед персонажів і не може бути злочинцем;
- 4) у слідця може бути (як правило, в інтелектуальному детективі) щиросердний друг, який спостерігає за розгадуванням таємниці, а нерідко розповідає про хід розслідування читачам;
- 5) мінімум описів і відсутність розлогих характеристик;
- 6) читач має однакові з персонажами можливості для розкриття загадки, він неначе залучений у процес розумової дії, пов'язаної з розслідуванням;
- 7) у фіналі загадка обов'язково має бути розгадана, а зло викрите.

Сюжет і композиція. Як правило, детектив створюють за усталеною сюжетною схемою: *експозиція* — знайомство з основними персонажами (їх небагато); *зав'язка* — надходження інформації про злочин чи таємницю, пов'язану з ним; *розвиток дії* — процес розгадування таємниці (огляд місця злочину, опитування свідків, збирання фактів, переслідування злочинців тощо, але головне — логічні умовиводи слідця); *розв'язка* — слідець розгадує таємницю, інші дивуються його висновкам, тому згодом він повідомляє про кроки розслідування друзям чи супутникам.

У детективах часто використовують наскрізні образи, які внаслідок їхньої популярності стали традиційними. Серед них герої А. Конана Дойла — Шерлок Холмс і містер Ватсон; Ж. Сіменона — комісар Мегре; Агати Крісті — міс Марпл, Еркюль Пуаро; Р. Стаута — Ніро Вулф та Арчі Гудвін та ін. Ці персонажі перейшли з літературних творів в інші види мистецтва (кіно, театр та ін.).

Види детективів. Жанр детективу відрізняється великим розмаїттям. У художній літературі відомі такі жанрові різновиди детективу: *інтелектуальний* (у центрі поставлено інтелектуальну загадку); *психологічний* (побудований на психологічних колізіях, розкритті особливостей характерів персонажів, у тому числі слідця і злочинця); *кримінальний*, чи *поліцейський* (характеризується гостротою подій, стрімкістю сюжету, збільшенням кількості персонажів, у тому числі підозрюваних); *гумористичний* (коли трагічні елементи поєднуються з комічними ситуаціями); *жіночий* (розслідування веде жінка, керуючись специфічною «жіночою» логікою); *молодіжний* (молода людина опиняється в центрі таємниці, пов'язаної зі злочинном, і долучається до процесу розслідування, маючи власний погляд на хід подій, що нерідко суперечить офіційній версії).

Класична й масова література. Детективи виникли як продукт масової літератури. Ті детективні твори, які визнані широкою публікою в багатьох країнах і не втратили своєї популярності із часом, називають *класичними*. Це, справді, шедеври світової літератури. У них виявилися провідні ознаки й національна специфіка жанру. Нині з'являється багато творів, написаних за традиційною детективною схемою, але художньо недосконалих. Вони ввійшли в широкий потік *масової культури*. Її творці часто керуються не естетичними вимогами, а комерційними інтересами. Проте й серед масової літератури трапляються цікаві явища. Тому потрібно навчитися відрізнити художньо досконалі твори від тих, що написані на потребу дня. Критеріями художності є передовсім наявність гуманістичної ідеї, загальнолюдських образів і висока майстерність автора, який уміє цікаво розповісти про проблеми, що хвилюють багатьох людей, відобразити соціально значущі явища, особливості людської психології.

Ознаки детективу здебільшого виявляються в межах епічних творів — в оповіданні, повісті чи романі. Детектив також широко використовують у драматургії, кіно й інших видах мистецтва та культури.

Детектив (англ. *detective* — агент розшуку, з латин. *detectio* — розкриття) — різновид пригодницької літератури, передовсім прозові твори, у яких розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочином.

Компетентності

Обізнаність. 1. Коли виник жанр детективу? 2. Хто з письменників стояв біля його витоків? 3. Назвіть жанрові ознаки детективу. **Читацька діяльність.** 4. Які класичні детективи ви знаєте? Розкажіть про них. 5. Які сучасні детективні твори привернули вашу увагу? Чому? 6. Визначте різновид вашого улюбленого детективу. **Цінності.** 7. Що вам подобається й що не подобається в детективах, які ви читали? Поясніть свої уподобання. **Комунікація.** 8. Від імені улюбленого детективного героя або героїні розкажіть про історію, яка з ним чи з нею трапилася. **Сучасні технології.** 9. За допомогою комп'ютера й інтернету створіть презентацію «Мій улюблений автор детективу та його твори». Підготуйте повідомлення в класі. **Література та культура.** 10. Детектив став популярним жанром у кіно. Які детективні фільми (серіали) ви бачили? Висловіть своє враження. Дайте оцінку їхньої художньої вартості. **Творче самовираження.** 11. Придумайте сюжет для молодіжного детективу (*усно*).

Едгар Аллан По

1809–1849

Книжка повинна мати широкі береги й залишати простір для роздумів.

Едгар Аллан По

Загадковий, фантастичний, жахливий та яскравий — усе це визначення, якими характеризують художній світ американського письменника Е. А. По. Він писав вірші, повісті й оповідання. Кожний з його творів має таємницю, яку ми й досі розгадуємо.

Едгар Аллан По народився 19 січня 1809 р. в м. Бостоні (США). Його батько був актором. Він залишив сім'ю, коли Едгарові було лише три роки. Дитинство минуло в м. Річмонді (столиця штату Вірджинія, США). Мати Елізабет Арнольд По була талановитою та популярною актрисою. Проте вона захворіла й померла молодою, залишивши трьох дітей. Усе життя Едгар сумував за нею та домівкою. Його взяла на виховання бездітна сім'я багатого торговця Джона Аллана. Пані Аллан була доброю жінкою, піклувалася про Едгара як про рідного сина. Проте невдовзі вона померла, а його стосунки з Джоном Алланом були напруженими — вітчим надто суворо ставився до пасерба, і з часом юнак залишився без допомоги.

Після закінчення школи він вступив до Вірджинського університету в м. Шарлотсвіллі (США), проте не зміг завершити навчання через брак коштів. У юності дуже хотів мандрувати, бути борцем за свободу народів, відкривати нові землі. Проте життя склалося зовсім по-іншому. Окрім короткого перебування в м. Лондоні ще в дитинстві, хлопець ніде не бував. Йому довелося жити в злиднях. Він пробував знайти забуття в розвагах, однак це не давало бажаної розради. Едгар знайшов відчуття справжньої свободи у світі мистецтва. Творча уява відкрила йому шлях до небачених світів.

Е. А. По почав писати художні твори ще в університеті. Перша поетична збірка «*Тамерлан*» була видана 1827 р. Потім він служив в армії, працював журналістом, видавав журнали, але все це не приносило прибутку. Незважаючи

Вірджинський університет.
м. Шарлотсвілл (США)

на матеріальну скруту, у 1831 р. вийшла друком збірка Е. А. По «*Поєми*». Справжня слава прийшла до письменника після виходу у світ оповідання «*Рукопис, знайдений у пляшці*» (1835). Найспокійнішим і найпліднішим періодом у творчості Е. А. По був час, коли він жив у Філадельфії. Тут митець написав приблизно 30 оповідань, що дали початок розвитку жанру детективу. У 1839 р. вийшло друком перше видання прози Е. А. По — «*Гротески й арабески*», а в 1845 р. — збірка «*Ворон*».

Останньою збіркою письменника стала книжка «Дзвони» (1849). Обставини його смерті й досі не з'ясовані. З м. Річмонда Е. А. По вирушив до м. Балтимора. На вулиці він знепритомнів, його знайшли без грошей. Добрі люди перевезли письменника в балтиморський шпиталь, де він помер 7 жовтня 1849 р.

Е. А. По був першовідкривачем у царині детективу. Митець проклав шляхи й для наукової фантастики, і для психологічної прози.

Мудра душка

Його твори не можна вважати фантастичними: якщо вони і фантастичні, то лише зовні... Е. А. По майже завжди бере найнезвичайнішу дійсність, ставить свого героя в найвинятковішу зовнішню або психологічну ситуацію та з вразливою достовірністю розповідає про стан душі людини.

Федір Достоевський

Творчість Е. А. По здійснила великий вплив на письменників А. Конана Дойла, Агату Крісті, Ж. Сіменона та ін., надихнула композиторів М. Равеля, К. Дебюссі, С. Рахманінова. Впливу Е. А. По зазнали російські (Ф. Достоевський, О. Блок, В. Брюсов) й українські письменники (М. Хвильовий, Г. Косинка). У США створено два музеї Е. А. По — у м. Балтиморі (штат Меріленд) і м. Річмонді (штат Вірджинія). І нині твори митця вражають надзвичайною силою фантазії та художньої майстерності.

Музей Е. А. По.
м. Річмонд (США)

Оповідач — вигадана автором особа, від імені якої в художньому творі письменник оповідає про події та людей. Позиція оповідача виявляється у викладі від першої особи («я»). Він може мати вигадану літературну біографію, вступати в певні стосунки з персонажами, брати участь у подіях чи спостерігати за ними.

Розповідач — вигадана автором особа, від імені якої в епічному творі розповідається про події та людей, з допомогою розповідача формується уявний світ літературного твору. Позиція розповідача наближена (хоча не тотожна) до автора й виражена (на відміну від оповідача) формою викладу від третьої особи («він», «вона»). Автор іноді не називає розповідача, але читач може здогадатися про його характер, соціальний статус, участь у подіях тощо.

Точка зору — погляд на події та персонажів, ставлення до них, що виявляється у формах оповіді й залежить від того, хто розповідає про події та людей, його участі (чи неучасті) у сюжеті, зацікавленості, часової дистанції тощо.

Оповідання «Золотий жук» («The Gold Bug»). Сила людської думки.

В оповіданні йдеться про пошуки скарбів, але у творі утверджується не сила золота, а сила людської думки, багатство творчої уяви й розуму, завдяки яким герой розгадав таємницю та знайшов скарб. З появою

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

оповідання в суспільстві зріс інтерес до криптографії (шифрування задля збереження таємниці інформації). Утім, зміст твору значно ширший за таємницю давнього пергаменту.

Р. Габор. Ілюстрація до оповідання Е. А. По «Золотий жук». 1977 р.

Образ Леграна. Головний герой оповідання Е. А. По наділений великими інтелектуальними здібностями, що дає йому можливість подолати складні обставини й бідність. Завдяки високому рівню інтелекту та наполегливості герой розгадує таємницю. В образі Леграна втілено американську мрію — утвердження особистості в житті за рахунок власних сил, енергії та розумових можливостей.

Е. А. По жив у світі, де панувала влада золота. Але постійно борючись із бідністю, письменник не сприймав надмірного практицизму й прагматизму своїх співвітчизників. Світові, де панував культ грошей, він протиставив світ людської уяви й розуму. Саме тому його герої, зокрема Легран, вирізняються з-поміж інших. Вони не такі, як усі. Письменник любив створювати загадкові ситуації, але ще цікавіше йому було стежити за людиною, таємними порухами душі особистості, як вона виявляє себе за тих чи інших обставин.

Правда та вигадка у творі. Задля створення ефекту достовірності оповіді Е. А. По використовує реальні географічні назви. Наприклад, Саллівеновий острів (площа 8,5 кв. км) — острів в Атлантичному океані, штат Південна Кароліна (США), розташований у гирлі гавані Чарльстон. Його названо на честь капітана Ф. О'Саллівена, який прибув сюди одним із перших і заснував ірландське поселення в Чарльстоні. *Форт Моултрі* — місце військової служби Е. А. По з листопада 1827 по грудень 1828 р. У межі реального географічного простору Е. А. По ввів вигаданих персонажів, які розгадують таємницю, знаючи ландшафт і природні особливості регіону.

Саллівеновий острів. Штат Південна Кароліна (США)

Золотий жук (1843)

Оповідання
(Скорочено)

Ого-го! Він скаче, мов скажений:
Його тарантул укусив.¹

Артур Мерфі

Багато років тому я заприятелював із таким собі містером Вільямом Леграном. Він походив із давнього гугенотського роду² і колись був багатим. Але ціла низка незгод довела його мало не до вбогості, і, щоб уникнути принижень, неминучих при втраті багатства, він виїхав із Нью-Орлеана, міста своїх предків, і поселився на Саллівеновому острові поблизу Чарльстона в штаті Південна Кароліна.

Острів цей був дуже незвичайний. Завдовжки він десь так зо три милі й майже весь покритий морським піском. Ширина його ніде не більша за чверть милі. Від материка острів відділяє ледве помітна протока, де течія насилу пробиває собі шлях крізь намул і густий очерет, улюблене пристановище болотяних куріпок. Рослинність на острові, як і можна було сподіватися, небагата та хирлява. Великих дерев не побачиш. Біля західного кінця острова, де споруджено форт Моултрі й де знаходиться кілька жалюгідних осель, у яких улітку живуть утікачі від чарльстонської куряви й пропасниці, можна ще знайти колючу карлувату пальму, але взагалі весь острів, — окрім цього західного мису та смуги кам'янистого білого берега, що лицем до моря, — покривають зарості пахучого мирту, який так люблять англійські садівники. Ці кущі сягають п'ятнадцяти-двадцяти футів заввишки й утворюють майже непрохідні хащі, де повітря густо просякло його пахощами.

Серед цих чагарів, ближче до східного, найвіддаленішого від материка кінця острова, Легран поставив собі невеличку хатину, у якій і жив, коли мені судилося випадково з ним познайомитися. Наше знайомство незабаром перетворилося на дружбу, бо у вдачі цього відлюдника чимало було такого, що збуджувало цікавість і викликало повагу. Легран здобув добру освіту, мав надзвичайно

Карта місця подій
оповідання
«Золотий жук»

¹ Цитата з комедії «Усі помиляються» — комедія англійського драматурга А. Мерфі (1727–1805). Е. А. По бачив виставу за цією п'єсою в Нью-Йорку й записав, мабуть, з пам'яті цитату з неї.

² *Гугенотський рід* — тут: акцентовано на належності героя не стільки до одного з напрямків у християнстві, скільки до аристократії, інтелектуальної еліти.

гострий розум, але був заражений мізантропією¹ і раз у раз то проймався запалом, то впадав у меланхолію². У нього було багато книжок, хоча він заглядав до них рідко, натомість воліючи ходити на полювання та ловити рибу або блукати над берегом і в миртових заростях, де вишукував різні мушлі й комах. Його колекції комах позаздрив би навіть Сваммердам³. У цих мандрах Леграна звичайно супроводжував старий негр, на ім'я Джупітер. Відпущений на волю ще до того, як зубожіла господарева родина, він, однак, вважав своїм обов'язком і далі залишатися при молодому «маса⁴ Вілові», і ні добром, ні злом його не можна було від цього відвернути. Легранові родичі, здається, ще й підтримували цю зятятість у негрові, маючи певність, що Легран трохи схибнувся і, отже, потребує постійного догляду й опіки.

Суворя зима на широті Саллівенового острова — рідкісне явище, і восени майже ніколи не доводиться обігрівати приміщення. Проте в середині жовтня 18** року був досить-таки холодний день. Саме перед заходом сонця я нарешті пробився крізь хащі до хатини приятеля, якого не бачив уже кілька тижнів. Мешкав я тоді в Чарльстоні, за дев'ять миль від острова, доїхати на який у ті часи було куди важче, ніж тепер.

Добравшись до хатини, я постукав, як звичайно, а не почувши відповіді, дістав ключ із відомого мені сховку, відімкнув двері й увійшов. У каміні палахкотів яскравий вогонь. Це була несподіванка, і аж ніяк не неприємна. Я зняв пальто, умостився в кріслі перед тріскучими дровами й став терпляче чекати господарів.

Вони повернулися, тільки-но смеркло, і привітали мене вельми щиро. Джупітер, широко всміхаючись, заходився готувати на вечерю болотяних куріпок. Леграна посів черговий напад гарячкового запалу — інакше, мабуть, і не скажеш. Він знайшов новий різновид двостулкового молюска, та ще й більше того — вистежив і з Джупітеровою допомогою вполював жука, нібито зовсім не відомого науці, і завтра збирався вислухати мою думку про нього.

— А чому не сьогодні? — запитав я, потираючи руки над вогнем і подумки посилаючи під три чорти все жукове поріддя.

— Якби ж знаття, що Ви тут! — вигукнув Легран. — Але я Вас так давно вже не бачив, тож звідки ж мені здогадатися, що Ви саме сьогодні завітаєте? Дорогою додому ми зустріли лейтенанта Дж** із форту, і я дав йому на вечір жука. Отож до ранку Ви його не побачите. Переночуйте в нас, а на світанку я pošлю Джупа, щоб приніс жука. Такої краси скільки світ світом не бувало!

— Це Ви про світанок?

— Який там світанок! Жук, от що. Він яскраво-золотого кольору, завбільшки з великий горіх гікорі⁵ і має дві чорні, як вугіль, цятки вгорі на спині, а третю таку саму — унизу. Вусики тоненькі...

¹ *Мізантропія* (з грецьк. *ненавидіти*) — ненависть, недовіра до людей. *Мізантроп* — людина, яка уникає товариства, відлюдкувата.

² *Меланхолія* — сум, туга, похмурий настрій.

³ *Сваммердам Ян (1637–1680)* — голландський ентомолог, автор праці «Загальна історія комах».

⁴ *Маса* — тут: шанобливе звертання слуги до свого господаря, що використовували ще в часи, коли в Америці існувало рабство.

⁵ *Гікорі* — різновид американської ліщини.

— Тоненькі, але важкенькі! — докинув своє слово Джупітер. — Та цей жук із щирого золота, усе до цятки в ньому золоте, усередині та зверху, — такого важкого жука я зроду-віку не бачив.

— Нехай і так, Джупе, — відказав Легран занадто вже поважним тоном, — але це не підстава, щоб ми їли пересмажену дичину. Жук і справді такої барви, — Легран обернувся до мене, — що я майже згоден із Джупітером. Надкрильця мають такий металевий відблиск, якого Ви ще ніколи не бачили. А втім, завтра й самі переконаєтеся. А тим часом я Вам покажу, якої він форми.

Сказавши це, Легран сів до невеликого столу, де лежали перо та чорнило, але не було видно ані клаптика паперу. Він попорпався в шухляді — проте й там теж паперу не знайшлося.

— Нічого, — сказав нарешті Легран, — нам і цього вистачить.

Він дістав із кишені камізельки клапоть, як мені видалося, дуже брудного паперу й став побіжно накреслювати на ньому обриси жука. А я все так і сидів коло каміна, ще не встигши зігрітися. Легран закінчив своє малювання і, не підводячись із місця, передав мені папір.

Аж раптом знадвору почувся голосний гавкіт, а тоді шкряботіння у двері. Коли Джупітер відчинив, у кімнату вскочив здоровенний Легранів ньюфаундленд, кинувся просто до мене й став лашитися, поклавши лапи мені на плечі: у попередні свої відвідини я приділяв йому чимало уваги. Перешалівши, собака притих, і я нарешті зміг поглянути на папір. Щиро кажучи, я дуже здивувався, коли побачив, що саме намалював мій приятель.

— Еге ж, — промовив я, уважно розглянувши малюнок. — Жук таки чудний, ніде правди діти, чогось подібного я ще в житті не бачив... Хіба що це, може, череп, череп із кістками навхрест. У всякому разі цей жук ні на що у світі так не подібний, як на емблему смерті.

— Череп! — повторив Легран. — Таки й справді, на папері воно начебто й подібне. Безперечно. Дві верхні чорні цятки — ніби очі, правда? А довша внизу — ніби отвір рота... Та й весь контур овальний.

— Може, і так, — озвався я, — але з Вас, Легране, художник ніякий. Я краще почекаю, поки побачу самого жука, якщо хочу скласти собі уявлення про його вигляд.

— Що ж, Ваша воля, — трохи ображено пробурмотів Легран. — Я малюю досить пристойно, принаймні мені так здається. У мене були добрі вчителі, і не зовсім же я безкебетний, смію думати.

— Ну, тоді Ви жартуєте, любий друже, — сказав я. — Тут намальовано доволі-таки непоганий череп — можу погодитися, що навіть пречудовий череп, як на мою профанську думку, і Ваш жук, якщо він подібний до цього черепа, — найдивніший жук у світі. Побачивши такого жука, недовго й у нечисту силу повірити! Думаю, Ви назвете його *scarabaeus caput hominis*¹ абощо; у природничій історії чимало таких назв. Але де ж ті самі вусики, що Ви казали?

— Вусики?! — вигукнув Легран, уже почавши дратуватися нашою розмовою. — Та не могли ж Ви їх не побачити. Я намалював вусики точнісінько такі, які вони є насправді. Уже де-де, а тут Ви не можете мати до мене претензій.

— Може, і справді Ви намалювали, — відказав я, — тільки я їх не бачу.

Нічого більше не кажучи, я повернув Легранові папірця, щоб зайве його не дратувати. Однак мене все-таки дуже здивувало, чому справа так обернулася.

¹ *Scarabaeus caput hominis* — з латин. *людська голова*. Вважають, що Е. А. По вигадав цього жука, об'єднавши прикмети двох різних видів.

Я ніяк не міг збагнути, що вивело Леграна з рівноваги. А щодо зображення жука — то там дійсно ніяких вусиків не було видно, та й сам жук був подібний швидше до черепа.

Легран сердито забрав папірець і вже майже зіжмакав його, щоб викинути, очевидно, у вогонь, коли це раптом щось прикувало його увагу до малюнка. Умить його лице побагровіло, а тоді стало смертельно блідим. Кілька хвилин він пильно придивлявся до малюнка, не рушаючи з місця. Потім підвівся, узяв свічку зі столу й сів на морську скриню в найдальшому кутку кімнати. Там він знову почав ретельно розглядати папір з усіх боків. (...)

Невдовзі Легран дістав із кишені сурдута¹ гаманець, обережно поклав туди папірець і, заховавши його в письмовий стіл, замкнув шухляду. Тепер він трохи заспокоївся, хоча попередня жвавість до нього так і не повернулася. Проте Легран уже не був пригніченим, а просто думав про щось. Що ближче до ночі, то дедалі більше він задумувався, і всі мої спроби розважити його були марні. Спершу я мав намір переночувати в хатині, як то не раз робив раніше, але настроїй господаря переконав мене, що краще піти. Легран не наполягав, щоб я залишався, однак на прощання потис мені руку щиріше, ніж звичайно.

Я не бачився з Леграном десь так із місяць. Аж ось одного дня заходить до мене в Чарльстоні його служник, Джупітер. Я ніколи не бачив доброго старого негра таким занепокоєним і вже подумав, чи не сталося з моїм приятелем якого лиха.

— А, Джупе! — сказав я. — То що у вас нового? Як там твій господар?

— Та, як на правду, маса, то він трохи нездужає.

— Нездужає? Прикро це чути. На що ж він скаржиться?

— Отож-бо і є, що він зовсім не скаржиться. Хоча таки дуже заслаб.

— Дуже заслаб, Джупітере?! Чому ж ти не сказав одразу? Він лежить?

— Де б пак він лежав! Він як забреде, то й зі свічкою не знайдеш. Отож-бо й воно. Болить мені душа за бідолашного маса Віла.

— Джупітере, я б усе-таки хотів зрозуміти, про що це ти говориш. Отже, кажеш, твій господар хворий. А на що він заслаб, ти не знаєш?

— Ви не сердьтеся на мене, маса. Мій господар ні на що не нарікає. Тільки чого він цілі дні такий похнюплений, а сам білий-білий став як полотно? І чого він усе щось рахує?..

— Що рахує, Джупітере?

— Та цифри всілякі — такі чудні цифри, що я й зроду не бачив. Аж страх бере, їй-богу. Я з нього ока не спускаю. А вчора він схопивсь іще до схід сонця і на цілий божий день десь пропав. Я вже здорового дубця наготував, думав, доброго лупня йому треба дати, як повернеться. Але такий він сумний прийшов, що не зміг я, дурень, і руки на нього підняти.

— Що? А, розумію. Ні-ні, ти не будь такий суворий до нього, Джупітере, не лупцюй його. Він, бідолашний, не витримає. А ти не можеш мені сказати, через що спричинилася з ним ця хвороба, що викликало таку дивну його поведінку? Яка-небудь пригода сталася, відколи я був у вас?

— Ні, маса, відтоді ніякої пригоди не траплялося. А ось раніше трапилася, того самого дня, коли Ви приходили.

— А що саме? Що ти маєш на увазі?

¹ *Сурдūt* — сюртук, верхній чоловічий одяг.

— Та що ж, маса, жука й маю на увазі.

— Що-що?

— Жука. Я певен, що той золотий жук укусив маса Віла в голову, їй-богу.

— А чому ти так думаєш, Джупітере?

— Бо в нього щелепи здорові, та й рот теж. Зроду я не бачив такого клятого жука, щоб отак хвицав ногами й кусав усе, що не попаде. Маса Віл хутко вхопив його й зразу ж випустив, ото ж тоді він, певно, і вкусив його. Я вже знаю. А мені той жук зразу не сподобався, я б його нізащо голірuch не взяв. Я знайшов клапоть паперу та й загорнув його, ось що я зробив. А крайчик паперу запхав йому в пащеку.

— Отже, ти думаєш, що твого пана вкусив жук і від цього він захворів?

— Я не думаю нічого, я просто знаю, бо через що б іще маса Вілові снилося золото, коли б його не вкусив золотий жук? Я вже наслухався про цих золотих жуків! (...)

— Ти маєш якесь доручення від містера Леграна?

— Ні, маса, я маю ось цю цидулку.

І Джупітер передав мені записку такого змісту:

«Дорогий****! Чому Ви так довго не заходите до мене? Сподіваюся, Ви не образилися на ту мою роздратованість? Та ні, звичайно ж, ні.

За той час, що я Вас не бачив, у мене з'явився великий клопіт. Я маю дещо розповісти Вам, хоча не дуже собі уявляю, як це зробити, і не певний, чи взагалі є в цьому потреба. Я не зовсім добре почував себе останні дні, і бідолаха Джуп своєю надмірною турботливістю доводить мене до розпачу. А вчора — чи повірите? — він наготував здорового дубця, щоб покарати мене, бо я, бачте, утік від нього та цілісінкй день сам-один проблукав у горах на материку. І тільки через те, що я маю поганий вигляд, мені не перепало на горіхи.

Своєї колекції я нічим новим не поповнив за цей час.

Якщо маєте таку змогу, приїжджайте, будь ласка, з Джупітером. Дуже прошу. Я хотів би побачити Вас уже сьогодні ввечері, справа вельми важлива. Запевняю Вас — надзвичайно важлива.

Із щирою повагою *Вільям Легран*».

Тон цієї записки чомусь неабияк мене стривожив. (...) Ні хвилини не вагаючись, я зібрався піти разом із негром.

Коли ми дісталися до пристані, на дні човна, яким ми мали перебраться через протоку, я завважив косу та три лопати, усе новісіньке.

— А це ж що, Джупе? — запитав я.

— Та коса й лопати, маса.

— Я бачу. Але навіщо вони тут?

— Це маса Віл наказав мені купити в місті, і я цілу купу грошей мусив за них викласти.

— Але що, ради всього таємничого на світі, твій «маса Віл» збирається робити косою та лопатами?!

— Оцього вже я не знаю, і нехай мене лиха година поб'є, коли й він знає. Це все той клятий жук.

...Було близько третьої години дня, коли ми прийшли. Легран нетерпляче чекав нас. Мою руку він потис із нервовим збудженням, що не могло не стурбувати мене й тільки посилило мої підозри. Обличчя в нього було бліде, аж моторошне, а глибоко посажені очі ряхтіли гарячковим блиском. Поцікавившись

його здоров'ям і не знаючи, що казати далі, я знічев'я запитав, чи повернув йому жука лейтенант Дж**.

— О, звісно! — відповів Легран, увесь спаленівши. — Я забрав жука на наступний ранок. Тепер ніщо мене з ним не розлучить. А Ви знаєте, Джупітер має рацію щодо нього.

— Як це? — спитав я, проймаючись сумним передчуттям.

— Та що цей жук із щирого золота.

Легран промовив це таким поважним тоном, у мене аж серце тьохнуло.

— Цей жук принесе мені багатство, — вів він далі, переможно всміхаючись, — поверне мені мої родові маєтності. Тож чи дивно, що я так його ціную? Доля судила жукові стати моїм, тим-то мені залишається тільки скористатися цим, і я здобуду те золото, шлях до якого він мені вкаже. Джупітере, принеси-но сюди жука.

— Що? Жука, маса?! Хай йому всячина, щоб я його займав! Беріть уже самі, коли Ваша воля.

Отож Легран поважно й урочисто підвівся і сам приніс мені жука в заскле-ній коробочці. Жук і справді був прегарний і з наукового погляду вельми цінний, бо на той час натуралісти ще не знали такого різновиду. На спині в жука були дві круглі чорні цятки з одного кінця та одна довгаста з іншого. Надкрильця здавалися дуже твердими й так вилискували, наче були з лощеного золота. Та й важкий був жук неабияк — не дурно ж бо Джупітер так про нього думав. Але ось як Легран міг дотримуватися такої самої думки — то вже мені й у голові не вкладалося.

— Я послав по Вас, — пророчим тоном почав Легран, — сподіваючись поради й допомоги в здійсненні волі фортуни й жука...

— Любий Легране! — урвав я його. — Ви нездужаєте, і треба вжити деяких заходів. Найкраще буде Вам лягти, а я залишусь у Вас кілька днів, поки Вам покращає. У Вас гарячка і...

— Перевірте мій пульс, — сказав він.

Я так і зробив і, мушу визнати, не помітив ані найменших ознак гарячки. (...)

— Ми з Джупітером вибираємося на материк у гори, і в цій експедиції потребуємо допомоги людини, якій можна довіряти. Ви — єдина така людина. Добре нам поведеться чи зле, але збудження моє після цього зникне.

— Я охоче стану Вам у пригоді, — відповів я. — Тільки скажіть, чи цей чортів жук якось причетний до експедиції?

— Так.

— Ну, тоді, Легране, я не можу брати участі в цій безглуздій справі.

— Що ж, шкода, дуже шкода. У такому разі доведеться спробувати нам самим.

— Самим?! Ви таки збожеволіли! Стривайте, а надовго це Ви вибираєтеся?

— Мабуть, на цілу ніч. Виходимо ми зараз і повернемося не пізніше, як на світанку.

— І Ви обіцяєте мені, даєте слово честі, що, коли закінчимо з Вашою забанкою, уся ця історія із жуком (боже милостивий!) закінчиться, Ви повернетесь додому й послухаєте моєї поради так, ніби я Ваш лікар?

— Так, обіцяю. А тепер збираймося, бо часу обмаль.

З тяжким серцем супроводив я свого приятеля. Вибралися ми — Легран, Джупітер, собака і я — близько четвертої години. Джупітер ніс косу й обидві лопати (...), я ніс два потайні ліхтарі, а Легран — жука, прив'язаного до шворки.

Ідучи, він раз у раз вимахував шворкою із жуком, ніби чаклюючи. (...) Марно я пробував випитати в нього мету подорожі. Умовивши мене піти з ним, Легран, здавалося, відохотився від будь-якої розмови й на всі мої запитання відповідав коротким: «Побачимо!»

Ми перебралися човном через протоку біля виступу острова, вийшли на високий берег материка й рушили в північно-західному напрямку. Місцина мала дикий і пустельний вигляд, ніде не було й сліду людської ноги. (...)

Так ми подорожували години зо дві, і вже перед заходом сонця дійшли до околиці ще похмурішої, ніж та, що залишилася позаду. (...)

Площина, на яку ми вийшли, поросла ожиною, і незабаром ми зрозуміли, що без коси далі не продертися. Там-то за вказівкою хазяїна Джупітер став прокладати нам стежину до височезного тюльпанового дерева, що росло в гурті з якимось десятком дубів. Розложистістю гілля, красою листяної крони й узагалі своїм величним виглядом воно перевершувало й ці дуби, і всі інші дерева, що я будь-коли бачив. Коли ми дісталися під тюльпанове дерево, Легран обернувся до Джупітера й спитав, чи зможе він видертися на цей стовбур. Старого негра мовби ошелешило це запитання, і якусь хвилику він не відповідав. (...)

— Авжеж, маса, ще не бувало такого дерева, щоб Джуп на нього не виліз, — просто сказав негр.

— Тоді лізь мерщій, бо швидко смеркне й ми не встигнемо побачити, що нам треба.

— А високо лізти, маса? — поцікавився Джупітер.

— Лізь по стовбуру, а там я скажу тобі... Стривай-но! Візьми жука із собою.

— Жука, маса Віле?! Золотого жука?! — скрикнув негр, аж відсахнувшись перелякано. — Для чого цей жук на дереві? Нехай мене повісять, щоб я його взяв!

— Якщо ти, Джупе, такий здоровий негр, боїшся торкнутися до цієї мирної мертвої комахи, то бери її за шворку. Але якщо ти її не візьмеш, доведеться розтовкти тобі макітру ось цією лопатою.

— Та навіщо хвилюватися, маса? — відказав Джупітер, помітно осоромлений та вже упокорений. — Ото аби погримати на старого негра! Я ж тільки жартую. Щоб я боявся жука? Та що мені той жук!

Він обережно взяв шворку за самий кінчик і, тримаючи жука якнайдалі від себе, приготувався лізти на дерево.

Замолоду тюльпанове дерево, *Liriodendron Tulipiferum*, цей найвеличніший мешканець американських лісів, має дуже гладенький стовбур і часто випускає гілля тільки високо від землі. Але із часом кора на дереві робиться нерівна та гудзувата й на стовбурі з'являються короткі відростки. Тож труднощі, які поставили перед Джупітером, лише на перший погляд здавалися нездоланими. (...) Джупітер урешті добувся до першого великого розгалуження і, здається, вирішив, що своє завдання виконав. Найбільша небезпека й справді вже минула; але ж він вибрався на височінь шістдесят–сімдесят футів!

— Тепер куди, маса Віле? — запитав негр.

Кадр із кінофільму «Золотий жук».
(реж. М. Рене, Франція, 1981)

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

— Угору по найгрубшому суку, в оцей бік, — сказав Легран.
Джупітер не забарився виконати команду — лізти, очевидно, було неважко.
(...) Незабаром почувся його голос, немовби десь іздалеку:

— Довго ще лізти?

— А ти вже високо? — запитав і собі Легран.

— Ще й як! — відказав негр. — Я вже бачу небо крізь верхівку дерева.

— Небо — це байдуже, ти слухай, що от я скажу. Оглянься назад і полічи, скільки гілок ти проминув на тому суку, по якому лізеш. Порахував?

— Одна, дві, три, чотири, п'ять... Позад мене п'ять гілок, маса.

— Тоді виліз ще на одну вище.

За кілька хвилин почувся голос, запевняючи, що власник його дістався до сьомої гілки.

— Тепер, Джупе, — збуджено закричав Легран, — лізь по цій гілці так далеко, як тільки зможеш! А коли побачиш щось чудне, озвешся!

Якщо досі я ще не зовсім був певний, що мій бідолашний приятель схибнув-ся, то в цю хвилину в мене розвіялися останні сумніви. Він таки збожеволів. Тільки як тепер доставити його додому? Поки я міркував над цим, Джупітер знову подав голос:

— Я боюся далі лізти, гілка геть струхла.

— Ти кажеш «струхла», Джупітере? — тремтячим голосом промовив Легран.

— Еге ж, маса, вона трухлява, як старий пеньок. Їй давно вже капець.

— Що ж його робити, боже мій?! — скрушно запитав Легран.

— Що робити? — радо захопився я за нагоду. — Та повертатися додому й лягати в постіль. Не барімся, любий друже. Уже смеркає, та й Ви ж не забули, що мені обіцяли.

— Джупітере! — закричав Легран, не звертаючи на мене ніякісінької уваги. — Ти чуєш? (...) Отже, слухай далі! Коли посунешся ще трохи вперед по цій гілляці, але так, щоб не впасти, і не випустиш жука, я подарую тобі срібного долара, тільки-но ти злізеш на землю.

— Я вже сунуся, маса Віле, уже-уже, — хутко відповів Джупітер. — Ось і кінець гілляки.

Г. Герпін. Ілюстрація до оповідання Е. А. По «Золотий жук». 1895 р.

— Уже кінець?! — мало не верескнув Легран. — Кажеш, ти вже на кінці гілляки?

— Та вже близько, маса!.. О-о-о! Боже милосердний, що це тут на дереві?

— Ну?! — зраділо скрикнув Легран. — Що там таке?

— Та нічого, тільки череп. Хтось залишив свою голову на дереві, а вороння видзьобало все м'ясо до крихти.

— «Череп», кажеш? Чудово! А як його прикріплено до гілляки? Чим він тримається?

— А й правда, маса, зараз гляну. Чудасія, їй-бо! Здоровецький цвях у черепі. Оце ж він і держить череп на гілляці.

— Тепер слухай, Джупітере, зроби точно, як я скажу. Ти чуєш?

— Еге ж, маса.

— То добре вважай! Знайди ліве око черепа.
 — Оце так маєш! Та ж у нього ніяких очей немає.
 — А хай тобі з таким телепнем! Ти знаєш, де в тебе права рука, а де ліва?
 — Авжеж знаю, я добре знаю, де в мене ліва рука. Це та, що я нею дрова рубаю.

— Ну, та звісно, ти ж лівак. А ліве око в тебе з того самого боку, що й ліва рука. Тепер ти вже знайдеш, може, де ліве око черепа, тобто місце, де було ліве око? Знайшов?

Запала довга мовчанка. Нарешті негр озвався:

— То ліве око черепа з того самого боку, що й ліва рука? Але в черепа й сліду руки немає, не те що! Та вже хай. Ось воно, ліве око, знайшов. То що з ним робити?

— Пропусти жука вниз крізь той отвір, скільки шворки стане, але стережися, щоб шворка не випала з руки.

— Уже зробив, маса Віле. Немає легше, як пропустити жука крізь дірку. Он він висить унизу. (...)

Забивши кілочок саме в тому місці, де впав жук, мій приятель дістав із кишені рулетку. Один її кінець він прикріпив під стовбуром дерева — з того боку, що найближчий до кілочка, — потім розмотав рулетку й через кілочок протяг далі, у напрямку, визначеному двома пунктами: деревом і кілочком. Джупітер ішов попереду й підтинав косою куші ожини. За п'ятдесят футів від кілочка Легран зупинився і забив ще один кілочок. Узнявши його за центр, він окреслив коло діаметром десь так чотири фути. Після цього схопив сам лопату, дав по одній Джупітерові й мені та сказав якомога швидше братися до роботи.

(...) Мені було ясно, що Леграном оволоділа притаманна південцяма жага шукати заховані скарби, і ця його химерність ще й посилилася, коли він знайшов жука; а Джупітер до того ж забалакав йому вуха тим, що цей жук, мовляв, «із щирого золота». (...) Мені стало прикро й сумно на серці. Нарешті я вирішив, що краще вже я з доброю волею візьмуся копати, аби швидше Легран переконався, що його марення безглузді. Отож ми засвітили ліхтарі та ревно заходилися працювати, так наче й справді робили щось путнє. (...)

Наприкінці другої години роботи яма досягла п'яти футів завглибшки, хоча ніяких ознак скарбу ніхто ще не завважив. Ми перестали копати, і я почав сподіватися, що наша комедія вже завершується. Проте Легран, хоча сам і дуже розгублений, задумливо витер піт із чола й знову заходився працювати. Викопана яма мала в перетині чотири фути, а в обводі покривала те коло, що окреслив Легран. Тепер ми трохи розширили площу ями й заглибилися ще на два фути. Знову ніякого знаку. (...)

— Ти, мерзотнику, — просичав Легран крізь зуби, — триклятий чорте, відповідай мені зараз же, чуєш? Щоб без усяких викрутасів! Де в тебе ліве око?

— Ой, на бога, маса Віле! Та от же моє ліве око, хіба ні? — заголосив нажаханий Джупітер, поклавши долоню на своє праве око й невідривно там її тримаючи, немовби хазяїн намірявся видерти йому те око.

— Я так і думав! Я знав! Ур-ра! — закричав Легран, випустив негра й кинувся витинати різні вихиласи на превеликий подив свого служника, що, підвівшись із колін, мовчки позирав то на хазяїна, то на мене.

— Ходімо назад! Вертаймося! — скомандував Легран. — Гру ще не програно. — І він перший рушив знову до тюльпанового дерева.

— Ану, Джупітере! — гукнув він до свого служника, коли ми були вже біля дерева. — То як череп прибито до гілляки — лицем до стовбура чи від стовбура?

— Назовні, маса, щоб вороння могло без усякого клопоту видзьобати очі.

— Гаразд. А крізь яке око ти пропустив жука: крізь це чи оце? — Легран торкнувся рукою одного, а потім другого ока Джупітера.

— Крізь оце, маса, крізь ліве, як Ви наказували. — І негр тицьнув пальцем на своє праве око.

— Ага, так, тоді почнімо спочатку.

Тоді мій приятель, у божевільні якого тепер мені вже привиджувалася певна система, переставив кілочка, що позначав те місце, де впав жук, на три дюйми західніше. Простягнувши знову рулетку від стовбура дерева до кілочка, він відміряв ще п'ятдесят футів по прямій та встановив нову кінцеву точку, на відстані кілька ярдів від викопаної ями.

Цього разу Легран окреслив коло трохи більше діаметром, ніж попереднє, і ми знову заходилися копати. (...) Так минуло півтори години. І саме коли ці химери уяви цілком полонили мене, наш собака раптом знову несамовито розгавкався. (...) За кілька секунд він вигріб купу людських кісток, що колись були двома скелетами, усуміш із металевими гудзиками та зітлілою вовняною одежею. Ще кілька ударів лопатою — і з'явилося лезо здорового іспанського ножа, а далі — три-чотири золотих і срібних монети.

Побачивши їх, Джупітер пройнявся нестримним захватом, але на обличчі його хазяїна проступило цілковите розчарування. Легран наполягав, одначе, щоб ми не кидали роботи. Та тільки-но він закінчив, як я упав долілиць, перечепившись ногою через велике залізне кільце, що випиналося із землі.

Тепер ми заходилися працювати куди завзятіше, і такого гарячкового збудження, як у подальші десять хвилин, я ще зроду не зазнавав. Ми очистили від землі довгасту дерев'яну скриню, яку, — судячи з того, що вона чудово збереглася і дошки не втратили твердості, — колись було оброблено якоюсь хімічною речовиною. (...) Усі ми гуртом, хоч як натужувалися, спромоглися тільки ледь зрушити скриню з місця. Нам одразу стало ясно, що втрюх ми такої ваги не подумаємо винести. На щастя, віко скрині закріплювали тільки два висувні прогоничі. Задихаючись від хвилювання, ми тремтячими руками вирвали їх. І вмить — незмірний скарб зблиснув перед нами. Коли світло ліхтарів упало в яму, від накиданої купи золота та самоцвітів саянуло таким блиском, що нас мало не посліпило.

(...) Легран, здавалося, геть знесилів від збудження і майже не озивався. Джупітерове обличчя на кілька хвилин зблідло мов смерть, — якщо взагалі може збліднути негр. Він стояв не просто приголомшений, а ніби аж громом вражений. А тоді раптом упав навколішки в ямі, занурившись руками по лікті в золото, та так і завмер, немовби розкошуючи в цій незвичайній купелі. Урешті Джупітер глибоко зітхнув і прорік голосно щось на взірець монологу:

— І все це він, золотий жук! Любенький золотий жук! Маленький мій, золотенький, а я ж так його шпетив! І не сором тобі, старий негре? Ну, чого мовчиш?..

Нарешті мені довелося повернути до дійсності їх обох — і господаря, і служника: скарб же треба було забирати. Час був пізній, і якби ми дуже забарилися, то не встигли б до ранку перенести все в хатину. Але голова в нас ішла обертом, і ми довго стояли й думали, не знаючи, із чого починати. Нарешті ми вийняли зі скрині зо дві третини вмісту та аж тоді насилу спромоглися витягти її з ями. Вийняті скарби заховали в кущах ожини, а вартувати коло них залишили

собаку, що йому Джупітер якнайсуворіше наказав будь-що не сходити з місця й не зчиняти гавкоти до нашого повернення. Після цього ми хутко рушили у зворотну дорогу, несучи із собою скриню. Не зазнавши ніяких пригод, а тільки страшенно зморившись, десь так о першій годині ночі ми дісталися до хатини. Нас посіла така втома, що годі було й думати, аби відразу збиратися знову. Ми спершу повечеряли та цілу годину відпочивали, а вже потім, не зволікаючи більше, подалися назад у гори, захопивши із собою три міцні лантухи, що знайшлися в хатині. Близько четвертої години ми були коло ями. Поділивши решту здобичі приблизно на рівні три частини й не засипаючи ями, ми вдруجه вирушили до хатини й доставили туди свою золоту ношу саме о тій порі, коли перші проблиски світанку зазоріли над верхів'ями дерев на сході. (...)

Коштовностей, накиданих у скриню абияк, було по самі вінця... (...) Тієї ночі весь уміст скрині ми оцінили десь так на півтора мільйона доларів; подальша реалізація золота й коштовностей (собі на вжиток ми залишили їх зовсім мало) показала, що ми були надміру стримані у своїх підрахунках. (...)

Коли ми переглянули весь скарб і наше гостре збудження трохи вляглося, Легран, бачивши, що мені страшенно кортить почути розгадку цієї надзвичайної таємниці, почав нарешті докладно про все розповідати.

— Ви пам'ятаєте той вечір, як я показав Вам нашвидку намальований обрис жука. (...) Отож коли Ви повернули мені клапоть пергаменту, я вже ладен був зібгати його й кинути у вогонь.

— Клапоть паперу, Ви хочете сказати? — урвав я Леграна.

— Ні. Він і справді нагадує папір, я й сам так думав, але, почавши малювати на ньому, одразу побачив, що то дуже тонкий пергамент. Ви ж пам'ятаєте, який він був брудний. Ну, і коли я взяв його, щоб зібгати, то ненароком глянув на той малюнок, куди й Ви дивилися, і вкрай здивувався, бо й справді розпізнав обриси черепа на тому самісінькому місці, де я нібито малював жука. Це мене так вразило, що я не міг і думок докупити зібгати. Я ж бачив, що мій малюнок деталями дуже різнився від того, який був у мене перед очима, хоч у цілому обриси їх і були близькі. Тоді я взяв свічку, сів у найдальшому кутку кімнати й пильніше придивився до пергаменту. Я побачив на звороті свій малюнок — точнісінько такий, яким його й малював. Насамперед мене взяв подив, що ось же можлива така різюча подібність, такий химерний збіг — череп на звороті пергаменту, саме під моїм жуком, і то не тільки обрисами, а й розміром до жука подібний. Кажу ж бо: дивність оцього збігу зовсім мене спантеличила (...) Але, отямившись, я раптом виразно пригадав, що, коли я починав малювати жука, на звороті пергаменту ніяких обрисів не було. Я був певний цього, бо ж спочатку кілька разів перегортав пергамент, шукаючи чистішого куточка. І що-що, а череп я б уже не міг не помітити. Відкриття це вразило мене навіть дужче, аніж подібність жука формою до черепа. За цим усім, безперечно, була якась нерозгадана таємниця. (...)

Коли Ви пішли, а Джупітер міцно заснув, я почав докладніше обмірковувати всю справу. Найперше я пригадав, за яких саме обставин жук потрапив до мене. На материку, за милю на схід від острова, але близько до смуги припливу ми знайшли жука. Коли я схопив його, він боляче куснув мене, і я мусив його випустити. Жук упав біля ніг Джупітерові. Той, одначе, не зразу підняв жука, а спочатку розглянувся туди-сюди, шукаючи листка або чогось такого, щоб було безпечніше пальцям. У цю мить Джуп, вірніше, ми обоє, завважили клапоть пергаменту, що тоді мені видався папером. Він лежав, присипаний піском, і тільки краєчок

його виднів назовні. Неподалік від цього місця я побачив кістяк начебто баркаса. Пролежав він тут, либонь, довгенько, бо від дерев'яного каркаса залишилися лише сліди.

Отже, Джупітер узяв той пергамент, загорнув у нього жука та дав мені. Незабаром ми рушили додому й дорогою зустріли лейтенанта Дж***. Коли я показав йому комаху, він попросив у мене дозволу взяти її до форту. Ледве встиг я висловити свою згоду, як він уже заховав жука до кишені камізельки, а пергамент залишився в моїх руках. (...) Десь у цю, видно, хвилину я несвідомо й поклав той шматок пергаменту до кишені.

Ви пам'ятаєте, що, підійшовши до столу намалювати жука, я не знайшов паперу там, де він звичайно лежав. У шухляді теж нічого не було. Тоді я почав нишпорити по кишенях, — може, де трапиться старий лист, — і раптом рукою намацав пергамент. (...)

Уважайте мене за фантазера, як собі хочете, але я вже тоді відчув певний зв'язок між окремими явищами. Я з'єднав до купи дві ланки довгого ланцюга. На березі моря лежав човен, а неподалік валявся пергамент — такий пергамент, не папір! — із намальованим черепом. Ви, звичайно, спитаєте, де ж тут зв'язок. Я відповім, що череп, череп із схрещеними кістками під ним, — це піратська емблема. У кожній сутичці пірати виступають під прапором із зображенням черепа.

Отже, то був пергамент, а не папір. (...) Я також звернув увагу на форму пергаменту. Хоч один його ріжок і був колись обірваний, видно було, що первісно пергамент мав продовгасту форму. Це була саме така пергаментна смужка, на якій можна зробити пам'ятний запис, призначений для тривалого зберігання.

— Але ж Ви самі сказали, — утрутився я, — що черепа не було на пергаменті, коли Ви малювали свого жука! То як Ви могли простежити якийсь там зв'язок між човном і черепом, якщо цей самий череп хтось — бозна-хто і як — намалював уже після Вашого жука?

— Власне, тут і розпочинається таємниця. Хоча якраз у цьому моменті мені було не так уже й важко її розгадати. (...) Надворі було холодно (рідкісний випадок, але ж який щасливий!), і в каміні палав вогонь. Я розігрівся з дороги й тому сів біля столу. Ви, однак, присунули своє крісло ближче до каміна. Тільки-но Ви взяли в мене пергамент і почали розглядати, як убіг Вовк, наш собака, він кинувся до Вас і передніми лапами скочив Вам на груди. Лівою рукою Ви стали гладити собаку, стримуючи його запал, а Ваша права рука, що з пергаментом, упала між колін, зовсім близько до вогню. (...) Ви, безперечно, знаєте, що існують і споконвіку існували хімічні препарати для невидимих записів на папері або на пергаменті — прочитати їх можна лише після нагрівання. Кобальтова емаль, розчинена в царській горілці й розведена в чотирикратній за вагою кількості води, дає зелений колір. Перетоплений кобальт, розріджений у селітряному спирті, дає червоний. За якийсь час, коли папір чи пергамент вихолоне, колір зникає, але знову стає видимий при нагріванні.

Тепер я почав пильно вивчати зображення черепа. Зовнішні його обриси, ті, що ближчі до країв пергаменту, проступали набагато чіткіше, ніж внутрішні. Було ясно, що тепло діяло або недостатньо, або нерівномірно. Я негайно ж розпалив вогонь і рівномірно прогрів увесь пергамент. Спершу чіткішими стали тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа — по діагоналі — кутку пергаменту проступили обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт.

— Ха-ха! — вирвалося в мене. — Звісно, сміятися з Вас мені не випадає, півтора мільйона — це занадто поважна штука, аби жартувати, але ж не думаєте Ви й третю ланку доточити до ланцюга! Знайти щось спільне між піратами й кішками?! Пірати, як відомо, до хатнього затишку не вельми охочі, тож і кішки їм ні до чого.

— Але ж я кажу, що там зображена була зовсім не кішка.

— Ет, кішка чи кіт — невелика різниця.

— Невелика, але є, — сказав Легран. — Ви, можливо, чули про капітана Кіда¹. Оце ж вам кіт і Кід. Я відразу зрозумів: зображення kota немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі абощо. Я кажу «підпис», бо kota було намальовано саме в тому місці, де підписуються. А зображення черепа в протилежному по діагоналі кутку навіювало думку про герб чи печатку. Але мене збивало з пантелику те, що десь поділося головне в моєму вигаданому документі: текст. (...)

Ви, безперечно, чули, що існують тисячі туманних легенд про капітана Кіда та його спільників, ніби вони позакопували свої скарби десь на Атлантичному узбережжі. В основі цих легенд мусять бути якісь дійсні факти. (...) Ви чули про якийсь більш-менш значний скарб, знайдений на узбережжі?

— Ніколи не чув.

— А проте ж Кідові багатства були величезні, це кожний знає. І я був певен, що його скарб досі ще лежить у землі. (...) Я тоді ще більше нагрів пергамент над вогнем, але ніяких знаків не проступило. Тоді я подумав, чи не заважає часом бруд, і вирішив обмити пергамент теплою водою. Поклав його на сковороду, донизу тим боком, що із черепом, а сковороду поставив на жарівницю з деревним вугіллям. За кілька хвилин, коли сковорода добре прогрілася, я взяв пергамент і, на превелику свою радість, побачив розташовані в ряд начебто цифри. Я знову поклав пергамент на сковороду й зачекав ще з хвилину. Коли я зняв сковороду з вогню й узяв пергамент, запис проступив повністю — ось зараз Ви й самі побачите.

Із цими словами Легран нагрів пергамент і дав мені. Поміж черепом і котом було видно знаки, незграбно виведені червоним чорнилом:

5 3 Δ Δ = 3 0 5)) 6⁺ ; 4 8 2 6) 4 Δ §)) 4 Δ) ; 8 0 6⁺ ; 4 8 = 8 || 6 0)) 8 5 ; ;] 8⁺ ; : Δ⁺ 8 = 8 3 (8 8) 5⁺ = ; 4 6 (; 8 8⁺ 9 6⁺ ? ; 8)⁺ Δ (; 4 8 5) ; 5⁺ = 2 :⁺ Δ (; 4 9 5 6⁺ 2 (5⁺ — 4) 8 || 8⁺ ; 4 0 6 9 2 8 5) ;) 6 = 8) 4 Δ Δ ; 1 (Δ 9 ; 4 8 0 8 1 ; 8 : 8 Δ 1 ; 4 8 = 8 5 ; 4) 4 8 5 = 5 2 8 8 0 6⁺ 8 1 (Δ 9 ; 4 8 ; (8 8 ; 4 (Δ ? 3 4 ; 4 8) 4 Δ ; 1 6 1 ; : 1 8 8 ; Δ ? ;

— Але мені щось від цього анітрохи не проясніло, — промовив я, віддаючи Легранові пергамент. — Навіть за всі коштовності Голконди² я б не зміг розгадати цієї загадки.

(...) — Ці знаки та цифри утворюють шифр, тобто в них прихований певний зміст. Але з того, що я чув про Кіда, можна було зробити висновок, що він не здатний був укласти вигадливу криптограму. Отож я вирішив, що цей код нескладний (...).

У цьому разі, як і завжди при зашифрованих записах, найперше постало питання про мову. (...) Зображений кіт означав, що йдеться про капітана Кіда, англійця, котрий, звісна річ, користувався англійською мовою. (...) Отже, я зупинився на англійській мові.

¹ Кід (Кідд) Вільям (бл. 1650–1701) — капітан королівського англійського флоту, який став піратом і закінчив своє життя на лондонській шибениці.

² Голконда — індійська держава XVI–XVII ст., у якій видобували багато алмазів. Вона стала символом незліченних багатств, самоцвітів і виробів із них.

Як Ви бачите, запис на пергаменті не має поділу на слова, що значно ускладнює завдання. Якби текст не йшов усучіль, я почав би з того, щоб відшукати й зіставити найкоротші слова, і, натрапивши на слова з однієї літери, як-от англійське «/» (займенник «я»), уважав би, що успіху досягнуто. Але оскільки поділу на слова не було, то спершу мені довелося підрахувати, які знаки вжито частіше, а які — рідше. Підрахунки дали таку таблицю:

Знак «8» ужито 34 рази,	«=» — 8 разів,
«;» — 27 разів,	«1» — 7 разів,
«4» — 19 разів,	«0» — 6 разів,
«(» — 16 разів,	знаки «9» і «2» — по 5 разів,
«Δ» — 15 разів,	знаки «:» і «3» — по 4 рази,
«+» — 14 разів,	«?» — 3 рази,
«5» — 12 разів,	« » — 2 рази,
«6» — 11 разів,	знаки «§», «—» і «]» — по разу.

В англійській мові, як відомо, на письмі найчастіше трапляється літера *e*. У міру дедалі меншої частотності літери розташовуються так: *a o i d h n i r s t u y c f g e m w b k p q x z*. Літеру *e*, одначе, уживають куди частіше від інших, — узагалі важко знайти речення, де б вона не переважала. (...)

Отже, можемо вважати, що 8 — це *e*. Далі, з усіх англійських слів найуживаніше *the*, означений артикль. Тепер подивімося, чи не знайдемо тут сполучень трьох, щоразу розташованих у тій самій послідовності знаків, з яких останнім знаком було б 8. Якщо знайдемо такі сполучення, вони найімовірніше означатимуть слово *the*. Придивившись, ми й справді знаходимо не менше, як сім разів повторене сполучення знаків ; 4 8. Можемо вважати, що ; — це *t*, 4 — це *h*, а 8 — це *e*. У цьому, останньому, ми вже добре пересвідчилися. Це вже посуває нас набагато вперед.

Розшифрувавши одне слово, ми можемо встановити перші й останні літери багатьох інших слів, що дуже важливо. Ось візьмімо хоча б передостаннє сполучення ; 4 8 — це майже на самому кінці. Перший після 8 знак, крапка з комою, як ми знаємо, починає нове слово. Із шести подальших, після *the*, знаків п'ять нам уже відомо. Підставляємо замість знаків літери *h*, замінивши невідому літеру крапкою, записуємо *teeth*.

Літери *th* доводиться відразу відхилити, бо такого закінчення не має жодне англійське слово зі стількох літер, що починається з *t*. У цьому легко пересвідчитись, підставляючи на порожнє місце одну по одній усі літери абетки. Залишається, отже, *tee*.

Перебравши, якщо потрібно, усю абетку, знаходимо єдине можливе прочитання — *tree*, тобто «дерево». Маємо, отже, ще одну літеру — *r*, зображену в шифрі як (, і можемо прочитати вже два слова поспіль: *the tree*.

Трохи далі бачимо знову сполучення ; 4 8, тобто *the*. Випишімо тепер цей уривок тексту поміж відомими нам словами: *the tree ; 4 (Δ ? 3 4 the*.

Підставивши вже розшифровані літери, маємо: *the tree thr Δ ? 3h the*.

З крапками замість невідомих літер уривок виглядатиме так: *the tree thr . . h the*.

Тут одразу напрошується слово *through*, «через», що дає нам ще три літери — *o*, *u* і *g*, зашифровані відповідно знаками Δ, ? і 3.

Пильно приглянувшись тепер до сполучень розшифрованих уже знаків у криптиграмі, знаходимо неподалік від початку запис 83(88, тобто *agree*, що, безпе-

речно, означає слово *degree* («градус») без першої літери. Звідси маємо ще одну літеру — *d* (знак «=»).

Проминувши чотири знаки після слова *degree*, бачимо сполучення ;46(;88+, або ж, якщо під розшифровані знаки підставити літери, а нерозшифрований знак замінити на крапку — *th.rtee*.

На думку відразу спадає слово *thirteen*, тобто «тринадцять», що дає нам ще дві нових літери, *i* та *n*, у криптограмі відповідно 6 та +.

Звертаємося тепер до початку зашифрованого запису: 53 ΔΔ =.

Після підстановки отримуємо: *.good*.

Отже, бачимо, що перший знак — це *a*, неозначений артикль, а перші два слова — це *A good* («добрий»).

Щоб уникнути плутанини, складемо табличку розшифрованих знаків, розташували їх за абеткою:

«5» означає a		
«=» — d	«4» — h	«Δ» — o
«8» — e	«6» — i	«(» — r
«3» — g	«+» — n	«;» — t

Розшифровано, отже, десять найважливіших літер. Думаю, немає потреби докладно зупинятися на тому, як я розшифрував решту. У всякому разі, Ви, мабуть, переконалися, що такого роду криптограми не дуже важко розгадувати, знаючи їхню будову. Але майте на увазі, що ця криптограма належить до найпростіших. Залишається дати Вам повний текст розшифрованого запису на пергаменті. Отже, прошу:

“A good glass in the Bishop’s hostel in the Devil’s seat twenty one degrees and thirteen minutes northeast and by north main branch seventh limb east side shoot from the left eye of the death’s-head a bee-line from the tree through the shot fifty feet out”.

(«Добре скло в Єпископовім заїзді на чортовім сідалі двадцять один градус і тринадцять минут північ–північ–схід головний сук сьома гілляка східний бік стріляй із лівого ока мертвої голови пряма лінія від дерева через постріл на п’ятдесят футів»). (...)

Я бачив, що укладач криптограми зумисне писав усі слова всуціль, щоб важче було її розгадати. Ну, а коли за таке діло береться хтось не аж надто тямущий, він майже неодмінно переборщить. Там, де йому в процесі писання трапляється кінець речення чи слова, він конче намагатиметься дальший знак поставити якнайближче до попереднього. Ось пригляньтесь до криптограми, і Ви легко помітите п’ять таких місць. Ураховуючи це, я так помежував текст:

«Добре скло в Єпископовім заїзді на чортовім сідалі — двадцять один градус і тринадцять минут — північ–північ–схід — головний сук, сьома гілляка, східний бік — стріляй із лівого ока мертвої голови — пряма лінія від дерева через постріл на п’ятдесят футів».

— Проте від цього розмежування мені не стало все зрозумілішим, — сказав я.

— У перші дні мені теж так само, — відповів Легран. — А тим часом я заходився ревно розпитувати кожного, чи не знає хто поблизу Саллівенового острова будівлі під назвою «Єпископів заїзд». Нічого не довідавшись, я вже мав намір розширити смугу обстежень і повести їх систематичніше, коли це одного ранку мені раптом спало на думку: а може, цей «Єпископів заїзд» якось стосується давнього роду Біскопів, що колись володів старовинною садибою за чотири негрів на північ від острова. Я пішов на плантацію та розпитав тамтешніх старих негрів.

Кадр із кінофільму «Золотий жук»
(реж. М. Рене, Франція, 1981)

Нарешті одна старенька бабуся сказала, що чула про такий собі «Єпископів заїзд» і, може, навіть і покаже мені туди дорогу, тільки то зовсім не заїзд, ані шинок, а просто висока скеля.

Я пообіцяв їй добре віддячити за клопіт, і вона, трохи повагавшись, погодилася провести мене. Знайшли ми те місце без будь-яких труднощів, і, відпустивши негритьянку, я став розглядатися довкола. «Заїзд» виявився нагромадженням диких урвищ і скель, найвища з яких стояла трохи осторонь і скидалася на штучну споруду.

Я видерся на вершечок цієї скелі й зупинився, не знаючи, що ж робити далі.

Коли я так роздумував, погляд мій упав на вузький прискалок на східному узбіччі скелі, десь так за ярд нижче від вершини. Цей прискалок виступав наперед дюймів на вісімнадцять і був не більший як фут завширшки, а заглибина в скелі саме понад ним робила його трохи подібним до крісла з увігнутою спинкою, що були модні за наших прадідів.

Я здогадався, що це і є «чортове сідало», згадане в криптограмі; тепер таємниця була неначебто розв'язана. «Добре скло», ясна річ, означало не що інше, як підзорну трубу, — моряки часто вживають слово «скло» у такому значенні. Отже, тут, як я відразу збагнув, треба було використати підзорну трубу, до того ж дивитись у неї з точно визначеної позиції. А «двадцять один градус і тринадцять мінут» і «північ–північ–схід» означали, безперечно, спрямування труби. Страшенно збуджений своїми відкриттями, я поспішив додому, озброївся підзорною трубою та повернувся на скелю.

(...) Піднісни трубу під кутом десь так у двадцять один градус, став обережно водити нею вгору-вниз, аж поки увагу мою привернув круглий отвір чи то просвіт у листі величезного дерева, що вдалині підносилося над усіма своїми сусідами. Посеред того просвіту я помітив білу цятку, але що воно таке, спершу не міг розгледіти. Відрегулювавши фокус труби, я глянув ще раз і побачив, що то людський череп. Це відкриття так підняло мені настрій, що й уся загадка видалася розгаданою. Адже ясно було, що слова «головний сук, сьома гілляка, східний бік» могли означати лише розміщення черепа на дереві, а вказівка «стріляй з лівого ока мертвої голови» також давала тільки одне тлумачення, коли йшлося про пошук захованого скарбу. Я міркував так: якщо опустити до землі кулю, пропущену крізь лівий очний отвір черепа, і провести пряму лінію від найближчої точки стовбура через «постріл» (тобто місце, куди впала куля) далі на п'ятдесят футів, то саме там і буде місце, де, імовірно, закопано скарб. (...)

— Коли ми вперше копали, — сказав я, — то схилили місцем, певно, через те, що Джупітер через дурний свій розум опустив жука з правої очниці черепа замість лівої, так?

— Саме через це. На місці нашого «пострілу», тобто, де ми забили кілочок під деревом, відхилення становило тільки зо два дюйми, і якби скарб там було й закопано, така похибка анітрохи б не зашкодила. Але ж «постріл» і найближча точка дерева вказували тільки напрямок, тож що далі ми відходили від дерева, більшало й відхилення, і за п'ятдесят футів відстані скарб залишився зовсім осторонь. Якби не моє найглибше переконання, що скарб таки справді був десь неподалік, уся наша праця була б марною. (...)

— А цей Ваш урочистий тон, оці вимахування жуком? Це щось украй дивне. Я був певний, що Ви збожеволіли. І чому Ви хотіли опустити з очниці черепа неодмінно жука, а не кулю?

— Та, щиро кажучи, мене трохи роздратували Ваші натяки, що я, мовляв, з'їхав із глузду, тож я нишком поклав собі відплатити Вам невеличкою містифікацією. Через це я й вимахував жуком і через це ж таки надумав опустити його з дерева. До речі, на цей намір наштовхнуло мене якраз Ваше зауваження, що жук дуже важкий.

— Ага, розумію. Тепер залишається тільки ще одне з'ясувати. Оці скелети, що в ямі, звідки вони могли взятися?

— Про це я знаю не більше за Вас. Можливе, однак, лиш одне правдоподібне пояснення — хоча й страшно уявити собі таку нелюдську жорстокість. Звісна річ, Кідові — якщо це справді Кід заховав скарб, у чому я не маю сумніву, — Кідові хтось мусив допомагати в цій роботі. А коли основну частину роботи було виконано, він, мабуть, вирішив, що усунути зайвих свідків не завадить. Два-три удари кайлом, коли його помічники ще поралися в ямі, — і було вже по всьому. А проте, може, тих ударів знадобилося десяток, хто знає.

(Переклад Ростислава Доценка)

Компетентності

Обізнаність. 1. Визначте ознаки детективу в оповіданні «Золотий жук». 2. Що зумовило ситуацію розгадування таємниці? **Читацька діяльність.** 3. Розкрийте символічне значення назви оповідання «Золотий жук». 4. Що допомогло Легранові знайти скарб? Золотий жук? Розум? Чи його фантазія? Обґрунтуйте відповідь. 5. Що єднає образи автора й оповідача? 6. Чим відрізняються образи оповідача та Леграна, оповідача й автора? 7. Доведіть, що оповідач — людина освічена та культурна. 8. Як оповідач сприймав Леграна протягом твору? Визначте (за текстом) етапи зміни ставлення оповідача до головного героя твору. **Цінності.** 9. Визначте ідею твору. **Комунікація.** 10. Розкажіть від імені Леграна про таємницю скарбу. **Математична компетентність.** 11. Складіть послідовний план роздумів Леграна. Намалюйте схему. **Сучасні технології.** 12. Підготуйте постер для соцмереж про оповідання «Золотий жук». **Ініціативність і підприємливість.** 13. Як поведуться персонажі в незвичайних ситуаціях? Дайте їм оцінку. **Екологія та ми.** 14. Опишіть місця, де відбуваються події. Опишіть (або намалюйте) золотого жука. 15. Як ви думаєте, про який вид жуків ідеться у творі? Висловте гіпотезу, обґрунтуйте. **Література та культура.** 16. За допомогою інтернету знайдіть 2–3 ілюстрації до твору. Доберіть до них цитати. **Творче самовираження.** 17. Напишіть епілог до твору: «Як склалася в подальшому доля персонажів оповідання "Золотий жук"?» **Уміння навчатися.** 18. Як розвинути власний інтелект? Сформулюйте 3–4 правила, що можуть бути корисними для вас та однокласників.

Проект «Досліджуємо сучасний детектив». Підготуйте презентацію про один із сучасних детективів у художній літературі або кіномистецтві. Визначте нові ознаки жанру.

Радимо прочитати

Е. А. По Золотий жук: Оповідання та повісті / переклади з англ. — Київ, 2001.

Артур Конан Дойл

1859–1930

Найбільша сила на світі — це сила людського інтелекту.

Рей Бредбері

В історії зарубіжної літератури є образи, які ніколи не вмирають. Серед них ті, які читачі сприймають як цілком реальні, — герої А. Конана Дойла — сищик Шерлок Холмс та його друг доктор Ватсон. У чому ж секрет популярності творів про Шерлока Холмса? Про це дуже добре сказав сам письменник: «Я люблю свого героя за те, що він перемагає не фізичною силою і не зброєю, а розумом». Отже, детективи про Шерлока Холмса уславлюють людський розум та його безмежні можливості на шляху подолання зла.

Артур Ігнатіус Конан Дойл народився 22 травня 1859 р. в м. Единбурзі (Шотландія). Справжнє прізвище письменника — Дойл, а Конан — одне з його імен, проте в зрілому віці він став використовувати його як частину прізвища — Конан Дойл. Трапляються різні варіанти написання літературного імені письменника: Конан Дойл, Конан Дойль, Конан-Дойл.

Його батько був архітектором і художником. Мати прищепила синові любов до літератури й лицарських традицій, на які багата історія Шотландії.

Закінчивши навчання в школі та коледжі, юнак у 1876 р. вступив до Единбурзького університету. У 1881 р. отримав диплом бакалавра медицини. Він мав широку медичну практику, але знаходив час і на подорожі. Як лікар, побував в Арктиці й Африці. А. Конан Дойл мав багату творчу уяву й великий талант розповідача, тому невдовзі література стала його основною професією, заради якої він залишив медицину. Утім, у його герої докторі Ватсоні втілено досвід мандрівок і лікарської практики автора. Деякі риси Шерлока Холмса — пристрасть до всього незвичайного, логічне мислення та бажання захистити скривджених — теж від його творця.

Пам'ятник А. Конану
Дойлу. м. Кроуборо
(Велика Британія)

Перші твори про Шерлока Холмса А. Конан Дойл почав писати на початку 1880-х років, але до великого успіху було ще далеко. У 1892 р. вийшла друком збірка оповідань «Пригоди Шерлока Холмса». Потім таких збірок буде ще кілька: «Спогади про Шерлока Холмса» (1892–1893), «Повернення Шерлока Холмса» (1905), «Випадок із судової практики Шерлока Холмса» (1927). Окрім того, були надруковані й окремі детективні повісті: «Собака Баскервілів» (1901–1902), «Долина жахів» (1914–1915). А ще історичні та фантастичні романи... Однак А. Конан Дойл прославився саме своїми детективними творами про Шерлока Холмса й доктора Ватсона.

Життя письменника обірвалося 7 липня 1930 р. в м. Кроуборо неподалік від м. Лондона. На його надгробку вирізьблені слова: «Вірний, як сталь, прямий, як клинок» (“Steel true, blade straight”).

У м. Лондоні знаходиться Музей Шерлока Холмса (*The Sherlock Holmes Museum*). За творами митця Шерлок Холмс та його друг доктор Ватсон жили у квартирі на вулиці Бейкер-стріт, 221б (221b, Baker street) у період з 1881 по 1904 р. Але такої адреси насправді тоді не існувало. Під таким номером розташований музей популярного в усьому світі сищика.

- За допомогою інтернету вийдіть на сайт Музею Шерлока Холмса й здійсніть віртуальну екскурсію. Яка атмосфера панує в домі на Бейкер-стріт? Які експонати, відомі з книжок письменника, привернули вашу увагу?

Музей Шерлока Холмса. м. Лондон (Велика Британія)

Цикл (з грецьк. *коло*) — сукупність художніх творів, які об’єднані задумом автора, наскрізними героями, ідеями, сюжетно-композиційними особливостями, мотивами, формою оповіді.

e-text

«Оповідання про Шерлока Холмса». Як літературний герой, Шерлок Холмс має свою біографію і риси характеру. Усе життя він присвятив боротьбі зі злочинністю. Гроші, кар’єра й слава не мали для нього значення. Він брався за кримінальні справи не заради грошей, а щоб, використовуючи свій «дедуктивний метод», допомогти тим, хто страждає від зла. «Дедуктивний метод» Шерлока Холмса полягає в ретельному збиранні фактів, їхньому аналізі, а також уважному вивченні психології та мотивів людських вчинків. Через оповідача — доктора Ватсона — письменник повідомляє читачам про всі подробиці, пов’язані зі злочином чи таємницею, але їх може з’єднати в одне ціле тільки інтелект Шерлока Холмса, який робить на підставі побаченого й почутого обґрунтовані висновки.

Шерлок Холмс завжди приходиться на допомогу пересічним людям, які опинилися в біді. Про це йдеться у творах «Пістрява стрічка» і «Спілка рудих».

Пістрява стрічка (1833)

Оповідання

(Скорочено)

Переглядаючи свої записи про більш ніж сімдесят пригод Шерлока Холмса, які я вів протягом останніх восьми років, і, вивчаючи методи свого друга, я бачу між ними багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальної, бо Холмс, працюючи з любові до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого винятковішого за випадок, пов'язаний із добре відомою в графстві Суррей родиною Ройлоттів із Стоук-Морана. (...)

Це було на початку квітня 1883 року. Прокинувшись одного ранку, я побачив, що Шерлок Холмс, уже одягнений, стоїть біля мого ліжка. (...)

— Даруйте, що розбудив Вас, Ватсоне, — сказав Шерлок Холмс, — але сьогодні всі так роблять. Спочатку розбудили місіс Хадсон, вона розбудила мене, а я — Вас.

— А що таке? Пожежа?

— Ні, клієнтка. Приїхала якась молода леді, вона, здається, дуже схвильована й будь-що бажає зустрітися зі мною. Зараз вона чекає у вітальні. Ну, а коли молоді жінки мандрують по Лондону в таку ранню годину й піднімають людей із ліжок, то, думаю, у них є на це досить поважні причини. Якщо ж справа виявиться цікавою, Ви, не сумніваюся, захочете почути все із самого початку. От я й подумав, що треба покликати Вас, щоб Ви мали таку можливість.

— Дорогий друже, було б шкода з неї не скористатися.

Для мене не існувало більшої втіхи, як стежити за Холмсом, коли він займався своєю професійною справою, і захоплюватися його швидкими умовиводами, які, дарма що здавалися майже інтуїтивними, завжди були логічно обґрунтованими. Саме завдяки цьому Холмс і розплутував усе, за що брався.

Я квапливо одягнувся і за кілька хвилин був готовий супроводжувати свого друга. Коли ми спустились униз до вітальні, біля вікна сиділа вдягнута в усе чорне з густою вуаллю на обличчі дама. Побачивши нас, вона підвелася.

— Доброго ранку, пані, — привітно мовив Холмс. — Мене звать Шерлок Холмс. А це мій близький друг і помічник лікар Ватсон, у присутності якого Ви можете говорити так само відверто, як і зі мною. Дуже добре, що місіс Хадсон здогадалася затопити камін. Прощу Вас, сідайте ближче до вогню, а я зараз накажу принести Вам чашечку гарячої кави, бо Ви, бачу, тремтите.

— Я тремчу не від холоду, — стиха відказала жінка, пересідаючи до каміна.

— А чому?

А. Ломаєв. Ілюстрація до оповідання А. Конана Дойла «Пістрява стрічка». 2005 р.

— Зі страху, містере Холмсе. Навіть більше, із жаху.

Вона підняла вуаль, і ми побачили, у якому вона жалюгідному стані: змарніла, аж сіра, шкіра, неспокійні очі злякано бігають, немов у зацькованої тваринки. Риси обличчя, фігура — усе засвідчувало, що їй не більше тридцяти років, але у волоссі вже з'явилася передчасна сивина, і виглядала вона стомленою та виснаженою.

Шерлок Холмс ковзнув по ній своїм швидким і проникливим поглядом.

— Вам не треба боятися, — заспокійливо мовив він, нахилившись уперед і поплескавши її по руці. — Я певен, що найближчим часом ми все владнаємо. Я бачу, Ви приїхали поїздом сьогодні вранці.

— Хіба Ви мене знаєте?

— Ні. Але за Вашою лівою рукавичкою я помітив квиток на зворотну дорогу. Ви вирушили в дорогу рано-вранці й, перш ніж дістатися до станції, довго їхали світланковим путівцем на бідарці¹.

Дама рвучко сіпнулася та спантеличено глянула на мого друга.

— У цьому, любя пані, ніякої таємниці немає, — мовив він, усміхаючись. — Лівий рукав Вашої жакетки заляпано грязюкою в семи місцях. Плями зовсім свіжі. А бідарка, як жоден інший вид транспорту, обляпує їздця болотом, надто коли сидіти від кучера по ліву руку.

— Хай би як Ви дійшли своїх висновків, але все було саме так, — сказала вона. — Перед шостою я виїхала з дому, о двадцятій хвилині на сьому була в Лезерхеді й першим поїздом прибула в Лондон, на вокзал Ватерлоо. Сер, я не можу більше терпіти такого нервового напруження, я збожеволюю, якщо так триватиме й далі. У мене нікого немає, хто міг би допомогти, нікого, за винятком однієї людини, яка прихильна до мене, але в цій ситуації вона мене не розуміє... Я чула про Вас, містере Холмсе, від місіс Фарінтош, якій Ви стали в пригоді в скрутну для неї годину. Вона дала мені Вашу адресу. О сер, чи не зможете Ви зарадити й моїй біді? Зараз я не маю можливості належно винагородити Вас, але через місяць-два я вийду заміж із правом розпоряджатися своїми прибутками, і тоді Ви переконаєтеся, що я вмію бути вдячною.

Холмс повернувся до свого письмового столу, відімкнув шухляду, дістав записник і зазирнув у нього.

— Фарінтош... — сказав він. — Так, пригадую той випадок з опаловою тіарою... Це було ще до нашого знайомства, Ватсоне. Можу Вас запевнити, пані, що буду щасливий приділити Вашій справі стільки ж уваги, скільки приділив справі Вашої подруги. Що ж до винагороди, то моя робота і є для мене винагородою, але Ви зможете відшкодувати в зручний для Вас час мої витрати. А зараз прошу ознайомити нас із Вашою справою.

— О боже! — відповіла наша відвідувачка. — Увесь жах мого становища в тому, що причини моїх страхів настільки туманні, а підозри ґрунтуються на таких дрібницях, особливо для людей сторонніх, що навіть той, до кого першого я маю право звернутися по допомогу й пораду, сприймає всі мої розповіді, як вигадки нервової жінки. Він, певна річ, так не каже, але я відчуваю це в його заспокійливих словах, у тому, як він відводить очі. Я чула, містере Холмсе, що Ви вмієте, як ніхто інший, збагнути найрізноманітніші вади людей. Ви можете порадити, як мені поводитися серед тих небезпек, що мене оточують.

— Я Вас уважно слухаю, пані.

¹ *Бідарка* — двоколісний однокінний візок для однієї або двох осіб.

— Мене звать Хелін Стоунер, я живу в домі свого вітчима — останнього представника одного з найдавніших в Англії саксонських родів Ройлоттів зі Стоук-Морана, що на західному кордоні графства Суррей.

Холмс ствердно кивнув головою.

— Мені знайоме це ім'я, — мовив він.

— Були часи, коли ця родина належала до найбагатших в Англії, її володіння сягали Беркширу на півночі й Хемпширу на заході. Проте в минулому столітті четверо спадкоємців один за одним виявилися людьми непутящими та марнотратними... (...) Останній поміщик із цього роду ледве животів, ведучи жахливе життя нужденного аристократа. Його єдиний син, теперішній мій вітчим, бачачи, що треба пристосовуватися до нових умов, позичив у якогось родича гроші, закінчив університет, отримав диплом лікаря й поїхав у Калькутту, де завдяки своїй професійній майстерності й сильному характеру мав широку практику. Якось у його домі було здійснено крадіжку, і він, розлютившись, убив свого дворецького-тубільця. Ледве уникнувши смертної кари й відсидівши чимало років у в'язниці, лікар Ройлотт повернувся до Англії похмурою та розчарованою людиною.

В Індії він одружився з моєю матір'ю, місіс Стоунер, молодою вдовою генерал-майора артилерії, який служив у Бенгалії. Ми із сестрою Джулією — близнята, і коли мати знову вийшла заміж, нам виповнилося по два роки. Маючи значні статки, що давали не менше як тисячу фунтів прибутку на рік, мати на час, поки ми будемо жити разом, передала всі права на цей прибуток лікареві Ройлотту з умовою, що він виділить кожній із нас певну щорічну суму, якщо ми повиходимо заміж. Невдовзі після нашого повернення до Англії моєї матері не стало: вісім років тому вона загинула в залізничній катастрофі під Кру. Після її смерті лікар Ройлотт залишив спроби отримати практику в Лондоні й разом із нами оселився в родинному будинку в Стоук-Морані. Грошей, що їх залишила моя мати, цілком вистачало на всі наші потреби, і, здавалося, ніщо не потьмарить нашого життя.

Та з вітчимом сталися дивні зміни. Замість того, щоб заприятелювати із сусідами, які спочатку дуже зраділи, що Ройлотт із Стоук-Морана повернувся у своє родинне гніздо, й обмінюватися з ними візитами, він замкнувся у своєму будинку та якщо виходив із нього — до речі, це траплялося досить рідко, — то лише для того, щоб полаятися з усіма, хто трапляється йому на очі. Нестриманість, що межує з безумством, — це спадкова риса по чоловічій лінії в родині Ройлоттів. Вона, певно, ще більше посилилась у мого вітчима через тривале перебування в тропіках. Він зчиняв сварку за сваркою, дві з них закінчились у поліції, і, нарешті, став пострахом для всієї округи. Побачивши його, люди просто тікають, бо сила в нього страшна, і коли він розгнівається, то абсолютно не володіє собою.

Минулого тижня він кинув у річку через парапет набережної місцевого коваля, і мені вдалося відвернути ще один публічний скандал завдяки тому, що я віддала потерпілому всі гроші, які змогла зібрати. У вітчима немає ніяких друзів (...), він має пристрасть до індійських тварин, їх надсилає йому з Індії його постачальник, і зараз у нього по садибі вільно розгулюють гепард і бабуїн, яких селяни бояться так само, як і їхнього хазяїна.

З моєї розповіді ви можете зробити висновок, що наше життя — моєї бідолашної сестри Джулії та моє — було не дуже приємним. Ніхто не хотів працювати в нас прислугою, і тривалий час ми робили всю роботу в домі самі. Сестрі

ледве виповнилося тридцять років, коли вона померла, але волосся в неї вже починало сивіти, як от зараз у мене.

— То Ваша сестра померла?

— Так, рівно два роки тому, і саме про її смерть я і хочу вам розповісти. Ви, безперечно, розумієте, що ми майже не зустрічалися з людьми нашого віку й нашого кола. Проте в нас є тітка, незаміжня сестра нашої матері міс Гонорія Вестфейл, вона й зараз живе біля Харроу, отже, іноді гостювали в неї. Два роки тому Джулія поїхала туди на Різдво й зустрілася там із відставним флотським майором, з яким вона й заручилася. Вітчим дізнався про заручини, коли сестра повернулася додому, і не заперечував проти цього шлюбу, але за два тижні до весілля сталося страшне нещастя, яке забрало в мене мою єдину подругу.

Шерлок Холмс сидів із заплющеними очима, відкинувшись на спинку крісла й підклавши під голову диванну подушечку. Раптом він підвів голову й зиркнув на відвідувачку.

— Дуже Вас прошу, будьте точні щодо подробиць, — попросив він.

— Мені легко бути точною, бо кожна подія того жахливого часу назавжди закарбувалась у мене в пам'яті...

Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і зараз ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила знаходяться спальні, у центральній частині будинку — вітальні. Перша від середини — спальня доктора Ройлотта, друга — моєї сестри, а третя — моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Я розповідаю зрозуміло?

— Цілком.

— Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля, а об одинадцятій годині вона встала й намірилась іти до себе. Підійшовши до дверей, вона обернулася.

«Скажи мені, Хелін, — спитала вона, — ти хоч раз чула, як хтось свистить уночі?» — «Ніколи не чула», — відповіла я. — «Думаю, що свистіти, коли спиш, неможливо». — «Авжеж, неможливо. А в чім річ?» — «Бачиш, останнім часом щоночі, приблизно годині о третій, я завжди чую тихе виразне посвистування. Сон у мене чутливий, і це посвистування мене будить. Не розумію тільки, звідки воно лине — чи то із сусідньої кімнати, чи з газону. От мені й спало на думку спитати тебе, чи ти теж його чуєш». — «Ні, не чую». — «Проте якби посвистування долидало з газону, то ти теж чула б його». — «Ну, сон у мене набагато міцніший, ніж у тебе». — «Е, хай би що там було, усе це пусте», — усміхнулася сестра, виходячи, і за хвилину я почувала, як у замку її дверей повернувся ключ.

— Он як? — промовив Холмс. — Ви завжди замикалися на ніч?

— Завжди.

— А чому?

— Я, здається, уже казала Вам, що лікар тримав гепарда й бабуїна. Ми не почувалися безпечно, якщо не замикалися на ніч.

— Тепер розумію. Прошу Вас, розповідайте далі.

— Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невиразне передчуття якогось нещастя. Ми із сестрою, як ви пам'ятаєте, були близнятами, а ви знаєте, якими тонкими є узи, що зв'язують їхні душі. Ніч була жахлива: завивав вітер,

у шибки перішив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, переляканий жіночий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалася з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, неначе на підлогу впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто і двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилася на них, не знаючи, хто або що з них вийде. При світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з пополотнілим від жаху обличчям — вона простягала руки, неначе шукаючи допомоги, і хиталася, мов п'яна. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить ноги їй підігнулися, і вона впала додолу. Її руки й ноги аж виламувало в страшних судомах, усю її корчило від нестерпного болю. Спочатку я подумала, що вона мене не впізнала, але коли я схилилася над нею, вона раптом скрикнула тихим голосом, який я ніколи не забуду: «Боже мій, Хелін!.. Це — стрічка!.. Пістрява стрічка!» Вона силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікарської кімнати, але новий приступ судом урвав її мову. Я вибігла в коридор, голосно гукаючи вітчима, і побачила, що він у халаті вже виходить зі своєї кімнати, поспішаючи до мене. Коли вітчим підійшов до сестри, вона була непритомна, і хоча він налив їй у рот коньяку й послав за сільським лікарем, усі зусилля виявилися марними. Вона, повільно згасаючи, померла, не прийшовши до пам'яті. Так жахливо попрощалася із життям моя улюблена сестра.

— Почекайте хвилиночку, — попрохав Холмс. — Ви певні, що чули посвистування та металевий звук? Чи можете Ви в цьому заприсягтися?

— Про це мене питав і слідчий. Я майже переконана, що чула ці звуки, а проте гуркіт бурі й потріскування старого будинку могли ввести мене в оману.

— Ваша сестра була одягнена?

— Ні, на ній була лише нічна сорочка. У правій руці в неї знайшли обгорілого сірника, а в лівій — сірникову коробку.

— Це каже про те, що вона запалила сірник і роздивлялася навколо себе, коли її щось стривожило. Важлива деталь. А які висновки зробив слідчий?

— Він дуже уважно дослідив цю справу, бо поведінка лікаря Ройлотта давно зажила в графстві поганої слави, але не зміг відшукати ніяких причин смерті моєї сестри. Під час слідства я засвідчила, що двері її кімнати було замкнено зсередини, а вікна щонаочі зачинялися старовинними віконницями із широкими залізними штабами. (...)

— А як щодо отрути?

— Лікарі досліджували небіжчицю і на отруту, але теж нічого не виявили.

— Від чого ж тоді вона померла?

— На мою думку, вона померла із самого переляку й нервового потрясіння, проте я не можу собі уявити, що саме так злякало її. (...)

— А як Ви можете пояснити слова Вашої сестри про якусь стрічку, пістряву стрічку?

— Іноді мені здається, що це — просто марення, а іноді — що вони стосуються якогось гурту людей. (...)

Холмс похитав головою з виглядом людини, яку подібне припущення аж ніяк не задовольняє.

— Справа ця дуже темна, — мовив він. — Прошу, будь ласка, розповідайте далі.

— Відтоді минуло два роки, і до останнього часу життя моє було ще самотнішим, ніж завжди. Але місяць тому один мій друг, якого я знаю багато років, зробив мені честь, попросивши моєї руки. Його звать Армітідж, Персі Армітідж, він другий син містера Армітіджа з Крейн-Вотера, що біля Редінга. Мій вітчим не заперечував проти нашого шлюбу, і навесні ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі будинку розпочали ремонт, стіну до моєї спальні було пробито, і я мусила перебраться до кімнати, де померла моя сестра, і спати в тому самому ліжку, де спала вона. Уявіть мій жах, коли минулої ночі, лежачи без сну й думаючи про її страшну долю, я раптом почула в нічній тиші тихе посвистування, яке було вісником смерті сестри. Я схопилася з ліжка й засвітила лампу, але нічого в кімнаті не побачила. Знову лягти спати я не змогла, бо була надто стривожена, тому одяглася і, щойно розвиднілося, вислизнула з будинку, найняла візника біля готелю «Корона», дісталася Лезерхеда, а звідти вранці приїхала сюди з єдиною метою — побачити Вас і попросити Вашої поради.

— Ви вчинили мудро, — зауважив мій друг. — Але чи все Ви мені розповіли?

— Так, усе.

— Міс Стоунер, Ви розповіли не все. Ви вигороджуєте свого вітчима.

— Що Ви хочете цим сказати?

Замість відповіді Холмс відкинув гарний мереживний рюш на руці нашої відвідувачки, яку вона поклала собі на коліно. На білому зап'ястку чітко проступало п'ять синьо-червоних плям: чотири поряд і п'ята навпроти них — від великого пальця.

— З Вами поводитися жорстоко, — мовив Холмс.

Дівчина густо почервоніла та квапливо прикрила вкриту синцями руку.

— Мій вітчим надто суворий, — відповіла вона. — І, мабуть, сам не відчуває своєї сили.

Запало тривале мовчання, під час якого Холмс, підперши підборіддя долонями, не відводив погляду від вогню, що потріскував у каміні.

— Справа надзвичайно складна, — нарешті мовив він. — Мені хотілося б з'ясувати ще тисячу подробиць, перш ніж дійти висновку, як діяти. Проте ми не можемо зволікати і хвилини. А от якби ми приїхали в Стоук-Моран сьогодні, то чи можна було б нам побачити ці кімнати так, щоб про це не знав Ваш вітчим?

— Він казав, ніби збирається їхати сьогодні в місто в якійсь важливій справі. Цілком можливо, що його не буде аж до вечора, отже, ніщо не перешкодить Вам оглянути будинок. Тепер у нас є економка, але вона стара й нетямковита, і я легко можу зробити так, щоб вона Вам не заважала.

— Чудово. А Ви, Ватсоне, не проти цієї поїздки?

— Аж ніяк.

— Тоді ми приїдемо вдвох... (...)

Вона опустила на обличчя густу темну вуаль і тихо вийшла.

— Що Ви про все це думаєте, Ватсоне? — спитав Шерлок Холмс, відхилившись на спинку стільця.

— Мені здається, що це надзвичайно темна та зловісна справа.

— Так, досить темна й досить зловісна.

— Проте якщо дівчина сказала правду, ніби підлога й стіни міцні, а крізь двері, вікно та димар до кімнати потрапити неможливо, то її сестра була, без-

А. Ломаєв. Ілюстрація до оповідання А. Конана Дойла «Пістрява стрічка». 2005 р.

перечно, сама-самісінька, коли зустріла свою таємничу смерть.

— А як же бути тоді із цим нічним посвистуванням і вкрай дивними словами померлої?

— Навіть не уявляю.

— Якщо взяти до уваги все разом: посвистування вночі, безперечну зацікавленість вітчима в тому, щоб завадити одруженню своєї падчерки, її згадку про якусь стрічку, а також те, що міс Хелін Стоунер чула металевий брязкіт — очевидно, стала на своє місце одна із залізних штаб, якими оббито віконниці, — то, на мою думку, є всі підстави вважати, що цю таємницю можна розгадати. (...) Саме із цієї причини нам і треба їхати в Стоук-Моран сьогодні ж. Я хочу перевірити, мають підстави ці заперечення чи на них можна не зважати. А це що за проява?

Останній вигук вихопився в мого друга тому, що двері раптом рвучко розчинилися, і в них з'явилася величезна постать незнайомого чоловіка. Його одяг — чорний циліндр і довгий сюртук, — свідчили про лікарську професію їхнього власника, а високі гетри й мисливський нагай, яким він вимахував, — про те, що він сільський житель. Чоловік був такий високий на зріст, що діставав циліндром до верхнього одвірка дверей, і такий широкий, що зовсім їх затуляв. Його м'ясисте й вижовкле на сонці обличчя зі слідами огидних пристрастей густо мережили зморшки. Чоловік повертався то до мене, то до мого друга. Глибоко посажені жовчні очі та тонкий хрящуватий ніс робили його схожим на якогось старого хижого птаха.

— Хто з вас Холмс? — спитав він.

— Це моє ім'я, сер, але я не знаю Вашого, — спокійно мовив мій компаньйон.

— Я — лікар Грімсбі Ройлотт зі Стоук-Морана.

— Дуже радий, лікарю, — люб'язно відповів Холмс. — Прощу Вас, сідайте.

— І не подумаю. Тут була моя падчерка. Я її вистежив. Що вона тут Вам казала?

— А сьогодні трохи холоднувато, як на цю пору року, — зауважив Холмс.

— Що вона Вам тут казала? — люто загорлав старий.

— Але я чув, що крокуси цвітнуть добре, — незворушно вів далі мій друг.

— Ха, то Ви хочете мене здихатися? — спитав наш новий відвідувач, зробивши крок уперед і розмахуючи нагаєм. — Я Вас знаю, негідника! Чув про Вас раніше. Ви — той Холмс, що скрізь суне свого носа.

Мій друг усміхнувся.

— Холмс-нишпорка!

Холмс усміхнувся ще ширше.

— Холмс — задавака із Скотленд-Ярда!

Холмс весело засміявся.

— Було дуже приємно поговорити з Вами, — проказав він. — Коли будете виходити, добре зачиніть двері, бо тут дуже тягне.

— Я піду звідси, коли скажу все, що думаю. Не смійте сунути носа в мої справи. Я знаю, що міс Стоунер була тут, я її вистежив! Сваритися зі мною небезпечно!

Він швидко пройшов уперед, схопив кочергу й скрутив її своїми засмаглими ручиськами.

— Тримайтеся від мене подалі! — гаркнув він і, жбурнувши зігнуту кочергу в камін, вийшов із кімнати.

— Надзвичайно приємний добродій! — мовив сміючись Холмс. — Я не такий велетень, але якби він не зачинив за собою двері, я показав би йому, що в руках у мене не менше сили, ніж у нього.

Говорячи це, він підняв кочергу й одним зусиллям вирівняв її.

— Яке нахабство сплутати мене з детективами з поліції! Проте ця пригода надає нашому розслідуванню особливої пікантності. Сподіваюся, нашій новій приятельці не заподіє великої шкоди те, що вона мала необережність дозволити цій тварюці вистежити себе. А тепер, Ватсоне, ми поснідаємо, а потім я піду до юристів, де розраховую роздобути деякі факти, що можуть виявитися корисними в цій справі.

Була майже година дня, коли Холмс повернувся додому. У руці він тримав аркуш синього паперу, списаний якимись закарлючками й цифрами.

— Я бачив заповіт покійної дружини лікаря Ройлотта, — сказав він. — Щоб точніше розібратися в ньому, мені довелося вираховувати сьогоднішню вартість цінних паперів, про які в ньому йдеться. Загальний прибуток, що на час смерті цієї жінки був трохи менший тисячі ста фунтів, зараз у зв'язку з падінням цін на сільськогосподарську продукцію становить не більше семисот п'ятдесяти фунтів на рік. Кожна дочка, коли вийде заміж, має право на те, щоб їй виділили щорічний прибуток — двісті п'ятдесят фунтів. Отже, цілком очевидно, що якби обидві дівчини вийшли заміж, то нашому красунчику залишився б якийсь мізер. Заміжжя навіть однієї з них неабияк обмежило б його в коштах. Як бачите, моя вранішня робота не пішла намарно, оскільки доведено, що лікар має свої дуже переконливі мотиви для того, щоб стати на перешкоді падчеркам. (...) Отже, якщо Ви готові, то ми зараз гукнемо кеб і поїдемо на вокзал Ватерлоо. (...)

На вокзалі нам пощастило зразу ж сісти в поїзд, що йшов на Лезерхед, а вже там, у готелі біля станції, ми найняли ресорну двоколку й проїхали чотири чи п'ять миль мальовничими путівцями Суррея. (...)

Дивним був контраст між ніжним пробудженням весни й тим, що нам належало розгадати. Мій компаньйон сидів спереду, згорнувши на грудях руки, насунувши на очі капелюха й низько похиливши голову. Він весь поринув у свої думки. Раптом Холмс стрепенувся, поплескав мене по плечі й показав кудись уперед понад луками.

— Подивіться! — промовив він.

На положистому схилі горба, переходячи в найвищому місці в справжній гай, розкинувся густий парк. З-за зелених верхів'їв було видно сірий фронтон і високий дах уже старого поміщицького будинку.

А. Ломаєв. Ілюстрація до оповідання А. Конана Дойла «Пістрява стрічка». 2005 р.

А. Ломаєв. Ілюстрація до оповідання
А. Конана Дойла «Пістрява стрічка».
2005 р.

— Це Стоук-Моран? — спитав Холмс.
— Так, сер, це будинок лікаря Грімсбі
Ройлотта, — відповів візник. (...)

Ми злізли із двоколки, розплатилися,
й екіпаж поторохтів назад у Лезерхед.

— Не завадить, — зауважив Холмс,
коли ми долали перелаз, — якщо цей хло-
пець думатиме, ніби ми приїхали сюди як
архітектори чи інші причетні до будівни-
цтва особи. Тоді він не дуже молотиме язи-
ком.

— Доброго дня, міс Стоунер! Бачите,
ми дотримали свого слова.

Наша вранішня клієнтка поспішила
нам назустріч, на її обличчі світилася
радість.

— Я так вас чекала! — вигукнула вона,
з почуттям тиснучи нам руки. — Усе чудово! Лікар Ройлотт поїхав у місто, і, на-
певне, він повернеться лише ввечері.

— Ми мали приємність познайомитися з лікарем, — сказав Холмс і пере-
повів те, що сталося. Міс Стоунер страшенно зблідла.

— Боже мій! — вигукнула вона. — Отже, він поїхав слідом за мною.

— Виходить, що поїхав.

— Він такий хитрий, що я ніколи не почуваю себе в безпеці через нього. Що
він скаже, коли повернеться?

— Він буде змушений стерегтися, бо може зрозуміти, що хтось хитріший
іде тут по його слідах. На ніч замкніться від нього. Якщо він бешкетуватиме, ми
відвеземо Вас до Вашої тітки в Харроу. А тепер нам треба якнайкраще вико-
ристати час, тому, будьте ласкаві, проведіть нас у ті кімнати, які ми повинні
обстежити.

Будинок був із сірого каменю, укритого плямами лишайника, з високою цент-
ральною частиною та двома напівкруглими крилами по боках, що нагадували
клешні краба. В одному крилі вікна без шибок були забиті дошками, дах провалив-
ся, і все це було як суцільна руїна. Центральна частина була в не кращому стані,
зате праве крило мало порівняно новий вигляд, а штори на його вікнах і синюватий
димок із димарів свідчили, де саме мешкають його хазяї. Бокова стіна цього крила
була в рихтуванні, кам'яне мурування де-не-де розібрано, але ми не побачили
жодного робітника. Холмс повільно пройшовся газоном із недбало підстриженою
травою та з величезною увагою оглянув фасад крила.

— Це вікно, наскільки я розумію, з кімнати, у якій Ви мешкали раніше, серед-
нє вікно — з кімнати Вашої сестри, а поряд із ним, ближче до центральної час-
тини будинку, — з кімнати лікаря Ройлотта. Так?

— Ви не помилилися. Тільки тепер я сплю в середній кімнаті.

— Тимчасово, як я розумію. До речі, я не бачу, щоб ця стіна потребувала на-
гального ремонту.

— Зовсім не потребувала. Я впевнена, що це просто привід, щоб перевести
мене з моєї кімнати. (...)

— Оскільки ви обидві замикалися на ніч, то з того боку потрапити до Вас було неможливо. Ну, а тепер, зробіть ласку, пройдіть до своєї кімнати й зачиніть віконниці.

Міс Стоунер виконала Холмсове прохання, і мій друг, який щойно уважно вивчав відчинене вікно, почав відчиняти віконниці. Та всі його спроби виявилися марними. Не було жодної щілини, куди можна було б просунути лезо ножа, щоб підняти засув. (...)

Маленькі бічні двері вели до побіленого вапном коридора, у який виходили двері всіх кімнат. Холмс не захотів дивитися третю кімнату, тому ми зразу ж пройшли в другу, ту, де тепер спала міс Стоунер і де її сестру спіткала така гірка доля. Це була проста кімнатка з низькою стелею та широким каміном, одним із тих, які можна побачити лише в старовинних сільських маєтках. В одному кутку стояв коричневий комод, у другому — вузьке ліжко, застелене білим покривалом, зліва від вікна притулився туалетний столик. Завершували вмеблювання кімнати два невеликі плетені стільці. Посеред підлоги лежав квадратний килим. Полиці вздовж стін і панелі були з темного, поточеного шашелем дуба, такі старі та вицвілі, що було видно: за віком вони такі, як будинок.

Холмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглядав кімнату.

— Куди проведено цей дзвінок? — спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

— До кімнати прислуги.

— Шнур на вигляд новіший від інших речей.

— Так, дзвінок зробили два-три роки тому.

— Мабуть, про це попросила Ваша сестра?

— Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

— Справді, такий гарний шнур здається тут зайвим. Пробачте, але я ще затримаю Вас на кілька хвилин, поки не огляну підлогу.

Холмс ліг і з лупою в руці почав повзати по підлозі, прискіпливо оглядаючи всі щілини між дошками. Так само уважно він обстежив і дерев'яні панелі на стінах. Потім підійшов до ліжка та якийсь час розглядав його й стіну, біля якої воно стояло. Нарешті взявся за шнур дзвінка й із силою смикнув його.

— А дзвінок фальшивий, — промовив він.

— Хіба не дзвонить?

— Ні, шнур навіть не прикріплений до дроту. Це дуже цікаво! Дивіться, його прив'язано до гака он там, якраз над отим маленьким душником.

— Справді, чистісіньке безглуздя. А я й не помітила цього.

— Дуже дивно, — бурмотів Холмс, смикаючи за шнур. — Дещо в цій кімнаті привертає увагу. Наприклад, яким дурнем мав бути будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли не важче було вивести його на свіже повітря!

— Душник зроблено також не дуже давно, — сказала Хелін.

— Приблизно тоді, коли й дзвінок, — зауважив Холмс.

— Так, у той час тут було зроблено деякі переробки.

— Надзвичайно цікаві переробки — фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють. З Вашого дозволу, міс Стоунер, ми тепер подивимося інші кімнати.

Кімнату лікаря Грімсбі Ройлотта, хоч і більшу від кімнати його падчерки, було вмебльовано з такою ж невибагливістю. Вузьке ліжко, невеличка книжкова полиця, ущерть заставлена книжками, переважно технічного спрямування, поряд із ліжком крісло, простий дерев'яний стілець біля стіни, круглий стіл і величезний залізний сейф — це було майже все, що бачило око. Холмс неквапливо походжав по кімнаті та з гострою цікавістю досліджував кожну річ.

— А що тут? — спитав він, поплескуючи по сейфу.

— Ділові папери мого вітчима.

— О, то Ви в цей сейф зазирали, так?

— Тільки раз, кілька років тому. Пам'ятаю, у ньому було повно паперів.

— А ката в ньому, наприклад, немає?

— Ні. Дивно, що Ви про це питаєте.

— Нічого дивного. Гляньте ось сюди.

Він узяв маленьке блюдце з молоком, що стояло на сейфі.

— Ні, ката в нас немає. Але в нас є гепард і бабуїн.

— Ще б пак, я про це й забув! І хоч гепард — це тільки велика кішка, але, насмілюся зауважити, блюдечко молока для нього — усе одно, що собаці муха. Мені б хотілося в цьому розібратися.

Він сів навпочіпки перед дерев'яним стільцем і з величезною увагою почав розглядати сидіння.

— Дякую Вам, усе зрозуміло, — сказав він, підводячись і ховаючи лупу в кишеню. — Ого, а ось ще щось цікаве!

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у кутку ліжка. Він був складений удвоє та зав'язаний так, що утворювалася петля.

— Що Ви про це думаєте, Ватсоне?

— Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, навіщо треба було робити на ньому петлю.

— А це вже не зовсім звичайна річ, правда? Боже мій, скільки зла в цьому світі, і найгірше, коли злочини здійснює розумна людина! Тепер я побачив достатньо, і, з Вашого дозволу, міс Стоунер, ми пройдемося лужком.

Ніколи я не бачив свого друга таким похмурим і насупленим, як тоді, коли ми покинули місце обстеження. Ми кілька разів пройшлися газоном, і ні міс Стоунер, ні я не заважали йому, поки він сам не вийшов із глибокої задуми.

— Дуже важливо, міс Стоунер, — сказав він, — щоб Ви в найменших деталях дотримувалися моїх порад.

— Я зроблю все точно так, як Ви скажете.

— Справа надто серйозна, і ніяких відхилень припускатися не можна. Від Вашої слухняності може залежати Ваше життя.

— Запевняю, я Вам повністю довіряю.

— По-перше, ми обидва — мій друг і я — повинні провести ніч у вашій кімнаті.

Ми з міс Стоунер здивовано вступились у Холмса.

— Це необхідно. Зараз я Вам усе поясню. Що це отам, у селі, готель?

— Так, готель «Корона».

— Дуже добре. Звідти видно ваші вікна?

— Безперечно.

— Ви повинні, коли повернетесь Ваш вітчим, під приводом, що у Вас болить голова, піти до своєї кімнати й замкнутися там. Потім, коли почувете, що він збирається лягти спати, Вам треба розчинити віконниці свого вікна, відсунути

засувки й поставити на підвіконня лампу. Це буде для нас сигналом. Після цього, узявши із собою все, що Вам може бути потрібно, Ви повинні перейти до кімнати, яку займали раніше. Не сумніваюся, що Ви зможете переночувати один раз і там, незважаючи на ремонт.

— Звичайно, зможу.

— Усе інше ми зробимо. (...)

Ми із Шерлоком Холмсом без найменших труднощів найняли двокімнатний номер у готелі «Корона» на горішньому поверсі, і з його вікна було добре видно браму й ту частину стоук-моранського будинку, у якій жили його господарі. (...)

Близько дев'ятої години світло, що його видно було між деревами, погасло, і вся садиба поринула в темряву. Повільно минули дві години, потім раптом рівно об одинадцятій просто поперед нами яскраво засвітився самотній вогник.

— Це наш сигнал, — мовив Холмс, схопившись на ноги. — Світиться в середньому вікні. (...)

Потрапити в садибу було неважко, бо старий мур довкола парку ряснів проломами. Пробираючись між деревами, ми дійшли до газона, перетнули його й уже намірилися лізти у вікно, коли раптом із лаврових кущів вихопилась якась істота, що здалася нам бридкою скаліченою дитиною, кинулася на траву, потім швидко пробігла газоном і зникла в темряві.

— Боже мій! — прошепотів я. — Ви бачили?

На мить Холмс злякався не менше, ніж я. Його рука мимоволі схопила мою та стиснула її, мов обценьками. Потім він тихо розсміявся і, наблизивши губи до мого вуха, прошепотів:

— Ну й гарна сімейка! Це бабуїн.

Я зовсім забув про дивних улюбленців лікаря. Існував ще гепард, що міг будь-якої миті стрибнути нам на плечі. Зізнаюся, я відчув себе спокійніше, коли, наслідуючи Холмса, скинув черевики й опинився в спальні. (...)

— Нам треба сидіти без світла. Він може побачити його крізь душник... Не засніть, бо, можливо, від цього залежатиме наше життя. Тримайте револьвер наготові, — він може нам знадобитися. Я сяду на край ліжка, а Ви — на стілець.

Я вийняв револьвер і поклав його на ріжок столу. Холмс приніс із собою довгу тонку лозину, і вона лежала біля нього на ліжку. Поряд із лозиною мій друг поклав коробку сірників і недогарок свічки. Потім він погасив лампу, і ми опинились у темряві.

Ніколи не забуду тієї жахливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить із розплющеними очима за кілька футів від

А. Ломаєв. Ілюстрація до оповідання
А. Конана Дойла «Пістрява стрічка». 2005 р.

мене, у такому ж нервовому напруженні, як і я. Віконниці не пропускали жодного, бодай найменшого промінчика світла, і ми чекали в цілковитій темряві. (...)

Раптом біля душника на мить тьмяно зблиснуло й зразу зникло світло, але після цього дуже запахло горілою олією та розпеченим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тиша, хоча запах став ще дужчим. З пів години я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук — м'який та заспокійливий, наче десь із киплячого чайника виривався тонкий струмінь пари. Тієї ж миті Холмс схопився з ліжка, засвітив сірник і заходився люто шмагати лозиною по шнуру.

— Ви бачите її, Ватсоне? — пронизливо скрикнув він. — Бачите?

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Холмс запалював сірник, я почув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так люто шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його зробилося білим мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди.

Холмс уже не хльоскав лозиною, а пильно вдивлявся в отвір душника, коли раптом нічну тишу розітнув такий жажливий крик, якого я ще ніколи не чув. Хрипке виття, сповнене болю, страху й люті, дедалі дужчало. (...)

— Що це може означати? — задихаючись, спитав я.

— Це означає, що все закінчено, — відповів Холмс. — І, можливо, усе обернулося на краще. Візьміть револьвер і ходімо в кімнату лікаря Ройлотта.

Обличчя в нього було серйозне. Засвітивши лампу, він пройшов коридором і двічі постукав у сусідні двері, але зсередини ніхто не відповів. Тоді він повернув ручку й увійшов до кімнати. Я ні на крок не відставав від нього, тримаючи в руці револьвер зі зведеним курком.

Перед нашими очима постало незвичайне видовище. На столі стояв потайний ліхтар із напіввідсунутою заслінкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверці якого було відчинено навстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Грімсбі Ройлотт, одягнений у довгий сірий халат, з-під якого виднілися ноги, узуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задерши підборіддя та втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікаревої голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не поворухнувся, він не вимовив жодного звуку.

— Стрічка! Пістрява стрічка! — прошепотів Холмс.

Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька прикраса на лікаревій голові заворушилася, над його чуприною з'явилася ромбовидна голівка й роздута шия бридкої змії.

— Болотяна гадюка! — вигукнув Холмс. — Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжалила. Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто копає комусь яму, сам у неї потрапляє. Потрібно посадити цю тварюку в її сховок. Тоді ми матимемо змогу відправити міс Стоунер у якесь затишніше місце й повідомити поліцію про те, що тут сталося.

Говорючи це, Холмс швидким рухом вхопив із лікаревих колін батіжок, накинув петлю змії на шию, стягнув цю гадину з її жажливого сідала й, тримаючи на відстані витягнутої руки, підійшов до залізного сейфа, кинув туди змію та зачинив дверцята.

Такі справжні обставини смерті лікаря Грімсбі Ройлотта із Стоук-Морана... Незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатися, пояснив Шерлок Холмс, коли ми наступного дня поверталися додому.

— Спочатку я дійшов був до цілком помилкових висновків, — сказав він, — що свідчить, дорогий Ватсоне, як небезпечно керуватися другорядними фактами. Присутність циган, слово *стрічка*, ужите бідолашною дівчиною, без сумніву, для того, щоб змалювати побачене нею страхіття, коли вона запалила сірник, — цього вистачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я зразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало ясно, що небезпека, хоч яка б вона була, загрожувала мешканці кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже Вам сказав, мою увагу зразу ж привернув душник і шнур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, що ліжко прикріплено до підлоги, то в мене з'явилася підозра, що шнур — це просто місток, по якому щось могло б перебраться від душника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, очевидно, напрапив на правильний слід... Мабуть, даючи змії молоко, злочинець привчив її повертатися до нього. Він пускав змію в душник найкращої, на його думку, години, твердо знаючи, що вона поповзе вниз по шнуру й спуститься на ліжко. Змія могла вжалити або й не вжалити сплячу, дівчину міг рятувати, нехай навіть протягом цілого тижня, якийсь випадок, але раніше чи пізніше його падчерка стала б жертвою чорного задуму.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, очевидно для того, щоб дістатися до душника. Сейф, блюдечко з молоком і батіжок із петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металева клацання, яке чула міс Стоунер, було, очевидно, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність моїх висновків, Вам уже відомо. (...) Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Грімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

(Переклад Миколи Дмитренка)

Про Шерлока Холмса та доктора Ватсона створено чимало кінофільмів. До популярного циклу «Пригоди Шерлока Холмса та доктора Ватсона» з акторами В. Лівановим і В. Соломінім (реж. І. Масленников, СРСР, 1980) належать такі стрічки: «Шерлок Холмс і доктор Ватсон», «Пригоди Шерлока Холмса та доктора Ватсона», «Собака Баскервілів», «Скарби Агри», «Двадцять століття починається».

А у 2010-х роках студією BBC (реж. С. Моффат і М. Гетісс, Велика Британія) створено сучасний цикл «Шерлок» за мотивами творів А. Конана Дойла, головні ролі в якому виконали Б. Камбербетч і М. Фрімен.

- Подивіться в інтернеті фільми про пригоди Шерлока Холмса та доктора Ватсона (1–2 за вибором). Наскільки вони відтворюють авторський задум? А в чому розвивають його?

Кадри з кінофільму «Пригоди Шерлока Холмса та доктора Ватсона».
(реж. І. Масленников, СРСР, 1980)

Компетентності

Обізнаність. 1. Визначте причину злочину Грімсбі Ройлотта. 2. Який новий злочин він запланував? З якою метою та як хотів це зробити? **Читацька діяльність.** 3. Виразно прочитайте портрет Хелін Стоунер. Що в її вигляді свідчило про те, що її охопив жах? 4. Як ви думаєте, що в цій історії зацікавило Холмса й спонукало його взятися за справу? 5. Чому Грімсбі Ройлотт приїхав до Лондона? Чи домігся він свого? 6. Опишіть кімнату Грімсбі Ройлотта (*усно*). Як помешкання характеризує господаря? 7. Як Шерлок Холмс розкрив таємницю та врятував жінку від смерті? **Цінності.** 8. Які риси характеру Шерлока Холмса й доктора Ватсона виявилися в цьому оповіданні? 9. Що свідчить про те, що джентльмени щиро-сердно прийшли на допомогу Хелін Стоунер? **Комунікація.** 10. Перекажіть від імені Хелін Стоунер історію, яка прозвучала на Бейкер-стріт. 11. Розкажіть від імені доктора Ватсона про подальші дії Шерлока Холмса. **Математична компетентність.** 12. Назвіть факти злочину, які а) знав, але не помітив доктор Ватсон; б) помітив лише Шерлок Холмс. Складіть таблицю. **Громадянська відповідальність.** 13. Кого з персонажів твору можна назвати *відповідальними людьми*? Доведіть. **Здоров'я та безпека.** 14. Які небезпеки чекали на героїв у маєтку Грімсбі Ройлотта? Як вони їх подолали? **Творче самовираження.** 15. Придумайте власний сюжет про Шерлока Холмса. **Уміння навчатися.** 16. Що можуть зробити герої-інтелектуали в сучасну добу?

Проект «Збирання досьє». Уявіть себе детективом і зберіть «досьє» на 1–2 персонажів А. Конана Дойла.

Ради мо прочитати

А. Конан Дойл. Пригоди Шерлока Холмса / переклад з англ. М. Дмитренка. — Київ, 2009.

Житова нобела

НОВЕЛА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР

Новела характеризується стислістю, потужною силою рядків і драмою життя, які ніколи не можна передбачити.

Олесь Гончар

Особливості жанру. Одним із малих оповідних жанрів є новела. Вона здебільшого написана прозою і подібна до оповідання. **Новела** — це невеликий за обсягом твір, у якому небагато персонажів і, як правило, одна сюжетна лінія, не розгалужена, не переобтяжена описами й характеристиками. Утім, на відміну від оповідання, вона характеризується гостротою та напруженістю дії, несподіваним перебігом подій і незвичайним фіналом. Отже, новелі властиві: незвичайність, оригінальність явища, що зображується, гострота сюжету, несподівана розв'язка, а також яскравість і влучність художніх засобів, серед яких велику роль відіграють символи, виразні деталі, підтекст. Внутрішній світ персонажів у новелі показано через прихований сенс подій, образів і ситуацій.

*Пінтуріккіо.
Портрет хлопчика.
Приблизно 1500 р.*

Й. В. Ґете писав: «Новела є ніщо інше, як нечувана подія». Е. А. По визначив одну з провідних ознак новели — «єдність ефекту або враження». А. Чехов вважав головним у новелі лаконізм (тобто мінімум словесних засобів) і при цьому широту думки.

Коли виникла новела. Витоки новели сягають XIII–XIV ст. У європейській культурі то була епоха, яку називають *Відродженням* (або *Ренесансом*). У 1281 р. в Італії з'явилася збірка під назвою «Новеліно», де було вміщено понад сто різноманітних оповідок, де йшлося про цікаві випадки із життя городян. Хто був автором цієї збірки достеменно невідомо. Імовірно, вона мала багатьох авторів, а хтось один потім зібрав і записав ті історії, які люди переказували одне одному на міських площах і вулицях. Значним кроком в утвердженні жанру новели була творчість італійського письменника Дж. Боккаччо. Талановитими авторами новел були: у XIX ст. — Е. А. По, В. Ірвінг, П. Меріме (*США*); Е. Т. А. Гофман (*Німеччина*); А. Чехов (*Росія*) та ін.;

Ч. В. Коуп. Життя прожите
недаремно. 1862 р.

Дж. Т. Пил. Урок читання.
1822–1897 рр.

у XX ст. — І. Бунін (Росія); В. Стефаник, М. Коцюбинський (Україна); Р. Акутаґава (Японія); Г. Дж. Веллс (Англія) та ін.

Різновиди новели. Існують такі види новели, як *психологічна* (побудована на розкритті особливостей характерів персонажів), *філософська* (порушує важливі питання сенсу буття людини), *фантастична* (де є фантастичні події), *гумористична* чи *сатирична* (де зображують комічні ситуації, смішне в характерах персонажів) тощо.

Різновиди новели можуть перехрещуватися між собою, що є цілком природно для літератури, у якій художній твір є багатозначним явищем.

Новела (з іт. *novella* — новина) — невеликий за обсягом епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про витоки жанру новели. Назвіть її представників. **Читацька діяльність.** 2. Порівняйте новелу й оповідання. 3. Які оповідання, що ви прочитали, можна назвати *новелами*? Поясніть свою думку. **Цінності.** 4. Які із жанрових ознак новели видаються вам найбільш суттєвими? **Комунікація.** 5. Утворіть від слова *новела* прикметник. Складіть із ним речення. **Сучасні технології.** 6. За допомогою інтернету дізнайтеся про представників новели в різних країнах. Складіть «Мапу поширення новели», на якій позначте країни та представників жанру.

О. Генрі

1862–1910

Життя — не трагедія і не комедія. У ньому поєднуються і комічне, і трагічне одночасно.

О. Генрі

Уже понад століття, читаючи твори американського письменника О. Генрі, людство сміється і водночас сумує. До новел митця хочеться повертатися в різні періоди життя. У них ми вчимося милосердя, любові й мудрості.

О. Генрі (справжнє ім'я — Вільям Сідні Портер) народився 11 вересня 1862 р. в м. Грінсборо (штат Північна Кароліна, США). Його батька, лікаря за професією, шанували в місті за знання та співчутливе ставлення до хворих. Мати рано померла, залишивши сиротами трьох маленьких синів. Після її смерті вихованням Вільяма займалася його тітка Евеліна Портер, яка керувала в Грінсборо приватною школою для дівчаток. Саме в школі Вільям прочитав твори В. Скотта, Ч. Дікенса, А. Дюма та В. Гюго, які залишилися його улюбленими книжками на все життя.

Згодом хлопець почав працювати в аптеці свого дядька. Коли Вільямові виповнилося двадцять років, він погодився на пропозицію друга — доктора Джеймса Холла — поїхати до Техасу, де той мав невеличке ранчо. Невдовзі юнак навчився їздити верхи, купив модний ковбойський капелюх і розмовляв іспанською мовою не гірше, аніж місцеві ковбої. Саме тут він написав перші гумористичні оповідання.

Пізніше В. Портер оселився в м. Остіні — столиці Техасу. Він часто змінював професії, шукаючи справу до душі. Одного разу юнак побачив на вечірці красуню Атол Естес Роуч і закохався. Молоді люди обвінчалися. Атол була лагідною, чуйною, турботливою та цілеспрямованою. Під її впливом Вільям почав серйозно працювати над оповіданнями й друкувати їх у місцевих газетах. Фінансовий стан молододі родини покращився — В. Портер працював

В. Портер (О. Генрі) з родиною — донькою Маргарет і дружиною Атол. Початок 1890-х років

бухгалтером-касиром Остінського національного банку. Проте ревізія в банку стала трагедією для молодого подружжя. За порушення у веденні бухгалтерської документації Вільяму загрожувало ув'язнення. Він вирішив утекти спочатку до Нового Орлеану, а потім у Гондурас. Так почалися найважчі часи в його житті.

В. Портер змушений був повернутися, дізнавшись, що дружина помирає. Одразу після похорону В. Портера заарештували. Почалися довгі роки ув'язнення, які остаточно сформували нового американського письменника — О. Генрі. Саме такий псевдонім узяв собі Вільям Портер.

Музей О. Генрі.
м. Остін
(штат Техас, США)

Що означає псевдонім письменника, достеменно не відомо. За однією з версій, його походження пов'язане із фармацевтичним довідником, який написав Е. О. Генрі. Працюючи в аптеці, В. Портер часто користувався цією книжкою. За іншою версією, псевдонім митця походить від вигуку: "Oh, Henry!", який часто звучав на адресу шкідливого кота Генрі. Той кіт мешкав в остінського друга письменника — Дж. Гаррела, у родині якого Вільям жив у 1884–1887 рр.

За три роки, проведених за ґратами, він зіткнувся із сотнями людей, які втратили надію на кращу долю. Своїми творами О. Генрі намагався допомогти їм повернути втрачені почуття, подолати відчай, запалював вогник надії. Перше оповідання «Різдвяний подарунок Діка-свистуна» він надіслав до журналу, сподіваючись заробити на різдвяний подарунок для дочки Маргарет. Й авторові пощастило!.. Він отримав гроші, за які купив подарунок для дочки.

Незабаром літературна Америка помітила письменника О. Генрі, навіть не знаючи, чий це псевдонім. У 1902 р. митця запросили працювати до нью-йоркського журналу. Він переїхав до великого міста, його ім'я стало відомим у всій країні. У 1904 р. вийшов друком роман письменника «Королі і капуста», у 1906 р. — перша збірка новел «Чотири мільйони». Пізніше було видано ще сім збірок, у яких доля випробовує героїв різними обставинами, а нерідко кидає на самісіньке дно суспільства. Однак герої О. Генрі не втрачають справжніх почуттів і людяності. Цим вони нам і цікаві.

Новела «Дари волхвів». Біблійна основа твору. Сюжет про поклоніння волхвів Ісусу Христу розпочинає кожне із чотирьох Євангелій (Новий Заповіт) у Біблії. Волхви — це мудреці, які по зірках дізналися про народження Ісуса Христа й прийшли Йому вклонитися. На знак благоговіння перед Ісусом Христом, Котрий мав урятувати людство, волхви принесли Йому золото (як новому Царю Іудейському), ладан (ароматична смола з ладанного дерева, що росте на Аравійському півострові та в Східній Африці; нині його використовують під час богослужінь) і смирну, або мірру (спеціальний бальзам, мазь, якою змащували в давнину тіло небіжчика). Отже, золото символізувало народження духовного Царя для людей, ладан указував на Божественне походження Ісуса, а смирна була дана Йому як людині, що є смертною. Волхви своїми дарами започаткували традицію різдвяних подарунків, які треба дарувати від щирого серця та з великою любов'ю. Відтоді й ми даруємо подарунки своїм рідним і близьким на Різдво.

Що означають несподівані подарунки? Твір О. Генрі побудований за законами жанру новели. Розповідач веде нас за собою, ніби підказуючи розви-

СВІТОВА НОВЕЛА

ток подій, але водночас і дивує читачів. Якщо про перший подарунок, зроблений ціною розкішного волосся Делли, можна легко здогадатися, то подарунок Джима виявляється несподіваним. Автор навмисно будує оповідь так, що вся увага зосереджена на переживаннях Делли. З перших рядків ми захоплені її турботами, почуттями та хвилюваннями. Розповідач із великою ніжністю та любов'ю описує побут і почуття молодого подружжя. Очима Делли ми бачимо й Джима, чекаючи першої реакції її чоловіка на подарунок дружини. А письменник, навпаки, приголомшує нас ще однією втратою сімейної коштовності. Подарунки миттєво втрачають свій практичний сенс, але набувають великого символічного значення, як і все, що пов'язане з Різдвом та образом Спасителя. Він приніс людству ідею великої любові, а різдвяні подарунки героїв новели — це втілення любові. Різдво, нагадає нам автор, має стати духовним виміром у житті кожної людини.

До сюжету зустрічі святого сімейства з волхвами зверталися видатні художники минулого — відомі картини *Джотто*, *А. Дюрера*, *І. Босха*, *П. Веронезе*, *Рембрандта*, *Е. Берн-Джонса* та багатьох інших. Художники по-різному зображували цей біблійний сюжет, але всі картини об'єднує відчуття великого свята, світло Вифлеємської різдвяної зірки, радісна усмішка Божої Матері до немовляти. Прокоментуйте одну з репродукцій картин на тему Різдва.

Джотто. Поклоніння волхвів.
1304–1306 рр.

А. Дюрер. Поклоніння волхвів.
1504 р.

Дари волхвів (1905)

Новела

Один долар вісімдесят сім центів. Це було все. З них шістдесят центів — монетками по одному центу. Вона відвойовувала кожен монетку, торгуючись із бакалійником, зеленярем, м'ясником так запекло, що аж вуха палали від мовчазного осуду її скупості, викликаної надмірною ощадливістю. Делла тричі перелічила гроші. Один долар вісімдесят сім центів. А завтра — Різдво.

Що було діяти — хіба впасти на стару, потерту маленьку кушетку й заплакати. Так Делла й зробила. Із цього маємо дійти повчального висновку, що життя

складається зі сліз, зітхань, усмішок, причому зітхання переважають.

Поки господиня переходить поступово від першої стадії до другої, огляньмо її господу. Мебльована квартира за вісім доларів на тиждень. Не можна сказати, що вона зовсім убога, але щось спільне із цим поняттям, безперечно, має.

Унизу, у вестибюлі, скринька для листів, у щілину якої не ввійшов би жодний лист, і кнопка електричного дзвоника, з якої жодному смертному не пощастило б витиснути ніякого звуку. На дверях була ще прикріплена картка з написом «М-р Джеймс Діллінгем Янг».

Слово «Діллінгем» розтягнулося на всю довжину в той недавній час процвітання, коли власник цього імені одержував тридцять доларів на тиждень. Тепер він заробляв тільки двадцять доларів, і літери в слові «Діллінгем» поблякли, немовби серйозно замислилися, чи не скоротитись їм до скромного, без претензій «Д». Та коли містер Джеймс Діллінгем Янг, приходячи додому, піднімався у свою квартиру на верхньому поверсі, його завжди зустрічав вигук: «Джим!» і гарячі обійми місіс Джеймс Діллінгем Янг — її ви вже знаєте як Деллу. А це й справді так гарно!

Делла перестала плакати й провела пуховкою по щоках. Вона стояла біля вікна, сумно дивлячись на сірого кота, який прогулювався по сірому паркану в сірому дворі. Завтра Різдво, а в неї тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Вона місяцями економила буквально кожний цент, і ось це все, що вдалося зібрати. За двадцять доларів на тиждень далеко не заїдеш. Витрати були більші, ніж вона розраховувала. Витрати завжди більші. Тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джимові! Її Джимові! Багато щасливих годин провела вона, роздумуючи, що б таке подарувати йому на Різдво. Щось особливе, рідкісне, коштовне, хоч трохи гідне високої честі належати Джимові.

Між вікнами кімнати стояло трюмо. Можливо, вам ніколи не випадало дивитися в трюмо у восьмидоларовій мебльованій квартирі. Дуже худа й дуже рухлива людина, спостерігаючи швидко зміну своїх відображень у його довгих і вузьких дзеркалах, може дістати досить точне уявлення про свою зовнішність. Делла була струнка, і їй пощастило опанувати це мистецтво.

Вона раптом одійшла від вікна й зупинилася перед дзеркалом. Очі її сяяли, як діаманти, але за якихось двадцять секунд лице втратило свої кольори. Вона хутенько висмикнула шпильки й розпустила своє довге волосся.

У подружжя Джеймс Діллінгем Янг було дві речі, якими вони дуже пишалися. Одна — це золотий годинник Джима, що належав колись його батькові та дідові, друга — волосся Делли. Якби цариця Савська¹ жила в будинку навпроти,

С. Дановські. Ілюстрація до новели О. Генрі «Дари волхів». 2013 р.

¹ Цариця Савська — цариця однієї з найбагатших країн у Південній Аравії. Згідно з біблійними переказами, вона піднесла Соломону дорожні подарунки, щоб той навчив її божественної мудрості.

С. Дановські. Ілюстрація до новели О. Генрі «Дари волхвів». 2013 р.

Вона зупинилася перед дверима з вивіскою: «М-м Софроні. Найрізноманітніші вироби з волосся». Делла вибігла на другий поверх і спинилася, переводячи дух, серце її швидко билосся. Мадам Софроні була здоровенною білявою жінкою із сухими манерами.

С. Дановські. Ілюстрація до новели О. Генрі «Дари волхвів». 2013 р.

Делла часом, помивши голову, сушила б своє волосся біля вікна, щоб затьмарити блиск оздоб і коштовностей її величності. Якби цар Соломон був швейцаром у будинку, де вони жили, і зберігав би всі свої скарби в підвалі, Джим, проходячи повз нього, завжди діставав би свій годинник, щоб побачити, як Соломон рве собі бороду від заздрощів.

Прекрасне волосся Делли розсипалося каштановими хвилями, сяючи, мов струмені водоспаду. Воно спадало нижче її колін і вкривало, наче плащем, майже всю її постать. Потім вона знову, нервуючи й поспішаючи, підбрала його. Завагавшись, постояла якусь мить нерухомо, і дві чи три сльози впали на потертий червоний килим.

Мерщій надіти старенький коричневий жакет і старенький коричневий капелюшок! Махнувши спідницею, Делла кинулася до дверей і вибігла з дому на вулицю, а в очах у неї ще поблискували діамантовими краплями сльози. (...)

— Чи не купите Ви моє волосся? — спитала Делла.

— Я купую волосся, — відповіла мадам. — Зніміть капелюшок, треба подивитися, що за товар.

Знову заструменів каштановий водоспад.

— Двадцять доларів, — сказала мадам, звично зважуючи в руці волосся.

— Давайте мерщій, — промовила Делла.

Дві години після цього пролетіли на рожевих крилах — вибачайте за банальну метафору. Делла бігала по крамницях, шукаючи подарунок Джимові.

Нарешті знайшла. Безперечно, ця річ була створена для Джима, і тільки для нього. Нічого подібного не було в жодній іншій крамниці, вона вже все перевернула там догори дном. Це був платиновий ланцюжок для кишенькового годинника, простий і строгий, він привертав увагу коштовністю матеріалу, з якого був зроблений, а не мішурним блиском — саме такими мають бути всі гарні речі. Він

навіть був гідний годинника. Побачивши його, Делла відразу дійшла думки, що ланцюжок повинен належати Джимові. Він був такий, як Джим. Скромність і гідність — ці якості були в них обох. За ланцюжок довелося заплатити двадцять один долар. У Деллі залишилося ще вісімдесят сім центів, і вона поспішила додому. З таким ланцюжком Джим у будь-якому товаристві зможе дістати свій годинник, глянути, котра година, бо хоч який чудовий був той годинник, а Джим іноді дивився на нього крадькома, бо висів він не на ланцюжку, а на старому шкіряному ремінці.

Коли Делла повернулася додому, її захоплення трохи вщухло, натомість з'явилися передбачливість і розсудливість. Вона дістала щипці для завивання, запалила газ і почала виправляти спустошення, вчинені великодушністю та любов'ю. А це завжди надзвичайно важка праця, дорогі друзі, велетенська праця.

За сорок хвилин її голова вкрилася дрібними кучериками, і Делла стала дуже схожою на хлопчиська, який утік з уроків. Довгим, уважним і критичним поглядом вона глянула на себе в дзеркало.

«Якщо Джим не вб'є мене з першого погляду, — подумала, — то, глянувши вдруге, скаже, що я схожа на хористку з Коні-Айленда¹. Але що, що могла б я зробити з одним долларом і вісімдесятьма сімома центами?!»

О сьомій годині кава була готова, а гаряча сковорода стояла на плиті, чекаючи, коли на ній смажитимуться котлети. Джим ніколи не спізнювався. Делла затиснула в руці платиновий ланцюжок і сперлася на краєчок стола біля вхідних дверей. Невдовзі вона почула його кроки вниз на сходах і на мить зблідла. Вона мала звичку звертатися до бога з коротенькими молитвами з приводу всяких життєвих дрібниць і тепер швиденько зашепотіла:

— Господи, зроби, будь ласка, так, щоб я все ще подобалася йому!

Двері відчинилися, Джим увійшов і причинив їх. Його худе обличчя було заклопотане. Бідолаха, у двадцять два роки він мав годувати сім'ю! Йому давно треба було купити нове пальто, і рукавичок у нього не було.

Джим увійшов і завмер, наче септер, що збирається кинутися на перепелицю. Його очі спинилися на Деллі, у них був вираз, якого вона не могла зрозуміти, і їй стало страшно. Це не були ні гнів, ні здивування, ні докір, ні жах — жодне з тих почуттів, яких вона могла сподіватися. Він просто пильно дивився на неї, і на обличчі в нього був отой дивний вираз. Делла зіскочила зі столу й кинулася до нього.

— Джиме, милий, — вигукнула вона, — не дивися так на мене! Я обстригла й продала волосся, бо не пережила б, якби нічого не змогла подарувати тобі на Різдво. Воно знову виросте! Ти ж не гніваєшся, ні? Я повинна була це зробити. Волосся в мене росте дуже швидко. Привітай мене з Різдвом, Джиме, і будьмо щасливі. Ти ж навіть не знаєш, який гарний, чудовий подарунок я приготувала для тебе!

— Ти обстригла волосся? — насилу спитав Джим так, наче він не міг усвідомити цього очевидного факту, хоча його мозок напружено працював.

— Обстригла й продала його, — відповіла Делла. — Але ж я тобі все одно подобаюся? Я ж така сама, тільки з коротким волоссям!

Джим здивовано оглянув кімнату.

¹ *Коні-Айленд* — центр розваг у м. Нью-Йорку.

С. Дановські. Ілюстрація до новели О. Генрі «Дари волхів». 2013 р.

— То, виходить, твого волосся вже немає? — спитав він з якимсь безглуздим виразом.

— І не шукай його, не знайдеш, — відповіла Делла. — Кажу ж тобі: я його продала — обстригла й продала. Сьогодні Святвечір, Джиме. Будь зі мною ласкавий, це ж я зробила для тебе. Можливо, волосся на моїй голові й можна було б перелічити, — у її голосі раптом прозвучала глибока ніжність, — але ніхто й ніколи не зможе виміряти мою любов до тебе! Смажити котлети, Джиме?

І Джим раптом наче прокинувся від важкого сну. Він обняв свою Деллу. Будьмо скромні — відвернімося на якихось десять секунд і займімося чимось іншим. Подумаймо, наприклад, яка різниця між вісьмома доларами на тиждень і мільйоном на рік? І математик, і мудрець дадуть неправильні відповіді. Волхви принесли коштовні дари, але серед них не було одного. Цей туманний натяк ми роз'яснимо пізніше.

Джим витяг із кишені свого пальта пакуночок

і кинув його на стіл.

— Зрозумій мене правильно, Делл, — сказав він. — Ніяка стрижка, ніякі нові зачіски не примусять, щоб я розлюбив тебе, дівчинко. Але розгорни цей пакуночок і ти зрозумієш, чому я спершу трохи розгубився.

Білі спритні пальчики розірвали мотузку й папір. Пролунав крик захвату, а на зміну йому — ой леле! — прийшли, як то буває тільки в жінок, потоки сліз і зойки. Довелося негайно вдатися до всіх заспокійливих засобів, які тільки були в господаря квартири.

Річ у тому, що на столі лежали гребінці, набір гребінців — бічні й задні, — якими Делла давно любилася на одній із бродвейських вітрин. Чудові гребінці, справжні черепахові, прикрашені по краях дрібними коштовними каменями, і саме того відтінку, що пасував би до її волосся. Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже нило від того, що не було ніякої надії купити їх. Тепер вони належали їй, але де ж ті коси, що їх прикрасили б ці довгождані гребінці.

А проте вона міцно притисла їх до грудей, підвела нарешті затуманені сльозами очі, усміхнулась і промовила:

— У мене дуже швидко росте волосся, Джиме!

Делла підскочила, як ошпарене котеня, і вигукнула:

— О господи!

Джим ще не бачив свого чудового подарунка. Вона хутенько подала йому на долоні ланцюжок. Матовий коштовний метал, здавалося, засяяв відбитим світлом її гарячої і щирої радості.

— Ну, правда ж гарний, Джиме? Я обнишпорила все місто, поки знайшла його. Тепер ти можеш дивитися, котра година, хоч сто разів на день. Дай-но мені свій годинник. Я хочу побачити, який вигляд він матиме з ланцюжком.

Але Джим не послухався — він ліг на кушетку, заклав руки під голову й усміхнувся:

— Делл, — сказав він, — давай сховаємо свої подарунки до іншого часу. Вони занадто гарні, щоб так зразу ними користуватися. Я продав годинник, щоб купити тобі гребінці. А тепер, думаю, пора смажити котлети.

Волхви, ті, що принесли дари немовляті в яслах, були, як ви знаєте, мудрі люди, надзвичайно мудрі люди. Вони винайшли звичай робити різдвяні подарунки, бо вони були мудрі, і дари їхні були мудрі, можливо, їх можна було навіть замінити, якщо траплялися два однакових подарунки. А я розповів вам нічим не примітну історію про двох дурненьких дітей, які жили у восьмидоларовій квартирі й зовсім не мудро пожертвували одне для одного найдорожчими своїми скарбами. Але до відома мудреців наших днів треба сказати, що з усіх, хто робив подарунки, ці двоє були наймудріші. З усіх, хто приносить і приймає дари, наймудріші тільки такі, як вони. Це всюди так. Вони і є волхви.

(Переклад Юрія Іванова)

С. Дановські. Ілюстрація до новели О. Генрі «Дари волхвів». 2013 р.

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкрийте біблійну основу твору та поясніть його назву. Коли й де відбуваються події в новелі? 2. Що ви дізналися про життя персонажів твору? **Читацька діяльність.** 3. Назвіть художні деталі, які свідчать про скрутне матеріальне становище героїв. Опишіть Деллу або Джима. 4. Поясніть мотиви їхніх вчинків. **Цінності.** 5. Розкрийте справжню цінність подарунків героя та героїні. **Комунікація.** 6. Що важливіше для персонажів новели О. Генрі — дарувати чи отримувати подарунки? Обґрунтуйте. **Математична компетентність.** 7. Визначте епізоди, у яких виявляється несподіванка. **Сучасні технології.** 8. Подивіться в інтернеті один із кінофільмів за мотивами новели «Дари волхвів». 9. Порівняйте його з літературним твором. **Ініціативність і підприємливість.** 10. Що ви даруєте (або отримуєте) на Різдво? Розкажіть про подарунок, який вам найбільше запам'ятався. 11. Розкрийте його матеріальне й нематеріальне значення. **Творче самовираження.** 12. Створіть сюжет власної різдвяної новели (усно). **Уміння навчатися.** 13. У чому полягає значення свята Різдва для людей?

Новела «Останній листок». Звичайні люди та велика мета. За словами письменника О. Генрі, найвеличніша книжка у світі — це життя, у якому поєднуються романтичне й буденне, смішне і сумне. О. Генрі зображував у своїх творах звичайних людей, до яких доля не завжди прихильна. Художникам — героям новели «Останній листок» — скрутно живеться у великому місті, де панує влада грошей, а мистецтво витісняє масова культура. Проте всіх героїв твору об'єднує мрія про служіння справжньому мистецтву.

Молода мисткиня Джонсі має заповітну мрію — намалювати пейзаж Неаполітанської затоки, який до неї малювали відомі художники І. Айвазовський, О. Іванов, А. Марке. Але поки що Джонсі та її подруга заробляють собі на життя, створюючи ілюстрації в масових журналах: *«Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу»*.

Творіння заради життя. Про мистецькі плани художника Бермана автор докладно не розповідає, він лише називає шедевром його майбутнє творіння, яке мусить відповідати засадам краси. Зображуючи портрет художника, автор згадує про видатного майстра Відродження, символ найвищої мистецької досконалості — Мікеланджело та його відому статую «Мойсей». Мойсей — біблійний персонаж, предтеча Христа, утілення людяності й самопожертви. Поєднуючи різні образи в характеристиці Бермана, автор утверджує ідею про те, що мистецтво разом із людяністю здатне творити дива. Але чомусь полотно

Е. Мунк. Хвора дитина. 1886 р.

в кімнаті майстра залишається чистим... Можливо, це своєрідне неприйняття тих цінностей, що процвітають у сучасному мистецтві. Про це варто подумати...

Коли Джонсі захворіла, Берман урятував юну художницю ціною власного життя. Осінній листок став порятунком для Джонсі, але коштував життя Берманові...

Символіка. Останній листок — центральний образ, у якому поєдналося багато значень. Лист плюща в уяві дівчини перетворився спочатку на символ смерті, а потім — на волю до життя. Останній малюнок майстра, у який він уклав усю свою душу, є символом милосердя та самопожертви.

Останній листок (1905)

Новела

У невеличкому районі на захід від площі Вашингтона вулиці показалися та розбилися на вузькі смужки, що називаються проїздами. Ці проїзди утворюють химерні кути й повороти. Там одна вулиця перетинає навіть сама себе разів зо два. Якомусь художникові пощастило відкрити надзвичайно цінні властивості цієї вулиці. Уявімо собі, що збирач боргів із рахунком за фарби, папір і полотно,

ідучи цим маршрутом, раптом зустрічає самого себе, коли він уже повертається назад, не діставши в оплату жодного цента!

Отож люди мистецтва незабаром налетіли в старий чудернацький Грінч-Вілідж¹ у пошуках вікон, що виходять на північ, гостроверхих дахів XVIII століття, голландських мансард і низької квартирної платні. Потім вони притягли туди із Шостої авеню кілька олов'яних кухлів та одну-дві жаровні й утворили «колонію».

Студія Сью та Джонсі містилася на горіщі присадкуватого триповерхового цегляного будинку. Джонсі — пестливе від Джоанна. Одна дівчина приїхала з штату Мен, друга — із штату Каліфорнія. Вони познайомилися за табльдотом² у місцевому «Дельмоніко»³, ресторанчику на Восьмій вулиці, побачили, що їхні погляди на мистецтво, салат із листя цикорію та широкі рукави цілком збігаються, і вирішили найняти спільну студію.

Це було в травні. А в листопаді холодний невидимий прибулець, якого лікарі називають Пневмонією, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то іншого своїми крижаними пальцями. По Іст-Сайду цей зарізяка розгулював сміливо, ішов швидко, уражаючи десятки жертв, але тут, у лабіринті вузьких, порослих мохом проїздів, насилу переставляв ноги.

Містера Пневмонію не можна було назвати благородним старим джентльменом. Для цього підтопаного, задишкуватого бовдура із червоними кулацюррами мініатюрна дівчина, недокрівна від каліфорнійських зефірів, навряд чи була тією дичиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутися, лежала на фарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки голландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

— У неї один шанс... ну, скажімо, з десяти, — повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі. — І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та коли люди починають діяти в інтересах гробаря, то вся фармакопея⁴ — марнота. Ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї були наміри на майбутнє?

— Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку, — сказала Сью.

— Намалювати? Дурниці! Чи немає в неї чогось такого, про що справді варто було б думати — наприклад, якогось хлопця?

— Хлопця? — перепитала Сью голосом, подібним до звуків натягнутої струни. — Хіба хлопець вартий... ні, докторе, нічого такого немає.

— Ну, тоді це просто занепад сил, — підсумував лікар. — Я зроблю все, що тільки може наука, знаяддам якої я є. Але коли мій пацієнт починає рахувати карети у своїй похоронній процесії, я скидаю із цілющої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам удасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими

¹ *Грінч-Вілідж (Манхеттен)* — район у західній частині м. Нью-Йорка, де мешкали художники, поети, музиканти й актори.

² *Табльдот* — меню.

³ «*Дельмоніко*» — дорогий ресторан у центрі м. Нью-Йорка.

⁴ *Фармакопея* — посібник для аптекарів.

новий фасон рукавів у пальтах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню і плакала в японську паперову серветку, аж доки та геть не розмокла. Потім узяла креслярську дошку й, насвистуючи веселий мотивчик, незалежно ввійшла до кімнати.

Джонсі, майже не помітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью перестала насвистувати, подумавши, що Джонсі заснула.

Вона прилаштувала дошку й почала малюнок тушшю — ілюстрацію до журнального оповідання. Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу.

Малюючи героя оповідання, ковбоя зі штату Айдахо в елегантних штанях, з моноклем, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Очі в Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила — лічила у зворотному порядку:

— Дванадцять, — мовила вона й трохи згодом: — Одинадцять, — потім: — Десять і дев'ять, — а тоді, майже одночасно: — Вісім і сім.

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише порожнє безмежно похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку на відстані двадцяти футів. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, вузлуватий і підгнилий біля коріння. Холодний подих осені струсив із нього листя, і було добре видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість, — ледь чутно мовила Джонсі. — Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Он іще один упав. Тепер залишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сью.

— Листків. На плющі. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

— Таких дурниць я ще ніколи не чула, — пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу. — Як листя старого плюща стосується твого одужання? А ти ж, капосне дівчисько, так любила цей плющ! Не будь дурненькою, бо ж іще сьогодні вранці лікар мені сказав, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він сказав?.. Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас у Нью-Йорку, коли їдеш у трамваї або проходиш повз новий

М. Марколін. Ілюстрація до новели О. Генрі «Останній листок». 2011 р.

будинок. Спробуй-но тепер з'їсти бульйону й дай твоїй Сью закінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції (...).

— Он іще один полетів. А бульйону я не хочу. Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я, — мовила Джонсі.

— Джонсі, любя! — сказала Сью, схиляючись над ліжком. — Ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

— А чи не могла б ти малювати в другій кімнаті? — холодно спитала Джонсі.

— Краще я побуду біля тебе, — відповіла Сью. — До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилася на ті дурні листки.

— Тоді скажи мені, коли закінчиш, — заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя, — бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитися, ні за що не триматися і полетіти — дедалі нижче — як один з отих нещасних, виснажених листків.

— Спробуй заснути, — порадила Сью. — Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача. Я вийду на хвилинку, не більше. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело «Мойсей», кільцями спускалася з його голови сатира на тіло карлика. У мистецтві Берман був невдахою. Сорок років тримав він у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантиї. Він увесь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботу. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини — вивісок і реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам із колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу. Він занадто багато пив і ще не облишив балачок про свій майбутній шедевр. Що ж до всього іншого, то це був буркітливий дідок, який нещадно знущався з усякої делікатності, у кому б вона не виявлялась, і дивився на себе як на сторожового пса, спеціально поставленого захищати двох молодих художниць у студії нагорі.

Сью застала Бермана, від якого дуже тхнуло ялівцівою, у його тьмяно освітленій комірчині внизу. У кутку стояв мольберт із підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок із світом у неї ще послабшає.

Старий Берман із червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знущаючись із таких ідіотських вигадок.

— Що, — кричав він із жахливим німецьким акцентом, — хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з клятого плюща? Уперше чую. Ні, не хочу позувати для Вашого йолопа відлюдька! Як це Ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, маленька бідолашна міс Джонсі!

— Вона дуже хвора й зовсім знесилена, — сказала Сью, — а від високої температури ще наче й схибнулася, бо в голові в неї повно всяких химер. Гаразд, містере Бермане, якщо не хочете позувати мені, то й не треба. Просто я думаю, що Ви гидкий, старий... старий базіка.

— Ви справжня жінка! — загорлав Берман. — Хто каже, що я не хочу позувати? Ану, уперед. Я йду з Вами. Пів години я намагаюся пояснити, що готовий позувати. Боже мій! Тут зовсім непідходяще місце хворіти такій гарній дівчині, як міс Джонсі. Колись я намалюю шедевр, і ми всі виберемося звідси. Їй-бо, виберемося!

Джонсі спала, коли вони піднялися нагору. Сью опустила штору аж до підвіконня і знаком веліла Берманові пройти в другу кімнату. Там вони зупинилися біля вікна й з острахом подивилися на плющ. Потім мовчки презирнулися. Надворі вперто йшов холодний дощ із снігом. Берман у старій синій сорочці, зображаючи відлюдька-золотошукача, усівся на перекинутому догори дном чайнику, що правив за скелю.

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей із опущеної зеленої штори.

— Підними її, я хочу подивитися, — пошепки наказала Джонсі.

Сью стомлено послухалася.

Неймовірна річ! Цілу ніч періщив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднівся листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною тління та розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Це останній, — мовила Джонсі. — Я думала, що він неодмінно впаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді я і помру.

— Та бог із тобою! — сказала Сью, схилиючись змученим обличчям над подушкою. — Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опановувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна по одній слабшали ниточки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періщив дощ, тарабаничи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці.

Джонсі лежала й довго дивилася на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон:

— Я була поганим дівчиськом, — сказала Джонсі. — Щось примусило цей останній листок залишитися там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока... Або ні, принеси спочатку дзеркало, потім обклади мене подушками — я сидітиму й дивитимуся, як ти готуєш їсти.

Через годину вона сказала:

— Сюді, я сподіваюся намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанси рівні, — сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сью. — Гарний догляд — і ви виграєте. А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого, тут унизу. Його прізвище Берман, здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, німецький, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але сьогодні його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування та догляд!

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиротворено плетучи синій і зовсім не потрібний вовняний шарф, та однією рукою — разом із подушками й плетивом — обняла подругу.

— Мені треба тобі щось розповісти, біле мишенятко, — сказала вона. — Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер містер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли та були холодні як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жахливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колихнувся від вітру? Сонечко, це і є шедевр Бермана, він намалював його тієї ночі, коли впав останній листок.

(Переклад Миколи Дмитренка)

Компетентності

Обізнаність. 1. Розкажіть про життя героїв новели О. Генрі. 2. Як поводяться Сью та Джонсі в момент випробування? 3. Чому останній листок виявився для Джонсі таким важливим? **Читацька діяльність.** 4. Як автор зображує помешкання художників, їхні мистецькі уподобання? 5. Яке враження справив Берман при першій появі? Як змінюється образ митця протягом твору? 6. У чому полягає символічне значення малюнка Бермана? **Цінності.** 7. Яка сила, на думку письменника, здатна подолати смерть? **Комунікація.** 8. Збірка, у якій уміщено новелу, має назву «Запалений світильник». Для характеристики яких ситуацій у творі можна використати цей образ? **Математична компетентність.** 9. Виявіть у новелі очікувані й неочікувані вчинки персонажів. Складіть схему. **Сучасні технології.** 10. Подивіться в інтернеті один із кінофільмів за мотивами новели «Останній листок». Порівняйте з літературним твором. **Ініціативність і підприємливість.** 11. Поясніть мотиви вчинку Бермана. **Екологія та ми.** 12. Знайдіть зображення рослини, про яку йдеться у творі. Як ви вважаєте, чому саме цю рослину зображує письменник? 13. Покажіть на мапі Неаполітанську затоку. Знайдіть її опис і зображення в довідковій літературі. Як ви думаєте, чому саме її мріяла намалювати Джонсі? **Здоров'я та безпека.** 14. У чому полягали небезпеки: а) для Джонсі; б) для Бермана. **Література та культура.** 15. Знайдіть в інтернеті зображення мистецьких шедеврів, про які розповідається у творі. Як вони характеризують образи персонажів? **Творче самовираження.** 16. Розкажіть про «історію хвороби» від імені Сью та від імені Джонсі (за вибором). **Уміння навчатися.** 17. Розкрийте поняття «людяність» на прикладі твору О. Генрі. Доберіть до нього синоніми. Наведіть подібні життєві приклади з власного досвіду.

Проект «Сюжети для картин Бермана, Джонсі та Сью». Використовуючи текст і характеристики персонажів новели, запропонуйте можливі сюжети для їхніх полотен. Використайте ілюстрації з інтернету або світлини. Опишіть і поясніть свої припущення (усно).

Радимо прочитати

О. Генрі. Вибране. Королі і капуста. Оповідання та новели / переклади з англ. — Київ, 2006.

Герберт Джордж Веллс

1866–1946

Своїми найбільшими здобутками людство
завдячує уяві.

Герберт Джордж Веллс

Англійський письменник Герберт Джордж Веллс відкрив безмежні можливості людської уяви. Він вигадав чудовий образ — машину часу, яка дала можливість рухатися в різних вимірах і навіть перенестися в майбутнє. Разом зі своїми героями письменник здійснював фантастичні подорожі в космічні світи, прогнозував розвиток науки та техніки, попереджаючи людство про згубність знедуховлення та безвідповідальності за свої вчинки.

Митець вважав, що фантастика — це засіб прогнозування життя людей у майбутньому. Проте з розвитком науки, на думку письменника, не повинна руйнуватися мораль людини, інакше досягнення розуму можуть стати згубними для світу.

Г. Дж. Веллсу випало жити в складну епоху — на межі XIX–XX ст., у період війн і великих соціальних потрясінь. Тоді, коли насувалася Перша світова війна, він опублікував два романи — «Війна в повітрі» (1908) і «Визволений світ» (1913), де йдеться про вірогідність атомної війни, що може призвести до загибелі земної цивілізації.

Герберт Джордж Веллс народився 21 вересня 1866 р. в м. Бромлі неподалік від м. Лондона (Англія). Його батько був крамарем, мати працювала економкою в багатому маєтку. Батьки хотіли, щоб син став крамарем. З 13 років він почав допомагати в крамниці. Потім вступив до Комерційної академії, але через скрутне матеріальне становище родини мусив припинити навчання. Деякий час йому довелося працювати й крамарем, й аптекарем, і розсильним. Однак самотужки він опановував латину й інші науки. Зрідка йому вдавалося відвідувати заняття, бо чимало часу забирала важка праця задля заробітку.

Невдовзі юнакові нарешті пощастило вступити до Кінгс-коледжу при Лондонському університеті (King's College London), який готував викладачів природничих наук. Один із небагатьох він отримував стипендію за успіхи в навчанні. Ним зацікавився видатний учений-біолог Т. Гакслі, послідовник Ч. Дарвіна.

Кінгс-коледж. м. Лондон.
Гравюра. 1831 р.

Г. Дж. Веллс працював у лабораторії Т. Гакслі асистентом. За наукові досягнення йому присвоїли вчене звання доктора з біології. У 1890-х роках були опубліковані підручники з біології та фізіології, а в 1930 р. — три томи науково-популярної праці «Наука життя».

Свої перші художні твори митець почав писати ще в студентські роки. Нотатки до роману «Машина часу» він зробив саме під час навчання в Кінгс-коледжі. Із цього

твору, виданого в 1895 р., розпочалась історія наукової фантастики ХХ ст.

Фантастика письменника відрізняється від інших фантастичних творів, наприклад від романів Ж. Верна. Г. Дж. Веллс, як науковець і дослідник, завжди використовував досягнення сучасної науки. У його творах можна знайти відгомін визначних відкриттів у галузі фізики, хімії, природознавства, математики й астрономії. У них автор вийшов за межі земної цивілізації та свого часу. Його герої потрапляють на інші планети й навіть галактики. Крім того, письменника завжди цікавила духовна сутність суспільства, про що він писав у романах «Острів доктора Моро» (1896), «Невидимець» (1897), «Війна світів» (1898) та інших творах.

Г. Дж. Веллс помер у м. Лондоні 13 серпня 1946 р. Однак його ідеї, твори й думки давно належать майбутньому. В одному зі своїх нарисів митець зазначив: «Кожна моя книжка — це заклик до змін». За допомогою фантастики письменник прагнув зупинити війни, знедуховлення суспільства, соціальне розшарування між людьми.

Автомобіль. 1895 р.

Твори Г. Дж. Веллса українською мовою перекладали С. Іваненко, М. Іванов, О. Логвиненко та ін.

За мотивами творів Г. Дж. Веллса знято чимало кінофільмів. У 1933 р. з'явилася екранізація роману «Невидимець» (реж. Дж. Уейл, США). У 2002 р. було екранізовано роман «Машина часу» (реж. С. Веллс, правнук письменника, США). У 2005 р. здійснено екранізацію роману «Війна світів» (реж. С. Спілберг, США) та ін.

- Прочитавши один із творів Г. Дж. Веллса (додатково за вибором), подивіться один із цих кінофільмів, порівняйте його з текстом твору. Висловіть враження про прочитану книжку та кінофільм.

Кадр із кінофільму «Невидимець»
(реж. Дж. Уейл,
Велика Британія, 1933)

Кадр із кінофільму «Перші люди
на Місяці» (реж. М. Гетіс, Велика
Британія, ВВС, 2010)

Новела «Чарівна крамниця». Віра в силу творчої уяви. Г. Дж. Веллс створив незвичайний образ-символ — чарівну крамницю. Тут усе відбувається не так, як у реальному світі. Речі то з'являються, то зникають, неживі предмети стають живими, а диво відбувається завдяки польоту фантазії. У чарівній крамниці автор розмістив не тільки дивовижні предмети, а ще й розмірковував про людину.

У цій фантастичній новелі Г. Дж. Веллс проголошує цінність творчої уяви. Людина має бути вільною, мріяти, бути собою, вважав митець. На думку письменника, справжнє життя відбувається лише в глибинах власного «я», здатного творити великі дива. Те, що в людській душі, не менш важливе за світ реальний. Творча уява може змінити все довкола, одухотворити земний світ.

Два погляди на світ. У центрі твору — два погляди на світ: *творчий* (романтичний), здатний зазирнути за видиму площину явища чи предмета, і *прагматичний* (реалістичний), заснований лише на розумовому сприйнятті дійсності. Перший погляд представляє хлопчик Джип, а другий — його батько. Прийом контрасту дає змогу письменникові відтворити багатий внутрішній світ хлопчика, відкритий для фантазії, і приземлене світовідчуття його батька. Який із цих поглядів більше вам до вподоби?..

Образ фантазера Джипа. Перебуваючи в чарівній крамниці, Джип захоплюється дивами, які в ній відбуваються. Вони викликають у його душі яскраві картини. Для нього світ — це щось дивовижне, загадкове й непізнанне. Краса внутрішнього світу Джипа безмежна у своїх проявах. Він здатний не тільки сприймати диво, а й дарувати його іншим. Отже, майбутнє, на думку митця, належить саме таким людям із креативною фантазією та чутливою душею.

Чарівна крамниця (1903)

Новела

Ту чарівну крамницю я бачив здалеку кілька разів; а раз чи двічі навіть проходив повз її вітрину, де лежало багато привабливих дрібничок: чарівні кульки, чарівні кури, чудодійні ковпаки. (...) Але мені й на думку не спадало завернути туди, поки одного дня Джип, не кажучи ні слова, узяв мене за палець і потяг до вітрини. І поведився він так, що мені не залишалося нічого іншого, як зайти з ним до крамниці. Сказати правду, я і не здогадувався, що ця скромна з вигляду крамничка знаходиться саме тут, на Ріджент-стріт, між художнім салоном і закладом, де в патентованих інкубаторах виводять курчат. І все ж вона була саме тут. (...) Але тепер крамниця стояла просто переді мною, сумніву не було, і пухкенький Джипів палець стукав по її вітрині.

— Якби я був багатий, — сказав Джип, тикаючи пальчиком на «Яйце є — яйця немає», — то купив би собі он те й оте. — Він показав на «Ляльку, що плаче, як жива». — Й оце. — То був загадковий предмет, і називався він, як значилося на привабливому ярличку, «Купи й дивуй друзів». (...)

І. Михайлян. Ілюстрація до новели Г. Дж. Веллса «Чарівна крамниця». 2015 р.

Джип, милий мій хлопчик, успадкував материну вихованість і не просив повести його в крамницю, не набридав мені благаннями. Він просто тяг мене зовсім несвідомо за палець до дверей, і я добре розумів, що йому хочеться.

— Ось! — мовив він і показав на «Чарівну пляшку».

— А якби ти її мав? — запитав я.

І Джип, почувши в цьому запитанні обіцянку, зразу просіяв.

— Я показав би її Джессі! — відповів він, не забуваючи, як завжди, про інших.

— До твого дня народження залишилося менше ста днів, — сказав я та взявся за дверну ручку.

Джип нічого не відповів, тільки ще дужче стис мій палець, і ми ввійшли до крамниці.

Це була не проста крамниця, це була чарівна крамниця, і тому Джип не поспішив одразу до прилавка, як бувало, коли ми заходили кудись купити йому звичайні іграшки. Увесь тягар розмови з продавцем він переклав тут на мене.

Крамниця була невеличка, тісна й досить темна. Коли ми причинили за собою двері, дзвоник на них жалібно теленькнув. Хвилину чи дві в крамниці, крім нас, нікого не було, і ми мали час роззирнутися. Ось тигр із пап'є-маше на скляній вітрині, що стоїть на невисокому прилавку, — поважний, добродушний тигр, який розмірено киває головою; ось найрізноманітніші кришталеві кульки, порцелянова рука з колодою чарівних карт, цілий набір різних завбільшки чарівних акваріумів (...). На підлозі стояло кілька чарівних дзеркал; одне нас звужувало й видовжувало, друге приплющувало нам голови та скрадало ноги, третє робило нас низенькими й товстими, як бочки. І поки ми сміялися, дивлячись у ті дзеркала, з'явився якийсь чоловік — певно, продавець.

Одне слово, він стояв за прилавком — якийсь дивний, блідий, темноволосий чоловік. Одне вухо в нього було більше від іншого, а підборіддя — як носок черевика.

— Чим можемо прислужитися? — сказав він і розчепірів на скляному прилавку свої чарівні довгі пальці.

Від несподіванки ми обидва здригнулись та обернулися.

— Я хотів би купити своєму хлопчикові кілька простеньких іграшок, — сказав я.

— Фокуси? — запитав він. — Механічні? Для дому?

— Щось смішненьке, — відповів я.

— Гм... — мовив продавець і, ніби замислившись, почухав потилицю. А тоді просто на очах у нас дістав у себе з голови скляну кульку.

— Щось таке? — сказав він і простяг кульку мені.

Такого ми не сподівалися. Багато разів мені випадало бачити цей фокус на сцені — без нього не обходився найзвичайнісінький фокусник, — але тут, у крамниці, я цього не чекав.

— Непогано! — кинув я, сміючись.

— Правда ж? — мовив продавець.

Джип відпустив мій палець і потягся рукою до скляної кульки, але долоня в продавця була порожня.

— Вона в тебе в кишені, — сказав чоловік.

— Скільки вона коштує? — спитав я.

— За скляні кульки ми нічого не беремо, — привітно відповів продавець. —

Вони дістаються нам... — він піймав іще одну кульку — у себе на лікті, — задарма.

І. Михайлян. Ілюстрація до новели Г. Дж. Веллса «Чарівна крамниця». 2015 р.

Третю кульку він зняв зі своєї потилиці й поклав її на прилавок поруч із другою. Джип уважно роздивився свою кульку, потім дві ті, що лежали на прилавку, і, зрештою, підвів запитливий погляд на продавця, який стояв і всміхався.

— Можеш узяти собі й ці, — сказав той. — А як не боїшся, то й іще одну, з рота. Ось!

Джип якусь мить мовчки дивився на мене, так само не кажучи ані слова, потім згріб усі чотири кульки, знов узявся про всяк випадок за мій палець і приготувався дивитися, що ж буде далі.

— Отак ми дістаємо всі наші товари — ті, що дрібніші, — пояснив продавець.

Я засміявся і, підхопивши його жарт, сказав:

— Замість того, щоб брати їх на складі. Так воно, звісно, дешевше!

— До певної міри, — відповів продавець. — Хоча, зрештою, платити доводиться і нам. Тільки не так багато, як думають люди... Товари більших розмірів, а також харчі й усе, що нам треба, ми дістаємо із цього ось капелюха... І знаєте, що я Вам скажу, сер? На світі немає жодного складу справжніх чарівних товарів! Ви, мабуть, помітили нашу вивіску: «Справжня чарівна крамниця»? — Він дістав із-за щоки прејскурант і подав його мені. — Справжня! — повторив він, показав пальцем на це слово й додав: — Тут аніякісного шахрайства, сер!

Мені здалося, що його жарти не позбавлені серйозних підстав.

А продавець обернувся до Джипа, підкреслено привітно всміхнувся й мовив:

— А знаєш, ти славний хлопчик!

Я здивувався. Звідки, думаю, він знає? Адже задля дисципліни ми тримаємо це від Джипа в таємниці, навіть удома.

Та малий вислухав цю похвалу спокійно, мовчки, не зводячи з продавця погляду.

— Бо тільки славні хлопці можуть увійти в ці двері.

І в ту ж мить, ніби на підтвердження цих слів, пролунав стук у двері й почувся слабенький писклявий голосок:

— У-у! Я хочу увійти сюди, тату! Хочу увійти! У-у-у!

А вслід за цим утішання та вмовляння змученого батька:

— Тут же зачинено, Едварде!

— І зовсім не зачинено! — озвався я.

— Зачинено, сер! — сказав продавець. — Для таких дітей у нас завжди зачинено.

І тут ми побачили хлопчика: маленьке біле личко, бліде від ласощів і всіляких смачнущих-пресмачнущих страв і перекивлене від повсякденних примх — одне слово, личко жорстокого маленького егоїста, який шкріб нігтем зачаровану шибку.

— Так не годиться, сер, — сказав продавець, коли я з властивою мені готовністю допомогти рушив до дверей.

За хвилину розбещеного хлопчика, який пхикав перед дверима, повели далі.

— Як це Ви так робите? — запитав я, з полегкістю зітхнувши.

— Чари! — відповів продавець, недбало махнувши рукою, і з-під його пальців — уявляєте! — порснули різнобарвні іскри й погасли в сутінках крамниці. — Там, за дверима, — звернувся продавець до Джипа, — ти казав, що хотів би мати наш набір «Купи й дивуй друзів»?

Після героїчної внутрішньої боротьби Джип нарешті відповів:

— Так.

— Він у тебе в кишені.

І, перехилившись через прилавок — тіло в нього виявилось надзвичайно довгим, — цей чудернацький чоловік із манерами справжнього фокусника дістав у Джипа з кишені коробку.

— Папір! — сказав він і взяв із порожнього капелюха з пружинами аркуш паперу. — Шворка! — і в роті в нього виявився клубок, від якого він відмотав довжелезну шворку, зв'язав нею згорток, а тоді перекусив її зубами. А клубок, як мені здалося, проковтнув! Потім чиркнув об ніс однієї із червюкованих ляльок сірника, потримав над вогнем свого пальця (він одразу обернувся на паличку червоного сургучу) і запечатав покупку. — Ти ще казав про «Яйце є — яйця немає», — зауважив він, дістав його з кишені мого пальта й загорнув у папір разом із «Лялькою, що плаче, як жива».

Я віддавав кожний готовий пакунок Джипові, а той міцно притискав його до себе.

Хлопчик говорив дуже мало, але очі його були красномовні. Красномовні були і його руки, що тримали біля грудей покупку. Джип стояв невимовно схвильований. Так, це були справжні чари.

І раптом я аж здригнувся: під капелюхом у мене щось заворушилося — таке м'якеньке, трепетне! Я схопився за капелюх, і з-під нього випурхнув скуйовджений голуб — їй-богу, то був спільник продавців! — побіг по прилавку та чкурнув, як мені здалося, до картонної коробки за тигром із пап'є-маше.

— Отакої! — сказав чоловік і спритно вихопив у мене з руки капелюха. — От дурний птах — де влаштував собі гніздо!

Він заходився стріпувати мій капелюх і витрусив із нього собі в руку двоє чи троє яєць, чималу мармурову кульку, годинник, з пів десятка неодмінних скляних кульок, зіжмаканий папір, потім ще папір. (...)

— Помалу збирається стільки всякої всячини, сер... Звісно, не тільки у Вас... Мало не в кожного покупця... Чого тільки люди із собою не носять!

А зіжмаканий папір на прилавку ріс, піднімався вище та вище й уже майже затулив продавця. Тепер ми чули тільки його голос:

— Ніхто не знає, сер, що ховається в людини за її добропристойною подобою... Усі ми — усього лише прилизана зовнішність, одне слово, лицеміри...

Голос його завмер — точнісінько як у ваших сусідів завмер би грамофон, коли б ви влучно запустили в нього цеглиною. І така сама раптова мовчанка. Папір перестав шурхотіти, стало зовсім тихо.

— Вам уже не потрібний мій капелюх? — озвався нарешті я.

Відповіді не було.

Я подивився на Джипа, Джип подивився на мене, і в чарівних дзеркалах відтворилися наші спотворені обличчя — чудернацькі, серйозні, принашкли...

— Нам, мабуть, пора, — зітхнув я. — Скажіть, скільки з нас за все це?.. — запитав я, раптом підвищивши голос. — Я хочу заплатити. І мій капелюх, будь ласка...

Із-за купи паперу ніби почулося якесь сопіння.

— Давай заглянемо за прилавок, Джипе, — сказав я. — Він із нас кепкує!..

Ми з Джипом обійшли тигра, що кивнув головою. І що, ви думаєте, було за прилавком? Там не було нічого! На підлозі лежав тільки мій капелюх, а поруч сидів у глибокій задумі кролик — звичайнісінький капловухий білий кролик, дурнуватий на вигляд, одне слово, саме такий, які бувають тільки у фокусників. (...)

— Тату! — якимось винувато шепнув Джип.

— Що таке, Джипе?

— Тату, а мені ця крамниця подобається!

«Вона подобалася б і мені, — подумав я, — якби прилавок раптом не витягся та не загородив нам дорогу до дверей». Але я не прохопився Джипові про це жодним словом.

— Тресь-тресь! — покликав Джип і простяг руку до кролика, коли той пострибав повз нас. — Тресь-тресь, покажи Джипові фокус!

Кролик чкурнув у двері, яких доти я там, звичайно, не помічав. Потім двері розчахнулися ширше, і з них знову вийшов чоловік, у якого одне вухо було більше за інше (...).

— Чи не бажаєте оглянути нашу виставку, сер? — так само люб'язно запитав він.

Джип потягнув мене за палець. Я подивився на прилавок, тоді на продавця, і знову наші погляди зустрілися. Мені вже починало здаватися, що чари тут аж надто справжні.

— У нас обмаль часу... — відповів я.

Та не встиг я доказати цих слів, як ми вже стояли в іншій кімнаті, де були виставлені зразки.

— Усі товари в нас одного ґатунку, — заявив продавець, потираючи свої гнучкі руки, — а саме: найвищого! Нічого, крім справжньої магії! (...)

Цієї миті я відчув, ніби чоловік щось відриває від мого рукава. Повернувши голову, я побачив, що він тримає за хвіст невеличке червоне чортеня, а воно смикається, звивається та хоче вкусити його за руку. Ще хвиля — і продавець байдуже жбурнув його під прилавок. Чортеня було гумове, безперечно, і все ж на якусь мить мені здалося... І тримав він його так, як тримають у руках кусючу гадину... (...) Я був радий, що малий не бачив того чортеняти.

— Послухайте, — мовив я, стишивши голос і показуючи очима то на Джипа, то на червоне чортеня, — думаю, у Вас таких речей небагато?

— І сліду немає! Це, видно, ви занесли його з вулиці, — відповів продавець, так само стишивши голос і ще ширше всміхаючись. — Аж дивно: чого тільки люди не носять із собою, самі про це не знаючи! — Потім до Джипа: — Тобі тут щось припало до вподоби?

Джипові припало тут до вподоби багато чого. І він довірливо та чемно звернувся до дивовижного продавця:

— А цей меч також чарівний?

— Це чарівний іграшковий меч. Не гнеться, не ламається, не ріже пальці. Хто має такий меч, той вийде цілий-цілісінкий із двою з будь-яким ворогом, не старшим за вісімнадцять років. Коштує від пів крони до семи шилінгів і шести пенсів — залежно від того, який завбільшки. Ці картонні обладунки призначені для юних лицарів, у мандрах вони просто незамінні. Чарівний щит, чоботи-скоророди, шапка-невидимка...

— Ой, татусю! — вигукнув Джип.

Я хотів запитати, скільки ж усе це коштує, але продавець не звертав на мене уваги. Тепер він цілком заволодів Джипом. Він відірвав малого від мого пальця та почав докладно розповідати йому про свої клятні товари. Спинити його було вже годі. Невдовзі я з невиразною тривогою і почуттям, дуже подібним до ревнощів, завважив, що Джип ухопився за його палець — достоту, як звичайно хапався за мій. «Безперечно, він чоловік цікавий, — міркував я, — і в нього сила-силенна всіляких справді цікавих підробок. І все ж таки...»

Я рушив за ними, нічого не кажучи й не спускаючи погляду з того спритного фокусника. Зрештою, Джипові тут подобається... А коли нам треба буде піти, ми зробимо це дуже просто, тут сумніву немає.

Виставка займала довгу, безладно забудовану галерею, утикану всілякими колонами, підпорами та стояками (...).

А продавець показував Джипові чарівні поїзди, що рухалися без пари й пружини — їм досить було тільки дати команду, а також оті надзвичайно дорожчі коробки з олов'яними солдатиками, що оживали відразу, щойно він піднімав кришку й промовляв... Переказати ту скоромовку я не можу — у мене не дуже гостре вухо, а от Джип успадкував слух від матері й повторив скоромовку вмиль.

— Браво! — вигукнув продавець, безцеремонно згріб солдатиків знову до коробки й віддав її Джипу. — Ану, ще раз!

І Джип за мить оживив солдатиків знову.

— Берете коробку? — запитав продавець.

— Ми б узяли, — відповів я, — якби Ви продали її трохи дешевше, бо мені треба бути мільйонером...

— З дорогою душею! — І продавець знову змінив солдатиків у коробку, наклав її кришкою, помахав коробкою в повітрі — і вона вже була загорнена в бурий папір і перев'язана шворкою. А на папері стояла повна адреса й ім'я Джипа!

Помітивши мій подив, продавець засміявся.

— Це — справжні чари! — сказав він. — У нас без шахрайства.

— А як на мене, то вони аж надто справжні! — промовив я.

І після цього продавець почав показувати Джипові фокуси, незвичайні вже самі собою, а ще незвичайніші тим, як він їх виконував. Чоловік пояснював, як улаштовані іграшки, показував їх навиворіт, а любий мій хлопчик поважно дивився і дуже глибокодумно кивав головою. Я за ними просто не встигав. (...)

Але мою увагу привернуло інше. Ця крамниця вже починала викликати в мене підозру й побоювання. Мене насторожувало тут усе, навіть стіни, стеля, підлога, кожний стілець, що траплявся дорогою. У мене було таке дивне враження, ніби, як тільки я відвернуся, усе це відразу закружляє, почне пересуватися, гратись у мене за спиною у «своїх сусідів». Карниз звивався, мов змія, а ліпні маски на стінах були, правду кажучи, аж надто виразні як для простого гіпсу.

Потім в око мені раптом упав один із тих чудних доглядачів. Він стояв трохи збоку та, мабуть, не бачив мене — мені й самому було видно його за купою іграшок та ще й через арку тільки, сказати б, на три чверті. Прихилившись до стовпа, він виробляв зі своїм обличчям таке, що в мене аж сироти на тілі повиступали! Особливо страшно було дивитися на його ніс. А вигляд чоловік мав такий, ніби йому нудно й він просто вирішив розважитися. Спершу ніс у нього був коротенький та сплющений, потім на очах витягся, як підзорна труба, а тоді

І. Михайлян. Ілюстрація до новели Г. Дж. Веллса «Чарівна крамниця». 2015 р.

ставав дедалі тоншим, поки став подібним до довгого, гнучкого червоного батога. Немов у страшному сні! (...)

І тут я похопився — адже таке видовище не для Джипа! Та, озирнувшись, я побачив, що всю його увагу привернув продавець і малий не підозрює нічого поганого. Вони саме про щось шепотілися, поглядаючи на мене. Джип стояв на табуреті, а продавець тримав у руках щось подібне до великого барабана.

— Тату, пограймося в піжмурки! — вигукнув Джип. — Тобі жмуритися!

І не встиг я і слова сказати, як продавець накрив його отим великим барабаном! Я зразу збагнув, у чому річ.

— Зніміть барабан! — закричав я. — Зараз же! Ви перелякаєте хлопчика! Зніміть!

Чоловік із неоднаковими вухами мовчки послушався та простяг мені той величезний циліндр, щоб я побачив, що він порожній. На табуреті нікого не було! Невже за одну мить мій хлопчик міг безслідно зникнути?.. (...)

Я ступив до ошкіреного продавця й люто перекинув ногою табурет.

— Годі цих дурниць! — grimнув я. — Де мій хлопчик?

— Ви ж бачите, — сказав продавець, усе ще показуючи мені порожній барабан. — У нас без шахрайства... (...)

— Стій! — крикнув я.

Чоловік засміявся і вибіг. Я кинувся за ним та опинився в ...непроглядній темряві! Бах!

— О господи! Я Вас і не помітив, сер!

Я стояв на Ріджент-стріт і щойно зіткнувся з якимось порядним на вигляд робітником. А за кілька кроків від мене стояв трохи розгублений Джип. Ми з тим чоловіком вибачилися один перед одним, Джип крутнувся і з ясною усмішкою підбіг, так ніби тільки хвилинку не бачив мене. У руках він тримав чотири пакунки! І в ту ж мить узявся за мій палець.

Спершу я не знав, що й думати. Я роззирнувся, шукаючи поглядом двері чарівної крамниці. Але їх ніде не було! (...)

І я зробив єдине, що міг зробити в такому розгубленому стані: став край тротуару й помахав парасолькою, підкликаючи кеб.

— В екіпаж! — не тямлячи себе від радощів, вигукнув Джип.

Я допоміг йому сісти в кеб, насилу згадав свою адресу й сів сам. Потім відчув у себе в кишені щось незвичайне й знайшов там скляну кульку. Я обурено викинув її на бруківку.

Джип нічого не сказав. Якийсь час ми обидва мовчали. Нарешті Джип промовив:

— Оце була крамниця, тату!

І тут я подумав собі: «А як сприйняв усе це він?» На вигляд Джип був цілий, здоровий, і це головне. Він не був наляканий, не був розгублений; його просто страшенно тішило те, як минув день, до того ж на колінах він тримав чотири пакунки. Чорт, що ж там усе-таки було?

— Гм! — озвався я. — Малим дітям не можна ходити до таких крамниць щодня.

Джип вислухав мої слова з властивою йому стриманістю, і на якусь мить мені стало навіть шкода, що я його батько, а не мати, і не можу тут-таки, в екіпажі, поцілувати його. «Зрештою, — подумав я, — не так уже все це й страшно!»

Але остаточно я заспокоївся аж тоді, як удома ми розпакували ті чотири згортки. У трьох із них виявилися коробки із звичайнісінькими, але дуже гарними олов'яними солдатиками, що Джип зовсім забув про тих «Справжніх

чарівних солдатиків», яких бачив у крамниці. А в четвертому пакунку було кошеня — невеличке, біле живе кошеня, дуже жваве, славне на вдачу та з добрим апетитом. (...)

Було це пів року тому. І тепер я починаю думати, що нічого поганого, власне, і не сталося. У кошеняти виявилось не більше чарів, ніж буває в усіх інших кошенят. А солдатики трималися так стійко, що ними був би задоволений найсуворіший полковник. Ну, а Джип?.. Розважливі батьки погодяться, що з ним я мав поводитись особливо обачно. Але одного дня я таки не стримався і запитав:

— Джипе, а що, якби твої солдатики раптом ожили й пішли марширувати?

— А вони й так живі, — відповів він. — Я знаю одне слово, і досить мені тільки відкрити коробку й сказати його...

— І вони марширують?

— Ну, звісно, тату! Якби вони не марширували, я б їх і не любив!

Я не висловив подиву — це було б недоречно.

Відтоді я не раз пробував, коли Джип грався із солдатиками, зненацька ввійти до нього в кімнату. Але нічого чарівного в них я так і не помітив... Отож важко сказати щось напевно.

І ще одне: щодо грошей. У мене непоправна звичка завжди платити за рахунком. Кілька разів я проходив туди й назад по Ріджент-стріт, шукаючи ту крамницю, але не знайшов. І все ж таки я схильний думати, що в цій справі повівся чесно: коли вже ті люди, хоч би хто вони були, знають Джипове ім'я та адресу, то нехай коли завгодно надішлють мені рахунок, я оплачу його залюбки.

(Переклад Олекси Логвиненка)

Компетентності

Обізнаність. 1. Хто був ініціатором відвідування чарівної крамниці — Джип чи його батько? 2. Які саме речі привернули увагу хлопчика? Чому? 3. Виявіть ознаки новели у творі. **Читацька діяльність.** 4. Що ви помітили незвичайного в новелі? Прокоментуйте відповідні епізоди. 5. Які фокуси показував крамар? Як їх сприймав Джип? **Наведіть цитати.** 6. Про що постійно думав батько хлопчика, спостерігаючи за фокусами крамаря? 7. У який момент твору вам стало зрозуміло, що батько та Джип відрізняються своїми поглядами й позиціями? **Цінності.** 8. Розкрийте роль творчої уяви та фантазії в житті людини. **Комунікація.** 9. Чому двері чарівної крамниці відчинилися для Джипа й не відчинилися для іншого хлопчика — Едуарда? 10. Як ви думаєте, чи стане Джип схожим на свого батька, коли виросте? **Математична компетентність.** 11. Випішіть по 7–8 слів, які відображають світосприйняття батька та Джипа. **Творче самовираження.** 12. Придумайте сюжет фантастичної новели «Чарівна крамниця-2» про те, як Джип став дорослим (*усно*). **Уміння навчатися.** 13. Напишіть твір-роздум на тему «Світ, який для мене завжди живий...» (*про ваші улюблені речі*).

Проект «Твори Герберта Джорджа Веллса на екрані». За допомогою інтернету дослідіть, які твори англійського письменника-фантаста екранізовані. Подивіться один із них. Уявіть, що ви берете участь у роботі журі міжнародного кінофестивалю та представляєте кінофільм, що вам сподобався, на здобуття премії. Розкажіть про цей кінофільм і продемонструйте улюблені кадри.

Радимо прочитати

Веллс Г. Дж. Невидимець / переклад з англ. М. Іванова. — Львів, 2006.

Рюноске Акутаґава

1892–1927

Якщо ти народився в хатинці, але маєш мудрість,
ти подібний до квітки лотоса, що виростає з бруду.

З японської книжки «Повчання для юнацтва»

У Японії імена людей звучать не так, як у європейців. Спочатку називають їхні прізвища, а потім — ім'я. Тож Акутаґава — прізвище класика японської прози, а Рюноске — його ім'я.

Р. Акутаґава користується великою пошаною серед японців різного віку, які знаходять у його творах проблеми, пов'язані з власним «я»: як поводитися мудро, досягти гармонії із собою, зрозуміти себе та як жити в добрі й згоді зі світом. У новелах Р. Акутаґави відображено особливості японського національного характеру — тісний зв'язок людини й природи, вірність давнім традиціям і пошуки морального очищення душі. Слава письменника як майстра короткого оповідання та новели давно перетнула кордони Японії.

Рюноске народився 1 березня 1892 р. в м. Токіо (Японія) у сім'ї небагатого торгівця молоком, котрий мав невеличкі пасовиська на околиці міста. Коли хлопчику виповнилося десять років, його мати померла, тому Рюноске всиновив брат матері — Мітіакі Акутаґава. У сім'ї дядька дбайливо зберігали культурні традиції. Тут захоплювалися давньою поезією, старовинним живописом, дотримувались усталеного ладу, основою якого був голова родини.

У 1913 р. Р. Акутаґава вступив на відділення англійської літератури філологічного факультету Токійського імператорського університету, де почав писати перші твори й разом із друзями видавав журнал «Сінсітьо» («Нова течія»). У 1915 р. він написав оповідання «Ворота Расьомон», а в 1916 р. — «Ніс», що засвідчили про появу нового таланту в японській літературі. Після завершення навчання юнак працював викладачем англійської мови у військово-морській школі, співробітником газети в м. Осака, проте ніколи не припиняв літературної праці.

Р. Акутаґава серед літераторів
під час поїздки в м. Нагасакі.
1919 р.

Найпопулярнішими збірками новел Р. Акутаґави є «Расьомон» (1917), «Тютюн і диявол» (1917), «Ляльковод» (1919), «Обертвий ліхтар» (1920), «Нічні квіти» (1921) та ін. Сюжети у творах митця нерідко побудовані на подіях минулого, оскільки письменник вважав, що «душа людини в давнину й душа сучасної людини мають багато спільного». Тому не випадковим є інтерес митця до історії Японії, її культури та релігії.

Письменник був добре обізнаний зі здобутками європейської літератури. У його новелах можна знайти відгомін мотивів та образів М. Гоголя, Ф. Достоєвського, А. Чехова, Л. Толстого, І. Тургенева (Росія), Г. Флобера, Гі де Мопассана (Франція) та інших митців.

У житті Р. Акутаґава було не тільки визнання, а й чимало трагічних моментів. Він помер надто рано й несподівано для всіх у віці 35 років.

У 1935 р. К. Кан, друг письменника, заснував премію імені Р. Акутаґава для молодих митців Японії, що залишається однією з найпрестижніших і нині. Твори письменника не можна читати швидко, вони потребують душевного спокою та тривалих роздумів, а ще занурення у власне «я». Завдяки цим творам ми можемо побачити себе зовсім іншими...

Першим твором Р. Акутаґава, який з'явився українською мовою в 1969 р., було оповідання «Мандарини» у перекладі *І. Дзюба*. Він же переклав і новелу «Павутинка» у 1970 р. Цьому видатному перекладачеві належить найбільше перекладів творів митця.

Г. Турков і *В. Бойко* також перекладали твори японського письменника.

Найдавнішою релігією японців був синтоїзм (*синто* означає «шлях богів»), що забезпечує їхню участь у традиціях, ритуалах і домашніх обрядах. Основна мета синтоїзму — осмислення і виконання волі предків у сім'ї, суспільстві та державі. А в VI ст. в Японії поширився буддизм, який приніс ідею особистої відповідальності людини за власні вчинки. Божество Будда є центральним символом буддизму. Він має різні зображення та інтерпретації, а його вчення спрямоване на духовне вдосконалення людини, на те, щоб вона пізнала саму себе й усвідомила, що «нічого не залишається без відповіді»: якщо ти вчиняєш добре, то на тебе чекає теж добро, а якщо погано, тобі доведеться відповідати перед вищою силою. У буддизмі поширеним є уявлення про нірвану — стан духовного просвітлення, якого має прагнути кожна людина. У широкому смислі Будда — це Просвітлення, Мудрість, Істина та Справедливість. У сучасній Японії синтоїзм і буддизм мирно співіснують.

Буддйський храм Кійомідзу («Чиста вода»). м. *Кіото* (Японія)

Новела «Павутинка». Звернення до дітей. Новела вперше була надрукована в журналі «Червоний птах», який видавала група японських письменників у 1918–1936 рр. спеціально для дітей із метою розвитку їхньої моралі й талантів. Р. Акутаґава прагнув у цьому творі бути зрозумілим дітям і водночас хотів утілити філософську ідею в довершеній формі.

Лотос — символ мудрості, досконалості та чистоти. У Японії явища природи здавна мають прихований зміст. Наприклад, журавлик — символ процвітання, удачі й довголіття; птахи й метелики — символи любовних почуттів і щастя; апельсин — продовження роду; вишня — ніжності й неповторності життя; бамбук — стійкості та мужності. Лотос вважають священною квіткою, пов'язаною з

буддизмом, він символізує саме вчення Будди, утілюючи досконалість, мудрість, духовну чистоту, прагнення до моральної довершеності й просвітлення. Ця квітка нагадує про те, що в якому б середовищі не народилася людина, вона здатна досягти високого ідеалу. Адже лотос починає рости на дні озера в бруді й воді, а потім на поверхні озера перетворюється на чудову квітку. Тому ще одне символічне значення лотоса — це перемога краси й чистоти над брудом життя. Та чи кожний може здобути цю перемогу? І що потрібно для цієї перемоги? Про це варто поміркувати, читаючи новелу «Павутинка».

Психологія людини та філософські питання. Характерними рисами новелистики Р. Акутаґави є: 1) філософський характер творів (загальнолюдські питання — добро і зло, життя і смерть, справедливість і несправедливість, удосконалення людського «я» тощо); 2) відображення специфіки національного буття — релігії, культури, історії; 3) широта змісту й можливість його тлумачення по-різному; 4) поєднання вигадки та реальності; 5) занурення в глибини людської психології. Основний сюжет у творах митця розгортається в душі особистості. Письменник показує, як внутрішнє «я» переживає біль і страждання в процесі пошуку себе, тому людина і світ у його творчості постають нерідко сумними й трагічними. Новели Р. Акутаґави, зокрема «Павутинку», можна назвати філософсько-психологічними.

Павутинка (1917)

Новела

I

Одного дня самотній Будда знічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді зі своїх золотистих тичинок ненастанно поширювали навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Будда пройшов над островом, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, а тому крізь прозору, як кристаль, товщу води, наче в стереоскопі, ясно прозирала ріка Сандзунокава¹ та Шпиляста гора. Погляд Будди привернув чоловік, на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками, яких аж кишіло, страждав у пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі та скоїв чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якось, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв уже ногу, готуючись його розчавити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоча воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павукові, і вирішив віддячити йому за добро — при нагоді допомогти вибратися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахіт, листям лотосу райський павук плів свою чарівну сріблясту нитку. Будда взяв павутинку й мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

II

Там, на дні пекла, у Кривавому озері борсався Кандата. Хоч куди не глянь, усюди тьма непроглядна, і тільки коли-не-коли в тій темряві зблисне вістря

¹ *Сандзунокава* — тут: у буддійській релігії річка, через яку переправляються на той світ душі померлих.

Шпилястої гори. Чи може бути щось страхітливіше? Навколо — тихо як у могилі, лише іноді чути тихі зітхання грішників — виснажені пекельними стражданнями, вони навіть не можуть плакати вголос. Тож і Кандата, задихаючись у Кривавому озері, звивався, корчився, як жаба перед смертю.

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у п'ятмі, немов боячись людського ока, повисла блискуча срібляста павутинка. Уздрівши над головою павутинку, Кандата на radoщах аж сплеснув у долоні: учепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть із пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то й у раю можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястій горі й потопати в Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку й відчайдушно почав підніматися вгору. Ясна річ, такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було не легко — рай і пекло віддаляла не одна тисяча рі¹. Зіп'явшись трохи, Кандата втомився і навіть не міг рукою поворухнути. Що ж тут зробиш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув униз.

А все-таки його зусилля не пропали марно. Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в п'ятмі, а страшна своїм тьмяним блиском Шпиляста гора вже опинилася під ногами. «Якщо так і далі, то скоро з пекла, напевне, виберуся». Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи, голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!» Та нараз він схаменувся — слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору піднімалася сила-силенна грішників. Спостерігши таке видовище, Кандата, зляканий чи, може, приголомшений, на якусь хвилю розгублено роззявив рота й кліпав очима. Тонка павутинка, що ледве витримувала його одного, напевне порветься під тягарем такої безлічі людей. Якщо вона десь посередині обірветься, то марно він дряпався вгору — однаково полетить сторчка назад у пекло. О, це жахливо! А тим часом тисячі й тисячі грішників видиралися з темряви над Кривавим озером та один за одним піднімалися блискучою павутичкою вгору. Треба негайно щось придумати, інакше павутинка обірветься. І Кандата щосили закричав: «Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!»

Але тієї ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою, і він, закрутившись дзиґою, швидко зник у темряві. В імлістому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

III

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя Будди посмутніло й він пішов далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце й знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками біля ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю настав полудень.

(Переклад Івана Дзюба)

¹ Pi — міра довжини (3,9 км).

У м. Нарі в храмі Тодайдзі (Японія) знаходиться бронзова статуя Великого Будди, над створенням якої у VIII ст. працювали понад 2 млн людей. Висота статуї — 16 м. Рука Великого Будди протягнута вперед, що означає благословення, а на його чолі — знак зосередженості та мудрості. П'єдестал складається з тисяч пелюсток лотоса, що символізує моральну чистоту та довершеність. На кожній пелюстці вирізьблено зображення уявлень японців про різні світи — бажань, небожителів і просвітлення. Отже, Великий Будда ніби є центром світобудови, спонукаючи кожного, хто заходить у храм, до роздумів: «Який я і де моє місце в Усесвіті?»

Роздивіться ілюстрації сучасного японського художника Мідзуно Пуріна за мотивами новели «Павутинка». Які події на них зображено? Перекажіть ці епізоди й прокоментуйте.

Компетентності

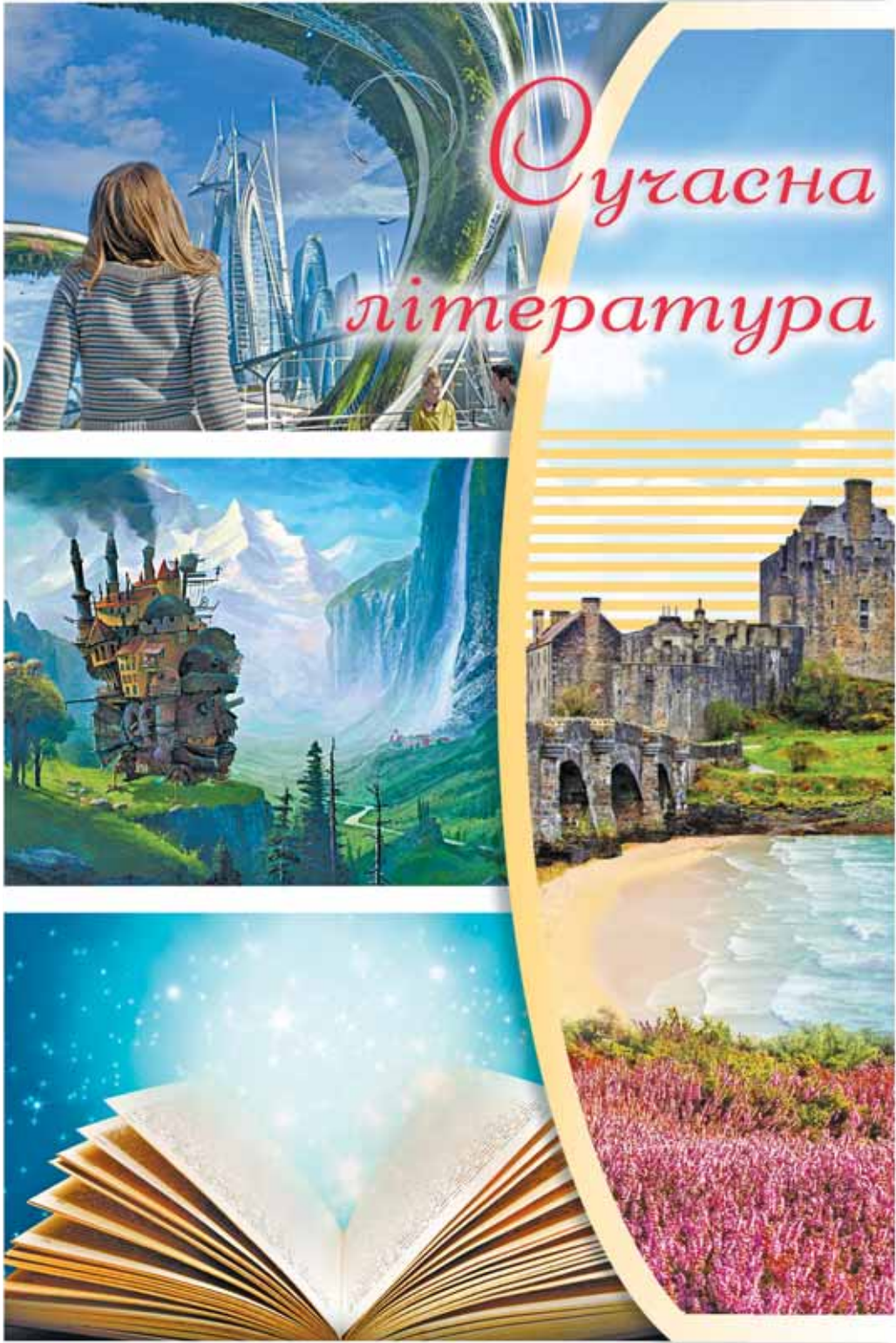
Обізнаність. 1. Які питання порушено в новелі «Павутинка»? 2. За що Кандата опинився в пеклі? 3. Чому Будда звернув увагу саме на нього? 4. Як Будда вирішив урятувати Кандату? 5. Чи використав Кандата свій шанс на порятунок? **Читацька діяльність.** 6. Поділіть твір на частини й назвіть їх. Поясніть обрані вами назви. 7. Знайдіть кульмінаційний момент новели. Розкрийте символічний зміст образів твору: лотос, ріка Сандзуокава, Шпиляста гора, Криваве озеро, павутинка. **Цінності.** 8. Сформулюйте ідеї твору, спрямовані на вдосконалення людського «я», покращання моралі. 9. Як у творі втілено одну з провідних ідей буддизму — справедливість? **Комунікація.** 10. Дискусія на тему «Чому Кандата не зміг вибратися з пекла?». **Математична компетентність.** 11. Які вади людей засуджено у творі? Складіть «хмару» з ключових слів. **Сучасні технології.** 12. Знайдіть в інтернеті 2–3 світлини, що підходять до певних моментів твору. Продемонструйте й прокоментуйте. **Громадянська відповідальність.** 13. У чому виявилася безвідповідальність Кандати? **Екологія та ми.** 14. Поясніть роль образів природи у творі. **Література та культура.** 15. Які риси японської національної культури відображено в новелі? **Творче самовираження.** 16. Напишіть твір-роздум на тему «Лотос і павутинка для людини». **Уміння навчатися.** 17. До яких роздумів вас спонукала новела?

Проект «Що я знаю про Японію та її культуру?». За допомогою довідкової літератури й інтернету знайдіть 3–4 факти про життя в давній та сучасній Японії. Підготуйте повідомлення.

Радимо прочитати

Р. Акутаґава. Павутинка: Вибрані новели / переклад І. Дзюба. — Львів, 2006.

Я І СВІТ

Розум полягає не тільки в знанні,
а й у вмінні застосовувати його в житті.
Арістотель

Художність як критерій оцінки творів мистецтва. Змінюється світ — і змінюються форми сучасного мистецтва. Воно спрямоване в майбутнє, у третє тисячоліття. У ньому з'являються дивовижні персонажі, неймовірні сюжети, фантастичні прогнози... Існують твори не лише класичні, визнані десятиліттями й навіть століттями, а і твори масового мистецтва. У стрімкому світі, де виникає багато різноманітних творів, потрібно навчитися відрізнити справжнє від несправжнього, художнє від нехудожнього, тобто розвинути стійкий естетичний смак.

Для нас, людей третього тисячоліття, важливим стає поняття «художність». Це критерій, що відрізняє мистецтво від інших явищ. Які ж ознаки притаманні творам, котрі ми називаємо *високохудожніми*? Насамперед вони повинні мати загальнолюдське й національне значення, бути актуальними не тільки для своєї доби, а й для багатьох поколінь, отримати суспільне визнання в різних країнах. У поняття «художність» входить також майстерність письменника, який своїми творами репрезентує власну самобутність і водночас свою країну, національну культуру, добу, літературні тенденції чи стилі. У високохудожніх творах є широкий спектр традиційних тем, проблем, образів, мотивів, що дає підстави для «діалогу культур» у часі й просторі. Кожний із нас бере участь у цьому діалозі, тому що дійсно художній твір залишає велике поле для роздумів та інтерпретацій. Багатозначність, що є ознакою мистецтва взагалі, притаманна й кожному високохудожньому твору зокрема.

Будинок музики.
м. Порто (Португалія).
Сучасне фото

Категорія «художність» є плінною в історії літератури й мистецтва. Тобто кожна епоха може додавати щось своє в розуміння того, що ми називаємо красивим чи досконалим. Але справжні мистецькі здобутки вирізняються на тлі масової

Музей сучасного мистецтва.
м. Грац (Австрія). Сучасне фото

Музей мистецтва.
м. Мілуокі (США). Сучасне фото

культури, крім вищевказаних ознак, ще і художньою цілісністю, гармонійною єдністю змісту та форми. До поняття «зміст» належать тема (теми), проблема (проблеми), ідея (ідеї), провідний художній конфлікт, образи. А поняття «форма» охоплює сюжет, композицію, художній простір і час, мову, зокрема специфічні для того чи іншого письменника засоби виразності, образотворчості, індивідуальний стиль.

Важливою ознакою справжнього мистецтва є наявність гуманістичної ідеї. Воно кличе людство до духовної мети, до всього найсвітлішого й найпрекраснішого, у тому числі до краси людських почуттів та удосконалення життя.

• Мудра думка •

Мистецтво дає духовну мету нашому існуванню.

Ред Бредбері

Компетентності

Обізнаність. 1. Назвіть критерії художності. **Читацька діяльність.** 2. Які відомі вам твори сучасної літератури відповідають критеріям художності? **Цінності.** 3. Які прочитані вами твори сучасних письменників є цінними для молоді? Обґрунтуйте свою думку. **Комунікація.** 4. Складіть промову на честь вашої улюбленої книжки. **Математична компетентність.** 5. Створіть схеми «Ознаки художності» і «Ознаки НЕхудожності». **Література та культура.** 6. Які твори сучасного мистецтва (кіно, музика, театр тощо) привернули вашу увагу? Розкажіть про один із них. Підготуйте пост для соцмереж. **Творче самовираження.** 7. Разом з однокласниками й однокласницями створіть стінну газету «Світ сучасної літератури».

Проект «Огляд літературних творів у сучасних журналах». Об'єднавшись у групи, підготуйте огляд сучасних творів у журналі «Всесвіт» або ін. (поезія, оповідання, повісті, романи, драми тощо).

Айзек Азімов

1920–1992

Наукова фантастика є одним із ланцюгів,
які допомагають з'єднати людство.

Айзек Азімов

Одним із найпопулярніших сучасних фантастів світу є американський письменник єврейського походження Айзек Азімов. Він вважав, що фантастика йде попереду людства, прокладаючи шлях для розвитку науки, техніки й усїєї людської цивілізації. Фантастична література, на його думку, дає змогу спрогнозувати майбутнє, виявити в ньому як перспективні, так і хибні тенденції. Ще в 1964 р. Айзек Азімов замислився над тим, якою буде наша планета через 50 років. Тепер настав час порівняти його прогнози з нашим життям. Саме він здогадався про те, що ми зможемо говорити між собою через тисячі й навіть десятки тисяч кілометрів за допомогою спеціальних пристроїв, і не тільки говорити, а навіть бачити співрозмовника. Він передбачив появу швидкісних потягів і літальних апаратів, вихід людини у відкритий космос та опанування міжпланетного простору. А ще він вважав, що на допомогу людині в майбутньому придуть роботи — спеціальні розумні машини, які будуть виконувати найскладнішу працю. Тепер ми пересвідчилися, що багато припущень митця здійснилося.

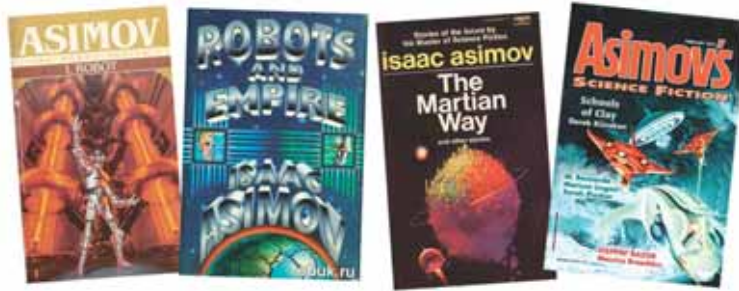
Айзек Азімов (справжнє ім'я *Ісаак Юдович Озимов*) народився 2 січня 1920 р. в м. *Петровичах*, неподалік від м. *Смоленська* (Росія). Коли хлопчику було три роки, його сім'я виїхала до США. У м. Нью-Йорку батьки відкрили цукерню. Тут він почав ходити в школу. Америка стала для нього рідною країною. За словами письменника, його першою мовою був їдиш (яким говорили в родині), а зростав він, читаючи твори улюбленого єврейського письменника Шолом Алейхема. Однак свої твори митець писав англійською, оволодівши нею досконало.

Айзек Азімов у колі читачів

У 1939 р. вийшла друком науково-фантастична повість митця «*Покинуті на Весті*», а в 1941 р. з'явилося оповідання «*Калістанська загроза*». Айзек Азімов був не лише письменником, а й талановитим ученим. Закінчивши хімічний факультет Колумбійського університету, він став біохіміком, здійснював наукові дослідження і читав лекції для студентів у Колумбійському та Гарвардському університетах. У 1948 р. здобув ступінь доктора наук. Мав 14 почесних наукових ступенів і відзнак різних університетів світу.

Регулярно друкувати науково-фантастичні твори почав під час Другої світової війни.

Видання творів Айзека Азімова

Його авторський набуток становить майже 500 книжок. Це науково-фантастичні романи, повісті, оповідання та новели. А ще він писав наукові праці з біохімії, математики, міфології та астрофізики. Серед художніх творів письменника вирізняються збірка оповідань «Я — робот» (1950), романи «Сталеві печери» (1953), «Оголене сонце» (1954) «Кінець Вічності» (1955). В одному з останніх романів «Самі боги» (1972) Айзек Азімов застерігав людство від грандіозних космічних катастроф, від занепаду моралі й безвідповідальності в ставленні до світу. Він вважав, що наукова фантастика допоможе людям установити мир на всій Землі, бо від цього залежить виживання людства.

Письменник помер 6 квітня 1992 р. в м. Нью-Йорку. Його твори читають і перечитують ті, хто крокує в третє тисячоліття.

Айзек Азімов сформулював три закони робототехніки — три постулати побудови майбутньої цивілізації.

1. Робот не може зашкодити людині або через свою бездіяльність допустити, щоб людині було завдано шкоди.
2. Робот мусить підкорятися наказам людини, коли ці накази не суперечать Першому закону.
3. Робот повинен дбати про свою безпеку доти, поки це не суперечить першому та другому законам.

- Як ви вважаєте, чи мав рацію Айзек Азімов? Аргументуйте.

Твори Айзека Азімова перекладали українською Д. Грицюк, Л. Бутенко, А. Онишко, Ю. Лісняк, В. Радчук та ін. Оповідання «Фах» переклав у 1990 р. А. Минко.

e-text

Повість «Фах» (1957). Прогноз майбутнього. У творі Айзека Азімова «Фах» («*Profession*») проблеми науки й освіти тісно пов'язані з проблемами розвитку суспільства. Тому в повісті поєдналися особливості наукової та соціальної фантастики, що є характерним для розвитку фантастичної літератури другої половини ХХ — початку ХХІ ст.

Обкладинка до журналу,
де було надруковано повість
«Фах». 1957 р.

Світ, що зображує Айзек Азімов у повісті «Фах», на перший погляд, є розумним і раціонально влаштованим. Тут панує дисципліна, порядок і культ освіти. Однак яка ця освіта? Тут діти не здобувають освіту самотужки, не вчать-ся самостійно мислити та шукати інформацію, а за допомогою спеціальних технічних приладів отримують готові знання. Здається, це швидше й надійніше, однак спотворює людську природу, позбавляє особистість можливості бути собою, здатності творити й мислити. Люди в державі майбутнього, що змальовує письменник, ніхто, вони подібні до роботів, які мають виконувати лише те, що їм призначено владою. А тих, хто не вписується в «пронумеровану» більшість, хто виявляє хоч найменшу схильність до самостійного мислення, відокремлюють від суспільства в спеціальні інтернати. Інтернати створені для того, щоб виявляти

справжні таланти, які можуть проектувати нові машини й визначати науково-технічний прогрес. Виходить, що не прогрес слугує людині, а людина — прогресу.

Айзек Азімов спонукає читачів замислитися над сутністю не тільки освіти майбутнього, а й усієї земної цивілізації. Він закликає не забувати про інтереси людини, поставити освіту й науку на службу людині, а не навпаки.

Яка вона, людина майбутнього? У повісті «Фах» письменник створив образ раціонально влаштованого суспільства, де кожна людина посідає чітко визначене місце, виконує призначені їй функції. Людей ніхто не вчив самостійно мислити, і вони поступово перетворювалися на запрограмованих істот, хоча й живих, але бездумних і безвольних. Мета такої суспільної системи, якій була підпорядкована освіта, — забезпечити швидкий науково-технічний прогрес. Однак чого вартий такий прогрес, якщо людина перестає бути людиною? Особистість у такому суспільстві позбавлена волі, бо навіть вибір професії від неї не залежить, не кажучи вже про щось інше. Вона більше подібна до робота, який лише чітко виконує накази, але не вміє ані мислити, ані творити.

Айзек Азімов не втрачає віру в людину. Він сподівається, що людське в ній не загине, проб'ється назовні крізь заборони й суспільну «диференціацію».

Випробування людини визначає сюжет повісті «Фах». Від того, як зможе виявити себе особистість у цій ситуації, залежить не лише її доля, а й майбутня доля людства.

Проблеми освіти та виховання людини не випадково постають у центрі уваги письменника-фантаста. Він добре усвідомлював, що від освіти залежить майбутнє людства. Однак майбутнє залежить також від того, якою є сама людина, від її якостей — не лише інтелектуальних, а й моральних.

Головний герой твору Джордж Плейтен був звичайним землянином, але вже з дитинства виявляв інтерес до навчання, учився думати. Його вміння робити власні висновки виявилось в День читання. Це вважалося «відхиленням» від

Кадри з кінофільму «Я — робот» за мотивами творів Айзека Азімова
(реж. А. Прояс, США, 2004)

усталеного порядку. Пізніше, у День освіти, Джордж довів, що вміє не лише мислити, а й здобувати знання, шукати відповіді на нерозв'язані питання. Через цей «недолік» мозку Джорджа помістили в так званий «інтернат для недоумків». У такий жорстокий спосіб у державі майбутнього виявляли справжні таланти. Визнання того, що він не такий, як усі, не придатний до освіти, ледь не вбило Джорджа, але він вистояв у випробуваннях. Творчість, жага до знань, прагнення мислити не дали йому загинути. Джордж почав читати й за допомогою книжок не лише отримав знання, а ще й пізнавав себе, учився узагальнювати, систематизувати, робити висновки, бути вільним у своїх думках.

Джордж Плейтен залишив інтернат, відчувши в собі достатньо сил довести, що він не «нездара», а навпаки, здатний до плідної діяльності задля суспільства. В освіті його не цікавили матеріальні блага чи престиж. Наука була важлива для нього сама по собі. Це відчуття притаманне лише справжнім талантам. Самостійність у набутті знань давала йому можливість рухатись і в моральному розвитку бути людиною, а не бездумною машиною.

Кульмінаційним моментом у житті героя стала його розмова з новіанином. У цей момент народився не лише Плейтен-учений, а й Плейтен-мислитель, філософ, творець майбутнього. Він довів, що не лише самотужки опанував свій фах, а може мислити глобально, з перспективою.

Наприкінці повісті з'ясовується, що Джорджа Плейтена перевіряли. У державі майбутнього не знали, як виявити справжніх творців, тому для них і створювали надто суворі умови, щоб таланти, якщо вони є такими, розкрили себе.

Джордж Плейтен і Тревіліян. Образ Джорджа Плейтена яскраво виявляється порівняно з іншим персонажем — Тревіліяном. Вони були однолітками, разом жили на планеті Земля, спілкувалися, брали участь у дитячих розвагах, товаришували. Проте їхні батьки посідали різне місце в «диференційованому» суспільстві майбутнього. Батько Джорджа був простим трубоукладачем, а Тревіліян-старший був металургом на іншій планеті. Коли він повернувся на Землю, то мав вищий соціальний статус за своїх сусідів. Однак Джордж любив свого батька, вступив у бійку, захищаючи його ім'я. Тревіліян хотів наслідувати свого батька, але лише для того, щоб посісти вище місце в суспільстві. Джордж хотів бути програмістом, змалку відчувши потяг до знань. Для нього не мав значення матеріальний чи соціальний розрахунок, як для Тревіліяна, котрий хотів стати металургом, щоб потрапити на іншу планету — Новію.

Р. Маккалл. Небесний замок.
1984 р.

Однак мрії героїв не здійснилися. Тревіліян, який отримав знання за допомогою старого апарата, відстав від інших. Оскільки він і гадки не мав про те, що можна самостійно щось прочитати, удосконалитися, то цілком зрозуміло, що ніколи не досягне своєї мети. На відміну від нього, Джордж, котрого відправили в «інтернат для недоумків», не змирився зі своєю долею. Він ще більше переконався у своєму покликанні, а головне — збагнув, що людина має навчитися сама отримувати знання, самостійно мислити: лише так можна керувати новітніми машинами й самим ходом технічного прогресу, а не залежати від них.

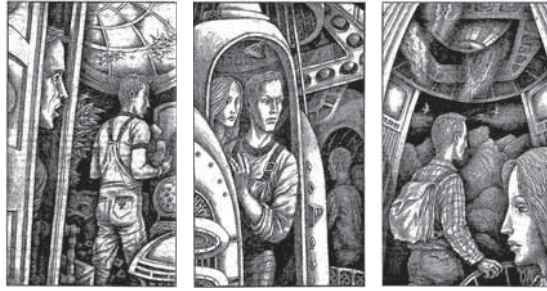
Автор протиставляє не лише ставлення героїв до знань, освіти, але і їхні моральні якості. Джордж Плейтен був людяним, морально стійким, хвилювався за своїх батьків, боявся осоромити їх. Він мав не лише талант, а й почуття гідності, внутрішньої свободи, цілеспрямованість. Тревіліян із дитинства звик, щоб за нього все вирішували інші. Він обрав найлегший шлях у житті, дбаючи лише про матеріальні блага та свій соціальний статус. Його воля повністю підкорена панівній системі. Він здатний на зраду колишнього товариша, відчувши, що той не такий, як усі.

Отже, у повісті «Фах» письменник утверджує думку про те, що суспільство, у якому люди не вміють мислити, не приймають самостійних рішень, рано чи пізно деградує. Потрібно, щоб у суспільстві мислили не лише окремі особистості, а й щоб усі мешканці були вільними, свідомими в здобуванні освіти. Так досягаються справжня свобода й розвиток цивілізації.

Джорджа Плейтена постійно хвилювало запитання: «Чому воно зветься Олімпіадою?» Як відомо, *олімпіадою* називають змагання (спортивні, інтелектуальні). Вони мають сенс лише тоді, коли змагаються люди, які самостійно чогось досягли. А в повісті «Фах» фактично відбуваються змагання не між людьми, а між апаратами, які «дали» їм знання. Тому Тревіліян і не переміг, бо він отримав знання за допомогою застарілого апарата.

За часів Стародавньої Греції панувало поняття *калагатія* (або *калакагатія*), що означало поєднання понять «прекрасний» і «добрий», тобто людина мала бути не тільки фізично розвиненою, а й морально досконалою. Це був ідеал античної людини. А в суспільстві майбутнього, яке змалював Айзек Азімов у повісті «Фах», моральні якості учасників Олімпіади не мали ніякого значення. У своєму творі письменник стверджує, що прогрес має значення лише тоді, коли розвиваються не тільки машини, а й людина та її мораль. Суспільство має бути не лише зовні прекрасним і технічно досконалим, а й гуманним. Воно має слугувати людині, сприяти розвитку її здібностей, створювати умови для творчої реалізації.

А. Кукушкін.
Ілюстрації
до повісті Айзека
Азімова «Кінець
Вічності».
1990 р.

Компетентності

Обізнаність. 1. Назвіть ознаки фантастичної літератури. 2. У яких значеннях вживають слово *фах*, винесене в назву твору? Якого символічного змісту воно набуває в тексті Айзека Азімова? 3. Визначте наукові, соціальні й моральні проблеми в повісті «Фах». **Читацька діяльність.** 4. Розкажіть про День читання, який змальовує у творі письменник. Розкрийте сутність цього свята в державі майбутнього. 5. Опишіть День освіти (*усно*). Що відбувалося того дня? Чому цей день був такий важливий для молоді? **Цінності.** 6. Чи гуманною щодо людини є держава, зображена Айзеком Азімовим у повісті «Фах»? 7. Якою, на вашу думку, має бути освіта майбутнього? Якою повинна бути її мета? 8. Які розумові здібності та моральні якості виявив Джордж Плейтен під час випробувань? **Комунікація.** 9. Дайте оцінку експериментам, що відбувалися в державі майбутнього. 10. Хто, на вашу думку, переміг — герой чи державна система? **Математична компетентність.** 11. Створіть «хмару» слів, що відображає сутність суспільства майбутнього, яке змалював Айзек Азімов. **Сучасні технології.** 12. За допомогою інтернету знайдіть кінофільми за творами митця. Подивіться один із них. Поділіться враженнями. **Громадянська відповідальність.** 13. Яке місце призначалося людині в суспільстві майбутнього, що зображує митець? А яке місце людина має посідати в суспільстві? 14. Дайте власний прогноз розвитку суспільства, змалюваного Айзеком Азімовим у повісті «Фах». **Здоров'я та безпека.** 15. Які випробування пройшов Джордж Плейтен? Чи було це випробуванням лише його інтелектуальних здібностей? **Творче самовираження.** 16. Усно відтворіть діалоги (1–2 за вибором) від імені літературних героїв (Джордж — Тревіліян, Джордж — Омейні, Джордж — Антонеллі, Джордж — інженеску, Джордж — новіанин). 17. Напишіть твір-роздум на тему «Яким я уявляю майбутнє людства». Намалюйте ілюстрації до свого твору. **Уміння навчатися.** 18. Визначте значення освіти для розвитку людини й людства. Як, на вашу думку, потрібно здобувати освіту? Сформулюйте 5–7 правил, корисних для молоді.

Проект «Світ майбутнього в сучасному мистецтві (література, кіно, живопис)». Об'єднайтеся в групи й підготуйте повідомлення про фантастичні твори (за вибором), у яких зображено майбутнє. Знайдіть в інтернеті ілюстрації або кадри з кінофільмів. Прокоментуйте.

Радимо прочитати

Азімов А. Кінець Вічності. Вибрані твори. — Київ, 1990.

Діана Вінн Джонс

1934–2011

У її книжках розповідається про боротьбу проти всього, що робить людей посередніми й сірими, адже від природи вони наділені багатою уявою й життєрадісністю.

Колін Барроу

Англійська письменниця Д. В. Джонс є популярною авторкою понад тридцять дитячих романів про чарівні світи та дивовижних героїв. Вона вважала, що такі персонажі можуть допомогти дітям і підліткам зробити своє життя яскравішим і подолати негаразди в реальному житті. Обділену в дитинстві батьківською увагою та любов'ю, її турбували відчуження і навіть ворожнеча в сім'ї та суспільстві, тому нерідко вона втілювала життєві проблеми у фантастичних ситуаціях і героях, наділених надзвичайними властивостями. Її казкові світи населені мешканцями, кожний з яких є носієм певних чеснот або вад. Так авторка досліджувала моральну сутність людей, а також їхні можливості в удосконаленні себе та свого життя. У творах Д. В. Джонс справедливість і добро досягають тільки за велінням людського серця та творчої уяви. А це дає надію багатьом поколінням її читачів.

Діана Вінн Джонс народилася 16 серпня 1934 р. в м. Лондоні (Англія) у сім'ї вчителів. Вона була найстаршою серед трьох сестер.

Під час Другої світової війни сім'я Джонс переїхала до Уельсу, де жили бабуся та дідусь майбутньої письменниці. Її дідусь був священником, тож вона змалку відвідувала церкву й зачаровано слухала священні пісні Уельського краю. Родина ще кілька разів переїжджала й, урешті-решт, у 1943 р. оселилась у м. Таксді, що

Д. В. Джонс
у дитинстві

в графстві Ессекс. Молодші сестри Діани — Урсула й Ізабель (остання в майбутньому стане Ізабель Армстронг, професоркою і відомою англійською літературною критикесою) — дуже любили читати книжки. А оскільки в них дитячих книжок було небагато, Діана розважала молодших сестер тим, що вигадувала для них різні цікаві історії.

Після закінчення школи в 1953 р. дівчина вступила до коледжу святої Анни Оксфордського університету. Їй пощастило слухати лекції відомих письменників-фантастів — Дж. Р. Р. Толкієна та К. С. Льюїса. У студентські роки Діана познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Джоном Барроу (пізніше професором Брістольського університету, фахівцем із середньовічної літератури).

У 1973 р. вийшла друком перша книжка письменниці. Вона також писала п'єси для Лондонського театру. У 1976 р. родина переїхала до м. Брістоля. У їхній сім'ї панувала любов до англійської літератури, наукових досліджень, тому не випадково, що двоє з її трьох синів присвятили своє життя

Обкладинки до книжок Д. В. Джонс

вивченню англійської літератури (нині Колін Барроу — професор Оксфордського університету, Річард Барроу — голова англійського відділення Кендрікської школи, однієї з найкращих шкіл для дівчат в Англії в м. Рідінгу, а третій син письменниці Майкл — комп'ютерний фахівець). Саме для них Діана почала вигадувати фантастичні історії, прагнучи збагатити коло читання своїх дітей-підлітків.

Діана писала книжки олівцем за філіжанкою кави, а біля її ніг обов'язково були собака чи кішка. Мисткиня працювала натхненно, кожний з її персонажів був для неї ніби живим, мав власний характер. Сини письменниці виросли... А пригодницькі твори Д. В. Джонс читає тепер увесь світ. Навіть у далекій Японії про один із найяскравіших образів письменниці — Мандрівний Замок Хаула — знає кожна дитина завдяки майстерній екранізації однойменного твору в стилі аніме.

У 1977 р. Д. В. Джонс отримала першу літературну нагороду за книжку «Зачароване життя» із серії «Світи Крестомансі», а за фантастичні твори в 1999 р. — дві почесні нагороди: Міфо-поетичну нагороду в США та Премію Карла Едварда Вагнера від Британського товариства фентезі, а у 2007 р. — Усесвітню премію фентезі.

Сучасний світ, стрімкий, розмаїтий та високотехнологічний, як і раніше, потребує казок. Адже саме в добрих і чарівних казках людство пізнає себе, навчається розрізняти добро і зло, долає проблеми та шукає духовну мету.

Роман «Мандрівний Замок Хаула» екранізований у 2004 р. японським режисером аніме Хаяо Міядзакі. Англійська версія мультфільму вийшла у 2005 р.

- Подивіться цей мультфільм, висловте своє враження, порівняйте з текстом твору.

Кадр із мультфільму
«Мандрівний Замок
Хаула»
(реж. Хаяо Міядзакі,
Японія, 2004)

Фентезі (з англ. *fantasy* — фантазія) — літературний жанр, у якому магія та інші надприродні явища є головними елементами сюжету, теми чи місця дії. Багато історій цього жанру відбуваються у вигаданих світах, де магія є звичною справою.

e-text

Роман «Мандрівний Замок Хаула» (1986). У чарівному світі. У романі Д. В. Джонс одночасно співіснують кілька паралельних світів, у яких вільно рухаються мешканці Мандрівного Замку чарівника Хаула (*Howl's Moving Castle*). За допомогою дверної ручки, яка повертається в різних напрямках (позначених кольорами), можна швидко переміщуватися в просторово-часових площинах.

Основна дія роману відбувається (коли ручку дверей Мандрівного Замку опустити зеленим униз) у місті Маркет-Чіппінгу. Головна героїня Софі Хаттер є найбільш діяльною, невтомною і працювитою старшою сестрою в заможній родині. Після смерті її матері батько одружився вдруге. Коли в дім прийшла мачуха, життя сестер Софі та Летті змінилося, проте, на відміну від сюжету народних казок, не погіршилося. Мачуха (її звали Фанні) народила в новому шлюбі доньку Марту.

За усталеною казковою традицією, троє братів (чи сестер) мусять піти у світ шукати кращої долі, бо зла мачуха виганяє їх із дому. Винагороджується обов'язково третій (чи третя) — найрозумніший. Але в казковому романі письменниці все відбувається навпаки: найрозумнішою якраз є старша із сестер — Софі. Мачуха зображена не злою, а доброю. Усі три сестри не ворогують, а дружать і підтримують одна одну. Після смерті батька Фанні вирішила відправити дівчат навчатися різних ремесел: Марту віддали на навчання до чаклунки Аннабель Ферфакс, Летті — до кондитерської, а Софі залишилися працювати в крамниці дамських капелюшків, що утримувала її мачуха Фанні.

Характерною особливістю роману є те, що казкові героїні належать одночасно реальному та чарівному світам, що тісно поєднані між собою. Дівчата мусять заробляти собі на життя, боротися зі скрутою і самотністю. І разом із тим довкола них панує чарівна атмосфера. Про господаря Мандрівного Замку Хаула та його будинок створено чимало легенд. Так, у Маркет-Чіппінгу люди вірили, що ніби Хаул закохує в себе дівчат, заманує їх у замок, а потім з'їдає їхні серця. Його навіть називали в містечку Синьою Бородою¹.

Кадр із мультфільму «Мандрівний Замок Хаула» (реж. Хаяо Міядзакі, Японія, 2004)

Образ Софі. Головну героїню Софі зображено надзвичайно працювитою, але самотньою. Коли сестри залишили батьківський будинок, Софі не мала друзів, довіряючи свої думки й почуття лише капелюшкам, пророкуючи їхнім майбутнім власникам вдале заміжжя. За цей диво-

¹ *Синя Борода* — герой відомої французької народної казки, який заманював, а потім убивав своїх жінок. Цю казку літературно обробив та опублікував Ш. Перро.

Кадр із мультфільму
«Мандрівний
Замок Хаула»
(реж. Хаяо Міядзакі,
Японія, 2004)

вижний дар на дівчину розгнівалася Відьма Пустирищ, перетворивши її на стару жінку. Не знаючи, як зняти прокляття злої чаклунки, Софі вирушає до Мандрівного Замку Хаула, сподіваючись на диво.

Мотив фантастичного перетворення персонажів (молодість — старість або навпаки) бере витоки з народних казок. Водночас Софі не є суто казковою героїнею, вона мусить багато працювати, а також бути уважною та спостережливою, щоб наблизитися до розгадки таємниці й стати знову собою. Пошук шляху до повернення власного «я», боротьба зі злом на цьому шляху — *провідна тема твору*.

Елементи казки в романі. Д. В. Джонс захоплювалася творчістю відомого англійського письменника XVII ст. Дж. Донна, який писав про різні прояви людської натури й складність духовного буття особистості. У його віршах теж перехрещувалися різні світи — земний, потойбічний та космічний. До рук одного з героїв казкового роману Майкла випадково потрапило домашнє завдання Ніла з початком вірша Дж. Донна, яке Майкл сприймає як заклинання. Послуговуючись семимильними чоботами (*seven league boots*), разом із Софі Майкл вирушає виконувати один з основних пунктів заклинання — зловити зірку, яка падає. Саме Кальцифер був тією зіркою, яка падає, що колись зловив Хаул, бо боявся навіки згаснути в портхавенських болотах. І тоді зірка перетворилася на вогняного демона, який був наділений величезною силою, рухав та обертав довкола своєї осі Мандрівний Замок, надавав надзвичайної могутності Хаулові.

Мешканці Портхавена зверталися до Хаула за чарівними порошками, наприклад, для заклинання попутного вітру тощо. Авторка роману досить скептично розцінює значення чарівних порошоків, висловлюючи своє ставлення до них через слова Кальцифера: «У цих чарах головне — вірити, що вони подіють. Як віддаватимеш, дивися, щоби мала впевнений вигляд». Жодні чари не допоможуть у справі,

Є. Гозман.
Ілюстрація
до твору
«Мандрівний
Замок Хаула».
2005 р.

Кадр із мультфільму
«Мандрівний
Замок Хаула»
(реж. Хаяо Міядзакі,
Японія, 2004)

якщо людина не вірить у їхню силу. Письменниця вважала, що віра людини, впевненість у правильності своїх дій, підтримка оточення дають змогу здійснити неможливе. Так і Софі в Мандрівному Замку стала майже чарівницею: вона наклала заклинання привабливості на костюм Хаула, розмовляла з вогняним демоном, користувалася семимильними чоботами... Але й на мить не забувала про долю своїх сестер і про те, що їй потрібно повернутися до власного ества.

Коли відьма дізналася про портхавенський вихід, у Мандрівному Замку довелося знову переміщувати виходи, два залишилися незмінними — вихід до Уельсу й Кінгсберрі, а два були зміщені (у колишню крамницю капелюшків і в долину Пустирищ).

У рідному домі й стіни допомагають, тож Софі вдається ще більше експериментувати над квітами, працювати над заклинаннями, навіть на якийсь час перетворити пса-людину (зачарованого відьмою) на людину.

Переміщення Мандрівного Замку пов'язано з певними змінами в характері героїв — Софі та Хаула: Софі стає впевненішою в собі, а Хаул — чутливішим до прохань людей. Світ живої природи та квітів поширюється на всі інші світи. Софі дуже хотіла мати сад із квітами, де можна було б гуляти. Тож Хаул переносить один із виходів замку в сад із квітами, який знаходиться на початку Пустирищ Відьми, які свого часу засадив квітами й деревами чарівник Саліман. Софі із Хаулом почали продавати квіти в крамниці. Зміни в характері Хаула засвідчує і той факт, що Хаул у Маркет-Чіплінгу вже не приховує власне ім'я, а відкриває магазин квітів під своїм справжнім іменем.

Коли Софі через хитрощі Відьми Пустирищ опиняється в її замку, Хаул спрямовує всі свої сили на знищення злої чаклунки й перемагає її. А разом із Софі вони перемагають і вогняного демона. Софі ж рятує життя Хаула...

Щасливий фінал роману нагадує фінали народних казок. Справжня любов долає чаклунство. Усі сестри Хаттер знаходять щасливе кохання: Софі залишається з Хаулом, Летті — із чарівником Саліманом, Марта — із Майклом. Навіть Кальцифер, утихомирений, повертається до Мандрівного Замку після того, як угоду з ним розірвано. Отже, у романі Д. В. Джонс добро перемагає зло, сімейна й дружня підтримка надає впевненості, а велика внутрішня праця над собою може зробити зі звичайної людини казкову героїню (чи героя), що винагороджується за свої чесноти й досягає щастя.

Д. В. Джонс у своїх інтерв'ю неодноразово наголошувала, що її дід по батьківській лінії — валлійський священник. Тому старовинні заклинання, які вивчав Хаул, теж були написані здебільшого валлійською мовою.

Ім'я Хаул теж походить із валлійської *hwyl*, яке вимовляється англійською як *howl* та означає «церковні пісні», «виконання псалмів». Прототипом Хаула став чоловік Діани (професор Джон Барроу), оскільки він вивчав середньовічні тексти. А надмірну суворість матері до Діани втілено в образі Відьми Пустирищ (*the Witch of Waste*). Себе ж письменниця відтворила в образі Софі. Водночас Д. В. Джонс мала дуже хороші стосунки зі своїми сестрами, що теж відображено в романі.

Компетентності

Обізнаність. 1. Яким постає чарівний світ у романі «Мандрівний замок Хаула»? 2. Які сучасні проблеми відображено у творі? 3. Чи є у творі Д. В. Джонс елементи фентезі? Доведіть свою думку. **Читацька діяльність.** 4. Що вам відомо про Хаула та його Мандрівний Замок? 5. Опишіть Мандрівний Замок (*усно*). 6. Розкажіть про випробування, які випали на долю Софі. Що допомогло дівчині їх подолати? 7. Розкажіть про вирішальну битву між Хаулом і Відьмою Пустирищ. Хто допомагає Хаулові? 8. Зіставте образи двох чарівників — Хаула та Відьми Пустирищ. Доберіть відповідні цитати. **Цінності.** 9. Які моральні якості втілено в образі Хаула? 10. Які риси характеру Софі виявляються під час її шляху до Мандрівного Замку та життя в ньому? Як змінюється характер дівчини після її перевтілення? **Комунікація.** 11. Відтворіть події, які розгортались у Мандрівному Замку, з погляду Хаула, Майкла, Софі, Кальцифера (*усно*). **Математична компетентність.** 12. Знайдіть першу частину заклинання Відьми Пустирищ. Які її пророцтва справдилися? Знайдіть продовження заклинання. **Сучасні технології.** 13. Завітайте до фантастичного вебсайту письменниці, який створений у традиціях Мандрівного Замку, і дізнайтеся більше про книжки письменниці, її біографію, залиште свій коментар на фан-сайті Д. В. Джонс. **Ініціативність і підприємливість.** 14. У яких випадках Софі була ініціативною та винахідливою? Чи допомогло їй це повернути свою молодість? **Література та культура.** 15. З якими творами сучасного мистецтва (*література, кіно, театр*) можна, на ваш погляд, порівняти роман «Мандрівний Замок Хаула»? **Творче самовираження.** 16. Прокоментуйте розв'язку роману. На який фінал ви очікували? Запропонуйте власний фінал твору. **Уміння навчатися.** 17. Скільки років Хаулові? Як вам про це стало відомо? 18. Знайдіть інформацію про українські переклади книжок мисткині.

Проект «Моделюємо Замок Хаула». Використовуючи текст роману, створіть із паперу (*картону, пластиліну або інших матеріалів*) модель помешкання Хаула, а також персонажів, які в ньому жили чи побували. Перекажіть і прокоментуйте один з епізодів роману Д. В. Джонс за допомогою власної моделі.

Радимо прочитати

Діана Вінн Джонс. Мандрівний Замок Хаула / переклад А. Поритка. — Львів, 2008.

Корнелія Функе

Народилася 1958 р.

Корнелія Функе стала відомою на своїй батьківщині тоді, коли вона була вже «зіркою» в Америці. Її романи-фентезі зачаровують мільйони людей.

Христіане Геїль

Чи любите ви фантазувати? Живучи у своєму місті або в селі, чи здатні ви полинати думкою в незвідані світи й пережити карколомні пригоди разом із вигаданими персонажами? Чи бачите ви у своїй уяві морські глибини, далекий космос або минулі часи?.. Якщо так, вам неодмінно сподобаються книжки відомої німецької письменниці й ілюстраторки Корнелії Функе. Її твори перекладено 37 мовами (зокрема українською) і поширено мільйонними накладами по всьому світові. Мисткиня працює переважно в жанрі фентезі та пригодницького роману.

Корнелія Функе народилася 10 грудня 1958 р. в м. Дорстені (Німеччина). Навчаючись у гімназії святої Урсули, дівчина поринула в чудовий світ книжок, найулюбленішими серед яких були «Пригоди Тома Соєра» Марка Твена, «Острів скарбів» Р. Л. Стівенсона, «Володар пернів» Дж. Р. Р. Толкієна, «Хроніки Нарнії» К. С. Льюїса, «Пітер Пен» Дж. М. Баррі. Хоча на той час вона сама ще не почала писати твори, однак постійно розповідала своїм друзям незвичайні історії. Особливо її приваблювали невідомі світи, тому дівчина мріяла бути астронавкою або дослідницею морських глибин.

Проте в реальному житті потрібні були інші професії, тому після закінчення гімназії Корнелія переїхала до м. Гамбурга, щоб вивчати соціальну педагогіку в університеті. Три роки потому працювала вихователькою дітей з особливими потребами, своєю увагою та піклуванням допомагала їм хоча б трохи забути про їхні проблеми. Однак жага до книжок і малюнків не залишала її, тому паралельно вона опановувала секрети оформлення книжок у Гамбурзькому інституті дизайну.

К. Функе на зйомках кінофільму
«Король злодіїв». м. Венеція (Італія).
2005 р.

Це було нелегко: у першу половину дня навчатися, у другу — працювати. Однак Корнелія не могла залишити своїх вихованців. «Без цих дітей я ніколи б не написала “Володаря над злодіями”», — писала авторка про себе. Саме тоді вона по-справжньому усвідомила необхідність історій, що допомогли б дітям і підліткам з особливими потребами відволіктися від сумної дійсності й на крилах уяви перенестися в чарівні світи, де вони могли б пережити захопливі пригоди, яких у реаль-

К. Функе
спілкується
по скайпу з Малібу
зі студентами
Гамбурга. 2018 р.

ності були позбавлені через хвороби. К. Функе вважала, що фізичні вади не є перешкодою для розвитку особистості, убачаючи своє покликання в тому, щоб сприяти становленню всіх без винятку дітей, дати їм упевненість у собі й відчуття великих можливостей творчої уяви. На цьому шляху, на думку мисткині, не обійтися без книжок.

Опанувавши професію ілюстраторки, К. Функе прикрашала своїми малюнками дитячі книжки, однак їхній зміст не завжди їй подобався. Невдовзі вона вирішила сама створювати незвичайні історії про дітей та для дітей. Її письменницька діяльність розпочалася зі сценарію для дитячого телевізійного серіалу «Сім каменів».

Перший роман для підлітків «Великий пошук дракона» вийшов друком у 1988 р. У ньому йдеться про Бена й Лізу, які супроводжують дракона Лунга на «дах світу», щоб він зміг там зустріти подібних собі істот. Авторкою було видано понад 40 фантастичних творів, більшість з яких вона сама ж і проілюструвала. «Я завжди мріяла про історії, для яких могла б малювати морських зміїв, водяних істот, драконів чи щось подібне. Але в Німеччині так мало створюють фентезі. А це означає, що я ніколи не отримаю подібних історій, для яких я б хотіла малювати. І тому я почала сама писати», — згадувала письменниця.

За книжки для дітей та юнацтва, які швидко стали популярними в усьому світі, К. Функе назвали «німецькою Джоан Роулінг». Однак справжнє визнання прийшло до письменниці з-за океану. У 2002 р. в США вийшов друком переклад її роману «Володар над злодіями» (2000), упродовж п'яти місяців він очолював списки дитячих бестселерів у США та Великій Британії. За цю книжку письменниця отримала відразу дві престижні американські премії в галузі дитячої літератури, а британський журнал «Guardian» розмістив її на першій сходинці хіт-параду дитячої літератури.

У 2005 р. журнал «Time» зарахував К. Функе (до речі, разом із президентом США Дж. Бушем, засновником компанії «Apple» С. Джобсом і духовним лідером Д. Ламою) до 100 найвпливовіших людей світу. У 2006 р. за романом «Володар над злодіями» у Голлівуді було знято однойменний фільм. К. Функе особисто брала участь у підготовці екранізації, для чого переїхала до м. Лос-Анджелеса, де проживає і дотепер.

У 2007 р. письменниця здобула перше місце в списку авторів світових бестселерів для дітей. У вересні 2003 р. був надрукований найвідоміший роман-фентезі К. Функе для підлітків — «Чорнильне серце», одночасно в Німеччині, Великій

Обкладинки до книжок К. Функе

Британії, США, Канаді й Австралії, а у 2005 р. і 2007 р. читачі отримали його продовження — «Чорнильна кров» і «Чорнильна смерть». У 2004 р. театр м. Ганновера поставив «Чорнильне серце» на сцені, у 2008 р. роман було екранізовано.

У вересні 2010 р. у 8 країнах Європи опубліковано новий роман К. Функе «Відчайдух Кам'яне Тіло», який започаткував нову серію романів для юнацтва. Друга частина «Живі тіні» з'явилася у вересні 2012 р.

Успіх книжок письменниці стрімко зростає, вони залишаються популярними серед дітей та підлітків, їх часто екранізують (за творами мисткині знято 10 кінофільмів), отримують численні відзнаки, серед яких премія «Бембі» у категорії «Культура» (2008), Федеральний Хрест за заслуги (2008) і Премія імені братів Я. і В. Грімм (2009).

Мудра думка

Хіба є на світі щось прекрасніше за букви? Чарівні знаки, голоси померлих, будівельні камені чудових світів... Знаки-утішники, рятівники від самотності, хранителі таємниць, провісники істини...

Корнелія Функе

У 2009 р. роман «Чорнильне серце» переклав *О. Логвиненко*, у 2010 р. «Чорнильну кров» переклали *Л. Український* та *С. Сліпченко*, того ж року вийшов друком український переклад роману «Чорнильна смерть», здійснений *П. Таращуком*.

e-text

Роман «Чорнильне серце» (2003). Чарівна сила мистецтва слова.

Провідною темою роману «Чорнильне серце», що ввійшов до циклу творів разом із романами «Чорнильна кров» і «Чорнильна смерть», за словами авторки, є жага до читання. У циклі утверджуються магія слова й привабливість читання. Уже в першому романі йдеться про чарівність мистецтва слова, майстерність написання книжки й про те, який вплив мають книжки на тих, хто їх читає. Книжковий світ, до якого вводить нас К. Функе, широкий та розмаїтий. У ньому триває двобій добра і зла, світла і темряви, тут діють як позитивні, так і негативні герої, що вступають у боротьбу за кожного читача.

У романі «Чорнильне серце» розповідається про палітурника й книголюба Мортимера Фолхарта (для родичів просто Мо) та його дочку, дванадцятирічну Меггі. Через виняткові здібності батька з ними трапилися надзвичайні пригоди.

Давно, коли Меггі була ще маленькою, Мо читав своїй дружині Терезі одну цікаву книжку так виразно, що її персонажі раптом ожили в реальному світі. А сама Тереза разом із двома її кішками дивним способом потрапила в середньовічний книжковий світ.

Через 10 років після тих подій біля будинку Мо та Меггі з'явився незнайомець, якого батько називав «Вогнеруким». Він попередив їх про небезпеку: інші книжкові персонажі, оживлені за допомогою читання, — Капрікорн та його банда — намагаються завладіти останнім примірником книжки, щоб оживити страшну істоту Тінь і назавжди залишитися на Землі. Незважаючи на всі спроби Мо та його родини втекти і сховати книжку, ворогам удається їх схопити. Однак виявляється, що Меггі успадкувала магічний дар батька. За допомогою мистецтва слова, що здатне творити дива, їй удалося перегорнути сторінку, завдяки чому Капрікорна та його поплічників було «зачитано» назад у книжку, а матір повернено додому.

Герої роману переживають багато пригод. Події розвиваються стрімко та непередбачувано, але любов до книжок і творча уява допомагають Меггі, Мо й Елінор подолати всі небезпеки.

Окрім традиційного казкового сюжету про боротьбу добра і зла, у творі порушено багато актуальних моральних проблем: дружба і любов, стосунки батьків і дітей, прощення та відповідальність за свої дії. Роман К. Функе «Чорнильне серце» є своєрідною версією про створення світу, в основі якого — Слово, загальнолюдські цінності. І тільки від людини залежить, який моральний вибір вона зробить.

Тема «оживлення» книжки. Коли ми читаємо цікаву книжку, то насамперед бажаємо «зануритися» в оповідь, «проникнути» у її світ, ніби розчинитися в ньому. К. Функе втілила читацькі фантазії в «Чорнильному серці», створивши художній світ, у якому автор, текст і читач залежать одне від одного. Незважаючи на те, що події роману відбуваються в наш час, у творі жодного разу не згадано про комп'ютер і телевізор. Усе відбувається довкола шарудіння книжкових сторінок. За словами письменниці, її твір «про тих, хто любить читати, і для тих, хто любить читати». Кожний розділ у романі розпочинається цитатою відомих письменників, що акцентують увагу на тих чи тих моральних питаннях. Коли б зібрати книжки всіх письменників, яких авторка цитує в «Чорнильному серці», то вийшла б чудова дитяча бібліотека!

О. Гюртнер. Ілюстрації до обкладинок макетів книжок К. Функе. 2019 р.

К. Функе. Ілюстрація до твору
«Повелитель драконів».
1997 р.

Магія слова дає змогу письменниці вдихнути життя в гру думок, надати читачеві простір для фантазії, розкрити красу мистецтва. «Смакуй кожне слово, Меггі, — зазвучав у її пам'яті голос Мо, — нехай воно тане в тебе в роті. Відчуваєш кольори? Вітер і ніч? Страх і радість? І любов? Відчуй їх, Меггі, і все оживе» — так зображує процес «оживлення» книжки К. Функе.

**Проблема духовної сутності людини.
Образ Меггі.** Дванадцятирічна Меггі, дочка

палітурника Мортимера Фолхарта, обожає книжки. Цього вона навчилася у свого батька, якого ніжно називає «книжковим лікарем». Дівчинка зовсім не пам'ятає матері, але не відчуває себе знедоленою, бо живе в чарівному світі, наповненому любов'ю, фантазією та пригодами, — світі чудових книжок. Її батько Мо є книжковим фанатом, саме він навчив Меггі цінувати красу друкарського слова. Але, крім цієї пристрасті, вони ще володіють дивовижним даром — оживлювати героїв із прочитаних ними вголос книжок. Однак ця таємниця, як і обставини зникнення її мами, розкрилася дівчинці лише під час незвичайних подій: неочікуваних, жахливих і нереальних.

Як і найкращі героїні народних казок, Меггі з гідністю проходить через усі випробування, бо має сильний характер, веселу вдачу й допитливий розум. А ще вона відкрита до спілкування, любить своїх рідних і персонажів її улюблених книжок, уміє побороти почуття страху й сміливо йде до власної мети. Усі ці моральні якості вона взяла з книжок, які її скрізь оточують і є її найбільшим скарбом.

Ще на початку твору авторка розповідає про сховок Меггі — скриньку з книжками, яку вона неодмінно бере із собою в кожную подорож. Саме книжки навчили дівчинку мислити, відрізняти добро від зла, поважати кожную людину й бажати всім щастя. Лише така позитивна героїня здатна побороти темні сили, не допустити світове зло на Землю та визволити власних батьків.

Поєднання реального й уявного світів у романі. Роман «Чорнильне серце» демонструє читачам два світи: реальний світ любителів книжок з їхніми багатими бібліотеками та рідкісними виданнями (одна з яких дала назву твору) та уявний, вигаданий світ книжок, населений фантастичними істотами, ельфами, феями, але також і тиранами, темними силами, котрі намагаються заповнити Землю страхом. У такий фантастичний спосіб К. Функе стверджує думку про те, що книжки та їхні персонажі є різними... Є добрі книжки, сповнені світла, але є й такі, де діють «лихі сили». І така література теж, на жаль, трапляється в нашому реальному житті. А раптом Землю захоплять книжкові монстри, злодії та негідники, яких Мо «вичитав» із «Чорнильного серця»? З властивою їм хитрістю вони взялися до справи: знищити всі примірники книжки, з якої вони потрапили в реальний світ. І це їм майже вдалося, лише один примірник книжки залишився в Мо та Меггі. Навколо нього й розгорнулася справжня битва, котра перетворилася на велику боротьбу між вигаданим і реальним, між добром і злом.

Приєм поєднання реального й уявного (книжкового) світів використано також в інших творах світової літератури: «Гарун і море оповідок» С. Рушді, «Безкінечна історія» М. Енде, «Тінь вітру» К. Р. Сафона, «Місто мрійливих книг» В. Моеса. Проте, на відміну від інших сучасних авторів, К. Функе відображає великі можливості автора змінювати світ довкола, підкреслює його відповідальність за те, як його слово «відгукнеться» в душі читача.

Компетентності

Обізнаність. 1. Назвіть провідні теми роману. 2. Поясніть, чому всім персонажам необхідне «Чорнильне серце». 3. Доведіть, що твір К. Функе «Чорнильне серце» — це роман-фентезі. **Читацька діяльність.** 4. Розкрийте пряме й переносне значення назви роману. 5. За допомогою яких художніх засобів у виразно ставлення персонажів до книжок? Наведіть приклади з тексту. 6. Опишіть будинки Мо та тітки Елінор. Як вони відображають їхню внутрішню сутність? **Цінності.** 7. У чому, на вашу думку, полягає цінність читання художньої літератури? **Комунікація.** 8. Як персонажі книжок можуть допомогти нам у реальному житті? Наведіть приклади із власного досвіду. 9. Чи можна насправді «оживити» книжку? Як? 10. Розкажіть про події роману від імені одного з реальних (Меггі, Мо, Елінор, Реза) або книжкових (Вогнерукий, Капрікорн, Баста) персонажів (*за вибором*). **Математична компетентність.** 11. Поділіть персонажів твору на позитивних і негативних, реальних і фантастичних. **Сучасні технології.** 12. Знайдіть сайт К. Функе в інтернеті, підготуйте повідомлення про її книжки та книжкові серії. **Література та культура.** 13. Знайдіть і перегляньте в інтернеті один із кінофільмів за мотивами творів К. Функе. Поділіться враженнями. **Творче самовираження.** 14. Як, на вашу думку, далі складеться доля Меггі? Що їй може чекати в майбутньому? Придумайте свій сюжет її наступних пригод (*усно*). **Уміння навчатися.** 15. Як, на думку Мо, треба читати книжки? 16. Сформулюйте 6–8 власних порад щодо того, як потрібно читати книжки й ставитися до них.

Проект «Книжки, у художньому світі яких мені б хотілося побувати». Створіть презентацію про книжки, які привернули вашу увагу. Розкажіть про них і придумайте 1–2 сюжети про ваші пригоди в художньому світі цих творів. З якими персонажами вам би хотілося зустрітися? Чому?

Радимо прочитати

К. Функе. Чорнильне серце / переклад О. Логвиненка. — Вінниця, 2009.

ЗМІСТ

Від авторів	3
Як працювати з підручником нового покоління	4

ВСТУП

Оригінал і переклад	5
---------------------------	---

БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

Билина як жанр	10
Про Іллю Муромця і Соловєя-Розбійника	15
Балада як жанр фольклору та літератури	21
Король Лір та його дочки	24
Балади про Робіна Гуда	29
Як Робін Гуд став розбійником	32
Фрідріх Шиллер	42
Рукавичка	44
Адам Міцкевич	46
Світязь	48
Роберт Льюїс Стівенсон	52
Вересовий трунок	53

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Вальтер Скотт	58
Роман «Айвенго»	60
Друга світова війна в європейській поезії	66
Константи Ільдефонс Галчинський	66
Пісня про солдатів з Вестерплатте	67
Лист із полону	69
Альфред Маргул-Шпербер	70
Про назву концтабору «Бухенвальд»	71
Булат Окуджава	72
До побачення, хлопчики	73
Зображення трагедії Другої світової війни в Європі	74
Василь Биков	74
Повість «Альпійська балада»	75

ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

Джеймс Олдрідж	80
Останній дюйм (<i>Скорочено</i>)	82
Джозеф Редьярд Кіплінг	92
Балада про Схід і Захід	95
«Якщо...»	97

ДРУЖБА ТА КОХАННЯ

Олександр Пушкін	100
19 жовтня	103
Олександр Грін	108
Пурпурові вітрила (<i>Уривки</i>)	110
Вірші зарубіжних поетів про дружбу й кохання	121
Роберт Бернс	121
«Моя любов — рожевий квіт...»	122
Генріх Гейне	124
«Коли настав чудовий май...»	125
Костянтин Симонов	126
«Жди мене...»	126

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Детектив як жанр літератури	130
Едгар Аллан По	132
Золотий жук (<i>Скорочено</i>)	135
Артур Конан Дойл	152
Пістрява стрічка (<i>Скорочено</i>)	154

СВІТОВА НОВЕЛА

Новела як літературний жанр	170
О. Генрі	172
Дари волхвів	174
Останній листок	180
Герберт Джордж Веллс	186
Чарівна крамниця	188
Рюноске Акутаґава	196
Павутинка	198

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Я і світ	202
Айзек Азімов	204
Повість «Фах»	205
Діана Вінн Джонс	210
Роман «Мандрівний Замок Хаула»	212
Корнелія Функе	216
Роман «Чорнильне серце»	218

Навчальне видання

*Ніколенко Ольга Миколаївна,
Ковальова Людмила Леонідівна,
Турянця Вікторія Георгіївна,
Орлова Ольга Василівна,
Лебедь Дмитро Олександрович*

Зарубіжна література

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що перебувають у вільному доступі; фрагменти картин
*Дж. Вотергауса, В. Васнецова, Л. Альми-Тадери, А. М. Россі,
А. Ломаєва, В. Сиваражі, С. Дановські, Г. Ципея.*

Редактор *Н. Забаштанська*
Обкладинка, художнє оформлення та макет *Н. Антоненко*
Художній редактор *Д. Ширяєв*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректори *С. Бабич, І. Барвінок*

Підписано до друку 3.02 2021 р. Формат 70×100/16. Папір офс.
Гарнітура Petersburg С. Друк офс. Ум. др. арк. 18,144.
Обл.-вид. арк. 20,849 . Ум. фарбовідб. 72,576.
Наклад 1000 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота»,
вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01033.
Тел./факс: (044) 253-98-04.
Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua;
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
у друкарні ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.